

BAŞKA DİLLERDEN

Aylık Çeviri Dergisi

Bir gerçeği arama ve tartışma kolektifi olan
Teorik Forum'un ürünüdür

Sahibi: Attila Aytemur

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Orhan Koçak

Yayın Kurulu: Halil Berktaş, Yusuf Işık,

Orhan Koçak, Levent Köker, Doğan Şahiner

Koordinatör: Doğan Şahiner

Teknik İşler: Pencere Yayınları

Yazışma ve Koordinasyon: Salkımsöğüt Sok. 2/4

Cağaloğlu-İstanbul Tel: 513 27 17

DENEME SAYISI

Kasım 1991

Dünya Ekonomisi

ABD'den Daha İyi Durumda

Yaygın bir deyişe göre, dev ABD ekonomisi hapşırıldığında dünya zatürree olur. Ama bu sefer durum tersine öndegelen sanayileşmiş ülkeler, ABD'nin resesyonu bir türlü tam atlatamayışının etkilerine karşı kendi ekonomik sağlıklarını korumaya çalışırken, hafif bir nezleyle durumu idare ediyorlar.

Uluslararası Para Fonu'na bakılırsa, bu yıl yalnızca %0.9'da kalan global büyüme hızı, gelecek yıl nerdeyse %3'e ulaşacak. Smith Barney firmasının Paris'te görevli baş uluslararası iktisat uzmanı Paul Home, "[Gelişme eğrisinde] yer yer önemli durağanlıklarla birlikte [esas olarak] yumuşak bir çıkış bekleyebiliriz," diyor: "Yeryüzünün en güçlü üretim cihazlarından ikisine sahip olan Almanya ile Japonya'nın halen içine girmekte oldukları yavaşlama, gelecek yıla uzanacağı benziyor."

Geçen hafta Japonya Bankasının kredi politikasını gevşeteceği beklentisinin hisse fiyatlarında hızlı bir yükselişe yol açtığı Tokyo'da, 1990'da %5.7 gibi çok hararetili bir tempoda büyüyen ekonomi, daha şimdiden soğuyor ve 1992 için %1.8'lik bir büyüme projeksiyonu yapıyor. Bununla birlikte, Eylül'ün Japon ekonomisinin kesintisiz genişleme gösterdiği peşpeşe tam 58. ay olarak kayda geçmesi muhtemel ki bu, savaş sonrasının en uzun büyüme sürecini oluşturuyor. Japon iş hayatının pek çok kesiminde yavaşlama gözlenirken, bu yılki yatırım harcamaları gayrisafi milli hasılanın %21'i (ya da ABD'deki oranının yaklaşık iki misli) gibi hayli yüksek bir düzeyde seyretmeye devam ediyor. Londra'da UBS Phillips and Drew firmasında çalışan iktisatçı Çirahu Şima, "Japon sanayisinin daha yıllar boyu rekabet gücünü koruyacağı" kanısında.

Görünüşe bakılırsa, Batı Avrupa'nın önemli bir bölümü de ABD'nin halen içinde yüzdüğü yavaş büyüme "araf"ına doğru yol almakta. Birleşmenin kö-

rüklediği büyüme patlaması, yüksek faiz oranlarının baskısı altında giderek düzleşen bir eğriye dönüşürken, Alman ekonomisinin lokomotifinde de yavaşlama başgösterdi. Almanya'nın mal ve hizmet üretimindeki büyüme 1990'da %4.5'ti; bu yıl %2.7 düzeyinde gerçekleşecek; 1992'de ise muhtemelen %2.2 olacak. Sanayinin genel büyüme temposu üzerinde çok etkili olan Volkswagen otomotiv grubu gibi kuruluşların bu sonbahar yüksek ücret artış talepleriyle yüzyüze geleceği bir ortamda, Bundesbank'ın para politikasını çok sıkı tutacağı ve belki faiz oranlarını tekrar yükselteceği sanılıyor.

Almanya'da kredi maliyetlerinin yükselmesi Avrupa'ya dalga dalga yayılacak ve zaten cılız olması beklenen bir ekonomik canlanışı biraz daha kansız bırakabilecek. Bundan zarar göreceği düşünülenler arasında, İngiltere'de iktidarda bulunan Muhafazakar Parti de var. [Zira] Muhafazakarlar, en geç gelecek yaz yapılması gereken genel seçimleri kazanma umutlarını ayakta tutacak şekilde, ülkenin İkinci Dünya Savaşından bu yana tanıdığı en ağır resesyonlardan birini bir an önce canlanışa dönüştürmeye uğraşıyorlar. İngiltere'de enflasyon şu yakınlarda üç yıldır görülen en düşük nokta olan %4.7'ye indi; ancak sürekli yükselen işsizlik oranı da %8.5 düzeyinde bulunuyor. Sosyalist hükümetin %9.4'ü bulan bir başka yüksek işsizlik oranı yüzünden topa tutulduğu Fransa'da ise, bu yıl %1.3 dolayında gerçekleşen ekonomik büyüme hızının gelecek yıl %2.7'ye çıkacağı tahmin ediliyor.

ABD dışında, ısrarla yüksek tutulan faiz oranları daha gürbüz bir canlanışın önündeki başlıca engeli oluşturmaya devam ediyor. Salomon Brothers firmasının geçtiğimiz hafta [Ekim ayının ikinci haftası-ç.n.] içinde kamuoyuna açıkladığı bir araştırma, öndegelen sanayi ülkelerinde hükümetlerin başvurduğu iç borçlanma hacminin yüksekliği nedeniyle, faiz oranlarını turmandırıcı etkenlerin önümüzdeki yıllarda da hükmünü sürdüreceğine işaret ediyor. Sözkonusu etüdü kaleme alanlardan Rosario Benavides, "Borç stokundaki hatırı sayılır genişlemelerin faiz oranlarını yüksek tutacağı ve dolayısıyla büyümeyi köstekleyeceği" uyarısını yapıyor. Bu pek hayra alamet değil, ama gene de zatürree olmaktan iyidir.

Kesintiler Sanıldığından Çok Daha Az

George J. Church

George Bush, nükleer silahlarda kesinti yapılmasına yönelik cesur planlarını açıkladığında, hiç de savunma bütçesinin tamamı konusunda hararetli bir tartışma başlatmak niyetinde değildi. Ancak başkalarının girişimi daha şimdiden, ABD Kongresi içindeki ve dışındaki giderek artan sayıda eleştirel gözlemciyi, Sovyetler Birliği ile dünya çapındaki boyölçüşme giderek tarihe karıştığına göre, ülkenin hala yılda nerdeyse 300 milyar dolar tutarında askeri harcamada bulunmaya ve son derece pahalı birtakım ileri silah teknolojilerini satın almaya devam ediyor olmasını sorgulamaya sevk ediyor. Geçen hafta sonu Mikhail Gorbacov'un da Sovyet nükleer cephaneliğinde ABD kadar ve hatta muhtemelen daha fazla kesinti yapılacağını açıklamasının, Demokrat Partinin başkanlık adaylarının ise hazırlık kampanyalarına hız vermelerinin ardından, bu sorgulama giderek yoğunlaşacağı ve itirazlar tizleşeceği benziyor.

Bir Senato-Temsilciler Meclisi karma komisyonunun geçtiğimiz hafta içinde, 1 Ekim'de başlayan yeni mali yıla ilişkin 291 milyar dolarlık savunma harcamaları yetki tasarısını incelemeye başlaması, bu konuda patlak verebilecek çatışmaların ilk habercisi oldu. Derhal görüldü ki Bush'un girişimi, halen sipariş edilmiş bulunan ilk 15 uçak teslim edildikten sonra B-2 bombardıman uçakları programını iptal etmek, Yönetimin Stratejik Savunma İnsiyatifi (SDI = "Yıldız Savaşları" - ç.n.) için talep ettiği 5.2 milyar doların ise ancak yarısından biraz fazlasını onaylamak isteyen Temsilciler Meclisi kökenli karma komisyon üyelerinin direnme ve pazarlık gücünü hayli arttırmış bulunuyor. Bu arada ABD Hava Kuvvetleri de, radara yakalanmayacak şekilde tasarlanmış B-2'nin, Temmuz'da yapılan bir uçuş denemesinde iddia edilen sessiz yaklaşım [*Stealth*] kapasitesinden çok uzak kaldığını itiraf etmekle, yangına körükle gitmiş oldu. Daha temelde ise sorun, giderek artan sayıda yasakoyucunun, B-2 ve SDI projelerinin esas olarak Sovyetlere yönelik sistemler olduğunda ve dolayısıyla, başlangıçtaki haklılık dereceleri ne olursa olsun artık bunu hemen tamamen yitirdiklerinde ısrar etmelerinden kaynaklanıyor. Her ne kadar Pentagon her iki silah sisteminin Irak gibi bir ülkeyle çatışmada yararlı olacağını öne sürüyorsa da, yasakoyucular bunu yutmaya hiç de niyetli görünmüyorlar.

Daha önemlisi, Demokratlar geçen yılın "bütçe zirve anlaşması"nı yeniden gözden geçirmekten giderek daha fazla söz eder oldular. Kongrenin De-

Haftalık *Time* dergisinden (14 Ekim 1991, s. 36-37) kısaltarak çeviren Halil Berktaş.

mokrat üyeleri, Bush'u vergileri artırmama vaadinden vazgeçmeye zorlaması açısından bir zamanlar bu anlaşmayı bir zafer gibi telakki ediyorlardı. Şimdi ise kendi elleriyle kendi boyunlarına geçirdikleri bir ölü albatros gibi görüyorlar çünkü sözkonusu anlaşma, silahlı kuvvetlerin tahsisatlarını daha fazla kırpma ve buralardan sağlanacak paraları ülke içine yönelik sosyal programlara aktarma çabalarının karşısına bir engel olarak dikiliyor. Anlaşmaya göre, savunma harcamalarını (ya da başka herhangi bir büyük harcama kalemini) 1993 mali yılı sonuna kadar geçerli olmak üzere daha şimdiden saptanmış tavanların altına düşürecek nitelikteki kesintiler, yalnızca bütçe açığının azaltılmasına hasredilebiliyor.

1992 mali yılı bütçesinin esaslı surette revize edilmesi için artık çok geç. [...] Ancak her iki taraf şimdi kendilerini, Ocak'ta Bush 1993 mali yılına ilişkin bütçe tasarısını sunduğunda çıkacağına kesin gözüyle bakılan büyük kavgaya hazırlıyorlar. Belki bazı Cumhuriyetçilerin de desteğiyle Demokratlar, belirli silah sistemlerini iptal ettirmek, personel mevcutlarını düşürmek ve harcamaları Yönetimin şimdiden öngördüğü kesintilerin de altına çekmek için çok kararlı bir çaba gösterecekler. Aynı zamanda, Bütçe Uygulama Yasasında, tasarruf edilen fonların sosyal programlara aktarılmasına imkan veren boşluklar bulmaya çalışacaklar. Örneğin, bazı çevre koruma harcamalarını "savunma" harcamaları olarak yeniden tanımlamaya [ve bu yolla bunlara fon aktarımını meşrulaştırmaya ç.n.] kalkışabilirler. ABD Savunma Bakanı Dick Cheney'in yardımcılarının birine göre, "Bütçe anlaşması büyük bir taarruzla yüzyüze gelecek. Başka herşey eşit kalmak koşuluyla, bütçe serbest düşüşe geçeceği benziyor."

Bunun bir nedeni, partisel politikalar. Bush'a dış politikaya çok fazla zaman ve enerji, savunmaya da çok fazla para harcamak pahasına, ülkenin -konut, eğitim, uyuşturucu kullanımı, ırk çatışmaları gibi- çok çeşitli iç sorunlarını rezalet denilebilecek düzeyde ihmal ettiği gerekçesiyle yüklenmenin, Demokratların başkanlık kampanyasının ana fikrini oluşturacağı, giderek netlik kazanıyor. Sözkonusu problemlerin biraz olsun geriletilmesinin yolu, deniliyor, bu alanlara çok daha fazla para akıtmaktan geç; bunun için gerekli fonlar ise, en fazla savunma bütçesinden çıkabilir gibi gözüküyor. [...]

Ancak mesele partilerarası rekabetten ibaret değil, kuşkusuz. ABD silahlı kuvvetlerinin soğuk savaş sonrası dünyanın ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirilmesine gerçekten ihtiyaç var; dolayısıyla ne kadar harcamaya, kaç askere ve ne tür silahlara gerek olduğu sorusu da büyük bir meşruiyet kazanıyor. Henüz sona eren 1991 mali yılında %11.3 oranında kısılan Pentagon bütçesi, Bush Yönetiminin planlarına göre, bundan sonraki beş yıl içinde her yıl (enflasyon payı hesaba katıldıktan sonra) %3 oranında azalmaya devam edecek. Halen gayrisafi milli hasılanın %5'ini bulan askeri harcamalar, böylece İkinci Dünya Savaşı öncesinden bu yana görülen en

düşük düzey olan %3.6'ya inecek; erkek-kadın üniformalı sayısı ise 2 milyondan 1.6 milyona düşecek.

Ne kadar kapsamlı gözüklürse gözüksünler, Temsilciler Meclisi Silahlı Kuvvetler Komisyonu'nun başkanı olan ve Pentagon'a düşman diye nitelebilmekten çok uzak bir kişilik taşıyan Les Aspin, sözkonusu indirimlerin, Doğu Avrupa'da 1989 yılında patlak veren antikomünist devrimlerle ve Varşova Paktının dağılmasıyla birlikte Sovyet tehdidinde yalnızca bu yılın başına değin meydana gelmiş bulunan zayıflamaya denk düşüğünü belirtmekte. Aspin, bu indirim ve kesinti planlarının, Ağustos ayındaki başarısız darbe girişiminin ardından bizzat Sovyetler Birliği'nin parçalanmaya başlamasıyla birlikte Sovyet tehdidinin daha da belirgin biçimde azalmasını hesaba katmadıklarını vurguluyor.

Bush'un nükleer silahlarda indirim girişimine Gorbacov'un Cumartesi günü verdiği karşılıktan sonra, bu tür düşünceler daha da güç kazanacağı benzer. Bush'u Camp David'de telefonla arayarak karşı-önerilerinin 20 dakikalık bir özetini ileten Sovyet devlet başkanı, stratejik bombardıman uçaklarını daimi alarm durumundan çıkarmak ve sürekli bindirilmiş durumda bulundurulmuş nükleer silahlarını depoya kaldırmak, gerek karadan ve gerekse denizden atılan bütün taktik nükleer füzeleri ise imha etmek gibi noktalarda Bush'un attığı adımlara aynen uyduğu gibi, fazladan, (a) seyyar Sovyet füzelerinin bundan böyle statik konuşlandırmaya alınacağını açıkladı ve (b) geri kalan stratejik silahların da yarı yarıya indirilmesi için tekrar görüşme masasına oturulmasını önerdi. Sovyet lideri ayrıca, nükleer denemeleri

Amerikan Okullarının Kriz İçinde Olduğunu Öne Süren Bazı Klişeler

Halen Amerikan eğitim sistemine ilişkin bütün tartışmalara damgasını vuran üç klişe var. Bunlardan biri, sözkonusu eğitim sisteminin halen kriz içinde olduğu; onarılması gerektiği konusunda da artık bir ulusal konsensüsün oluştuğu. İkincisi, ABD'nin gelecekte Japonya ve Avrupa ülkeleriyle rekabet kapasitesinin bu yüzden tehlikeye düştüğü; Soğuk Savaşta kazanılan zaferin, okumaktansa Madonna rock videoları seyretmeyi yeğleyen şimdiki çocuklar nedeniyle ticari yenilgiye dönüşerek heder edilmesi ihtimalinin doğduğu. Üçüncüsü ise, kendisini Beyaz Saraya getiren seçim kampanyası sırasında ilan ettiği ve bu yıl tekrarladığı gibi, George Bush'un Eğitim Başkanı olarak anılacağı.[...]

Gerçek şu ki, Amerikan devlet okulları hiç de o kadar kötü değil; ancak bu alandaki muazzam ulusal yatırımın önemli bir bölümü, psikolojik danışmanlar ve yeni yeni yönetim kademeleri gibi lüzumsuz süslemelerle heder olup gidiyor. 1955'ten 1990'a ABD'de öğrenci başına harcama yılda 15.000 dolardan yılda 45.000 doların üzerine çıktı; aynı dönemde öğrenci/öğretmen oranı 27:1'den 18:1'e indi. Bu paraların bir kısmı yerini bulmadığı değil : 1983'te ABD okullarında 125 öğrenci başına bir bilgisayar vardı; bugün ise her 21 öğrenciye bir bilgisayar düşüyor.

ABD eğitiminin en anlamlı ürünü, lisansüstü bölümleri; bunu bütün dünya kabul ediyor. 1972'de doktoralarını tamamlayanların yüzde 15'i yabancıları; geçen yıl ise bu oran yüzde 26'ya ulaştı. Fizik bilimlerinde Amerikalı olmayanlar verilen doktora ünvanlarının yüzde 35'ini, mühendislik bilimlerinde ise yüzde 54'ünü aldılar. New Jersey'in Teknoloji Enstitüsünde, tam gün esası üzerine kayıtlı 887 öğrencinin 734'ünü Asyalılar meydana getirmekte.

Ancak işin iyi yanı şu ki, Amerikalılaştırmaları çok uzun sürmüyor. Ulusal bilim Vakfı'nın yaptığı bir araştırmaya göre, yabancı öğrencilerin yüzde 57'si ABD'de yerleşmek niyetinde. Buna karşılık bir kötü haber var : Amerikalı öğrenciler, yarınnın teknolojilerinin geliştirildiği lisansüstü bölümlerinden uzak durmak eğilimini gösteriyorlar.

Bir klişeye bakılırsa, Amerika'nın gelecekteki bilim adamları kendilerini rock videoları seyretmeye vermişken, Japonlar kitaplarına gömülmüş durumda. Bunda abartma payı büyük. Okul çağındaki çocukların tv alışkanlıkları konusunda yapılmış biricik ciddi uluslararası araştırma, Michigan Üniversitesinin Sosyal Araştırmalar Enstitüsü tarafından geçen yıl yayınlandı. Buna göre, ilk ve orta okullarda (yani 14 yaşlarına gelinceye kadar) Amerikalı çocuklar Japon akranlarından pek az fazla televizyon seyrediyorlar. Lisede (14'ten yukarı yaşlarda) ise, ekran başında daha az zaman geçirenler, Amerikalı çocuklar : Japon çocukları haftada ortalama 17.7 saat televizyon seyrederken, Amerikan lise öğrencileri için bu süre haftada 14.2 saatte kalıyor.

Üstelik Amerikalı lise öğrencileri çok daha sağlıklı : haftada yedi saat spor yapıyorlar; Japonlarda ise haftalık spor süresi ortalama 40 dakika. Buna karşılık en büyük fark, ders saatleri ve ev ödevi alanında. Amerikalılar haftada 26.2 saat derste geçirir ve ortalama yalnız 3.8 saat ödev yaparlarken, Japonların derste geçen süreleri 41.5 saati bulduğu gibi, bunun üzerine bir de haftada 19 saat ev ödevi biniyor.

Bu, tamamen çocukların kabahati mi ? Amerikalı okul çocukları, anne ve babalarının içinde yaşamayı tercih ettikleri toplum türünün ve refah düzeyinin bedelini ödüyorlar. ABD'de, okul çağındaki çocuğu olan annelerin yüzde 73'ü ev dışında çalışmakta. Okul çağındaki her dört çocuktan biri, tek ebeveynli bir evde oturuyor. Okul çağındaki çocuklar içinde, sadece biri dışarıda çalışan iki erişkin ebeveyninden oluşan klasik aile yapısı içinde yaşamını sürdürenlerin oranı ise, 14'te bir dolayında.

tek taraflı olarak bir yıl süreyle durdurduklarını bildirdi ve diğer ülkeleri aynı yolu izlemeye çağırdı.

Bunun ötesinde Sovyetler, savunma alanından sivil ekonomiye büyük miktarda kaynak aktarımı yapmak konusunda Demokrat Partiden de hevesli gözüküyorlar. Geçen hafta içinde Savunma Bakan Yardımcısı Pavel Graçev bir parlamento komisyonuna, 1994'e değin silahlı kuvvetler mevcudunun neredeyse yarı yarıya indirilerek 2-2.5 milyon düzeyine çekilebileceğini ifade etti. Graçev'in üstü [Savunma Bakanı] Yevgeni Şapoşnikov ise daha sonra, henüz yalnızca, şimdiki yaklaşık 4. milyon askerden 700,000 kadarının terhisine ilişkin planların kesinlik kazandığını belirtti. Ancak Şapoşnikov da, "yeryüzünün askeri-siyasi durumuna" -yani, kısmen ABD'nin ne yapacağına- "bağlı olarak daha büyük kesintileri de prensip olarak dışlamadıklarını" sözlerine ekledi.

Bush Yönetimi, Sovyet tehdidinin zayıflamasının, en azından bir ölçüde, Körfez Savaşı gibi bölgesel savaşların patlak vermesi tehlikesinin giderek artmasıyla dengelendiğini öne sürüyor. Tank, balistik füze, kimyasal ve başka modern silah mevcutlarını hızla artırmakta olan ülkelere karşı gelecekte tekrar böyle savaşların verilmesi ihtimali, diyor Yönetim, kendisinin şimdiden planladığı oldukça kapsamlı indirimlerden de fazlasına girişilmesini ihtiyatsız bir tutum olarak görmeyi haklı kılıyor. Bu savunma çizgisinin, Demokratların beklenen taarruzunu püskürtüp Bush'un yeniden seçilme şansını çok yüksek tutması pekala mümkün. Ama bu, tartışmanın sonu anlamına kesinlikle gelmeyecek. ABD silahlı kuvvetlerinin boyutlarına, yapısına ve maliyetine ilişkin çok ciddi sorunlar, partiler arasında bir yıl sürecek olan ateşli tartışmalarla çözüme kavuşturulacak gibi değil. Bu sorunların, 1992 Kasım'ındaki seçimlerden çok sonra da tartışılmaya devam etmesi gerekli ve kaçınılmaz gözüküyor.

Amerika ve Dünya

Bir Zincirleme Reaksiyonu Önleme Çabası

Strobe Talbott

Geçtiğimiz hafta Sovyet ve Amerikan diplomatları, George Bush ile Mihail Gorbacov'un birbirlerine atıp durdukları silahsızlanma bombalarını yeni bir anlaşmaya dönüştürmek amacıyla bir kere daha işe koyuldular. Karşılıklı hayırhahlık gösterilerinin bu son turu, savaş tehlikesini azalmayı, her iki ülkenin

Tune dergisindeki bir serbest makaleden (21 Ekim 1991, s. 44) çeviren: Halil Berktaş.

iç harcamalar açısından gerek duydukları tasarrufu sağlamayı ve yeryüzünün kalanına iyi örnek olmayı amaçlıyor.

Bu kadarını Bush ile Gorbacov da kabul ediyorlar. Ama belirtmedikleri bir şey daha var : SSCB'nin bağımsız ülkeler haline gelmek isteyen kesimlerinden mümkün olduğu kadar çok sayıda nükleer silahı tasfiye etmek konusunda sessiz ve örtük bir anlaşma içinde oldukları.

Bundan daha birkaç ay önce, Rus olmayan cumhuriyetlerdeki bağımsızlık hareketlerinin liderleri, topraklarındaki Sovyet nükleer başlıklarının kaldırılması talebinde hemen tamamen birleşiyorlardı. Bütün parlamentolar, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler ilanında kuyruğa girmişlerdi. Özellikle Çernobil felaketünün yaralarını ilelebet taşıyacak olan Ukrayna ve Beyaz Rusya ile, Semipalatinsk'deki yeraltı denemelerinden satha çıkan radyoaktif sızıntılar nedeniyle nice çocuk nesillerinin sakat ve hastalıklı doğduğu Kazakistan'da, böyle önlemlere çok güçlü bir halk desteği sözkonusuuydu.

Sovyetler Birliği'nin periferisindeki cumhuriyetlerin önderleri, tuhaf bir karışımı simgeliyorlar. Bunlardan bir kısmı, geçmiş dönemde gerçekten düzen karşıtıydılar; bazıları ise Moskova'nın kuklasıydılar ve milliyetçiliğe son anda, siyaseten sarıldılar. Ağustos'taki başarısız darbe girişimi birliğin çözülüşünü hızlandırdığında, egemenlik bir slogan olmaktan çıkıp gerçekçi, pazarlık konusu yapılabilir bir hedefe dönüştü. Taşra politikacıları aynaya baktular ve kendilerini devlet adamları, strateji uzmanları gibi gördüler. Bölgelerindeki Sovyet füzeleri ile ekiplerini kapıdışı etmenin o kadar da iyi bir fikir olmayabileceği akıllarına geldi. Nükleer depolama tesisleri ve fırlatma rampaları ansızın gözlerine, bir imparatorluğun ileri karakollarından çok, değerli aktifler gibi gözükmeye başladı. Cumhuriyetlerin Kremlin ile başlatacakları "ya konfederasyon, ya ayrılma" pazarlıklarında, bunlar ortaya sürülebilirdi belki Kıtalararası balistik füzelerinizi geri mi istiyorsunuz ? Pekki, ama önce bağımsızlık bildirgemizin aşağıdaki şu 87 maddesine bir göz atın lütfen.

"Bu adamlar erişilmez bir rüyanın adeta bir gecede dokunabilecekleri kadar yakına geldiğine tanık olduklar," diye açıklıyor, Kaliforniya'da, Santa Monica'daki Rand Corporation'da çalışan bir strateji uzmanı olan Roger Melander. "Moskova ile ilişkilerinde şimdi sahip oldukları kozlara bakıp, içlerinden 'Hey ! İşte bulunmaz bir fırsat. Aman kaçırmayalım !' diyorlar."

Bu cumhuriyetlerdeki liderlerin bazıları ise, içindeki bütün bu öldürücü donanımı yalnızca birer değişim değeri olarak da görmüyorlar kuşkusuz. Kendi kendilerine, 20. yüzyıl sona ererken en büyük statü sembolü ve egemenliğin en sağlam garantisi nedir diye de soruyor olabilirler pekala. Cazip ama tehlikeli bir cevap Tamamen kendine ait bir nükleer cephaneliğe sahip olmak.

Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya yetkilileri,

topraklarındaki nükleer silahlara el koyup komuta-ve-kontrol bunkerlerine kendi bayraklarını çekmek alternatifini açık tutmak istedikleri yolunda, oldukça güçlü imalarda bulunuyorlar bir süredir.

Milliyetçiliğe sarılarak siyasal kariyerinin ikinci baharını yaşamaya koyulan yeniyetmelerin prototipi olan Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk, cumhuriyetindeki bütün Sovyet silahlarından "bizim" diye söz etmeyi alışkanlık haline getirdi. Kravçuk, bu takdirde Ukrayna'nın, ABD'den ve SSCB'den artakalan devlet ne ise ondan sonra yeryüzünün üçüncü büyük nükleer gücü haline geleceğini belirtmekten özel bir zevk alıyor. Dördüncü Kazakistan olacak; Beyaz Rusya ise, İngiltere, Fransa ve Çin'le birlikte bir sonraki kademede yer alacak.

Moskova'nın önde gelen uluslararası güvenlik uzmanlarından Aleksey Arbatov, geçen hafta CNN televizyonuna verdiği bir demeçte, "Topu topu altı ay sonra bile ne olacağını kim bilebilir ? " sorusunu yöneltti [Cumhuriyetlerdeki] "Aşırı güçlerin, kendi nükleer silahlarına sahip olma hakkını iddia etmeleri pekala mümkündür."

Eğer Sovyetler Birliği'nin siyasal örgütlenmesi gibi Sovyet nükleer cephaneliği de, atom çekirdeğinin ayrışması operasyonunu taklit ederek küçük küçük parçalara bölünecekse, bu, bütün Avrasya kara kütlelerinde nükleer silahların hızla ve tehlikeli biçimde yayılıp çoğalmasına yol açabilir. Bir tek şu örnek yeter Bağımsız bir Ukrayna kendi atom bombasına sahip olduğu takdirde, Polonya da aynı şeyi isteyebilir; ve eninde sonunda Almanya, nükleer silahlara sahip olmama politikasını gözden geçirmeye zorlanır.

Bu tür bir zincirleme reaksiyonun önüne geçmek amacıyla Bush Yönetimi, Sovyet cumhuriyetlerini, bir kere son silah indirimi anlaşmasının hükümleri hayata geçirildikten sonra hala sınırları içinde kalabilecek olan kitle imha silahları üzerinde mülkiyet iddia etmekten vazgeçirmeye çalışıyor. İster kendileri SSCB'yi ziyaret ediyor, ister Sovyet misafirlerini Washington'da ağırılıyor olsunlar, Amerikan yetkilileri hep şu sert uyarıyı yapıyorlar ABD'nin cumhuriyetlere yapmayı düşünebileceği her türlü siyasal ve ekonomik yardım, onların bütün nükleer silahları tamamen merkezi hükümetin denetiminde bırakmaya razı olmaları koşuluna bağlıdır.

Bu talimatın onlar açısından da belirli bir mantığı ve çekiciliği yok değil. Bazı olası yeni ülkelerin olası kurucu-ata'ları her ne kadar nükleer özelemler besliyor olabilirlerse de, sonunda hangi cumhuriyetin toprakları üzerinde konuşlandırılmış en çok sayıda savaş başlığı ve fırlatıcıya sahip çıkacağını son derece iyi biliyorlar aslında. Bu, Rusya olacak tabii ki. Ve Ukraynalılar, Kazaklar, Beyaz Ruslar ve diğerleri, bütün bu megatonların Boris Yeltsin'in mülkü olmasındansa Mikhail Gorbacov'un sorumluluğunda kalmasını tercih edecekler, ediyorlar.

Burada Yeltsin'e karşı kişisel bir kin söz konusu değil. Demokrasinin şampiyonluğunu yaptı doğrusu. Ama Yeltsin'in haleflerinden kimse emin olamaz.

Diğer cumhuriyetler, Moskova'ya bağlılıklarını ko-parmışken bu sefer nükleer silahlara sahip bir Rusya'nın gölgesinde yaşamaya başlamak istemiyorlar. Sonunda, tam egemenlikten biraz noksanına da razı olabilirler, kendi nükleer hakları olarak gördükleri şeyi daha yüksek bir otoriteye terketmek suretiyle - Rusya'nın da aynı adımı atacağından emin olmaları kaydıyla.

Nükleer Çağın Kalıntıları

Başkan Bush geçen ayki nükleer silahların indirimi konuşmasıyla dünya barışı açısından önemli bir adım atmış olabilir; ama bu, ABD atom silahları sanayisi açısından ağır bir yükü de ifade ediyor. Son hesaplamalara göre, şimdi 3000'i aşkın savaş başlığının erken emekli edilmesi söz konusu. Bunların içinde ise 23 ton kadar zenginleştirilmiş uranyum ile 9 ton kadar plütonyum var - her ikisi de son derece radyoaktif ve ortadan kaldırılması son derece zor maddeler. Dahası, ABD Enerji Bakanlığının Teksas'ta, Amarillo yakınlarındaki Pantex bomba montaj tesislerinin, önümüzdeki birkaç yıl içinde 3500 kadar yeni savaş başlığı üretmeye hazırlanırken, şimdi ansızın süreci geri vites alması ve silah söküp dağıtmaya başlaması gerekiyor. ABD Doğal Kaynaklar Savunma Konseyinde görevli nükleer silah uzmanı Thomas Cochran, "Yapılmayacak şey değil, ama eğer bir yandan da silah üretimi sürerse sistem çok zorlanacak" diyor.

Teknik açıdan, nükleer silahların ıskartaya çıkarılması işi çok karmaşık değil - nitekim, 1945'ten bu yana imal edilen toplam 60,000 silahtan 40,000 kadarı için modalarının geçmesi nedeniyle bu işlem şimdiden uygulanmış bulunuyor. Elektronik tetiklerinin deaktif edilmesinden sonra savaş başlıkları tekrar özgün, standartlaştırılmış sevkiyat kasalarına yerleştiriliyor ve yurt dışındaysalar uçakla gerisin geri ABD'ye naklediliyorlar. Daha sonra, çok sıkı koruma altında, son derece gizli tutulan ve habire değiştirilen yollardan kamyon ya da trenle geçirilerek Pantex'e getiriliyorlar. Demontaj ameliyesinin en hassas anı, uranyumun ve çok toksik nitelikteki plütonyumun çıkarılması değil (zira bunlar ayrı metal kaplar içinde korunuyorlar); bir nükleer zincirleme reaksiyonu başlatmak için gerekli konvansiyonel patlayıcıların çıkarılması, asıl kritik aşamayı oluşturuyor. Dolayısıyla demontaj işlemleri, kazara meydana gelebilecek herhangi bir patlamanın etkisini sınırlamak için tepelerine tonlarla çakıtaşı yığılmış derin yeraltı bunkerlerinde gerçekleştiriliyor.

Bir kere söküm tamamlandıktan sonra ise, asıl sorun başlıyor Bombalardan artakalan radyoaktif

malzemeyi ne yapmalı ? Nükleer silah yapımı büyüyen bir sanayi olduğu sürece, demonte edilen parçaların yeni modellerde kullanılması sözkonusu olabiliyordu. Bugün ise bu bomba öğeleri arasında yeniden kullanılması en kolay olan, yalnızca nükleer reaksiyonun gücünü artırmak amacıyla bazı savaş başlıklarında kullanılan radyoaktif bir gaz olan- tritium. Tritium çok hızla çözünmeye uğradığından, mevcut bombaların içindeki tritiumun sürekli yenilenmesi gerekiyor. Son silah indirimlerinin yol açacağı tritium "ganimet"inin, bu gazın üretildiği Güney Karolina'da, Aiken yakınlarındaki Savannah Irmağı tesislerinin -kazalara yatkınlığı bilindiği halde- ABD Enerji Bakanlığınca tekrar devreye sokulmasını dahi gereksiz kılabilceği tahmin ediliyor.

Öte yandan, nükleer enerjiyle çalışan denizaltılarda kullanılmak üzere yeniden işlem görebilecek bir kısım uranyum dışında, bu radyoaktif yakıtların büyük bölümünün ya depolanması ya da atık muamelesi görmesi gerekiyor. Ancak maalesef ABD'nin bu öldürücü malzemeleri bertaraf etmeye yönelik hiçbir güvenilir, uzun vadeli planı yok. Bunların çoğu muhtemelen silah yapım tesislerinde depolanacak; ama kaybolmaları, çalınmaları ya da hata sonucu çevre tahribauna yol açmaları tehlikesi daima sözkonusu.

Çevre açısından çok daha büyük bir problem ise, 46 yıldır süren nükleer silah üretiminin yol açtığı eldivenlerden bilyeli yataklara kadar akla gelebilecek herşeyi kapsayan- onbinlerce tonluk radyoaktif çöplerden kaynaklanıyor. Bu malzemeler daha binlerce yıl radyoaktivite yaymaya devam edecek. Şimdilik ABD'nin bu üretim atıklarını depolayabileceği tek bir tesisi var; New Mexico'da, Carlsbad yakınlarında, yerin 655 metre altında, muazzam tuz kubbe-leri içinde kurulan yeni Atık Yalıtma Pilot Tesisi'nin açılışı ise, siyasal didişmeler ve güvenlik kaygıları yüzünden habire gecikmekte. Geçen hafta ABD Enerji Bakanlığı, Kongre daha konuyu tartışadursun, bir emrivaki yapıp ilk atık partisini bu tesise sevk etmeyi denedi; ancak New Mexico eyaletinin konuyu derhal bir federal dava konusu yapması üzerine, Enerji Bakanlığı sevkıyatı durdurmak zorunda kaldı. Şimdilik, 1 milyon varillik öldürücü malzeme, onyıllar olduğu gibi geçici depolama tesislerinde bulundurulmaya devam ediyor.

İsrail'in Nükleer Kozu

Richard Norton-Taylor

Amerika nihayet İsrail'i görüşme masasına sürüklemeyi başardı; Irak'ın ise artık bir nükleer tehdit oluşturmadığı söylenmekte. Ama Batı'nın Irak'a nükleer silah yapımında kullanılabilecek malzeme ve

teknik bilgileri [knowhow] verip durduğu yıllar boyunca, İsrail'in genellikle sanıldığından çok daha büyük ve çok daha ileri bir nükleer cephaneliği gizlice oluşturma çabaları karşısında, ABD hep başını öteye çevirdi, görmezlikten geldi.

Bugün İsrail'in nükleer kapasitesi, düşük kilotonlu bombaların ve füzelerin yanı sıra nükleer mayınları ve top mermilerini de kapsıyor. Amerikalı yazar ve gazeteci Seymour Hersh, İsrail'in nükleer silahlanma programının kısmen Washington tarafından doğrudan doğruya onaylandığına, kısmen ise casusluk ve şantaj yoluyla mesafe kaydettiğine dikkat çekmekte.

Bu hafta yayınlanan kitabında Hersh, halen İsraili fizikçilerin, upkı Amerikalı ve Sovyet meslekdaşları gibi, "bir sonraki nükleer silahlar nesli - nükleer bombalarla pompalanan X-ışını laserleri, hidrodinamik ve radyasyon nakli" araştırmalarını yoğun olarak sürdürdüklerini belirtiyor. Hersh, Ortadoğu'da tekrar savaş çıkması halinde, bir zamanlar son çare olarak dahi asla düşünülemeyecek bir nükleer urmanın güçlü bir olasılık haline gelebileceği görüşünde.

Hersh, Körfez Savaşı sırasında İsrail başbakanı Yitzhak Şamir'in, Irak'ın Scud füzesi taarruzlarına karşılık olarak kendi nükleer füze fırlatıcılarını yeraltından çıkarıp konuşlandırdığının Amerikan uydularınca saptandığı yolundaki bilgileri doğruluyor.

Bush yönetiminde tek bir allahın kulu yoktu ki, diyor Hersh, savaş başlığı sinir gazı taşıyan bir Scud füzesinin İsrail'i vurması halinde İsraililerin nasıl karşılık verecekleri konusunda fikir sahibi olsun. İngiliz hükümeti öteden beri, nükleer silahlara sahip olmak lehindeki en önemli caydırıcılık argümanının "belirsizlik" olduğu görüşündedir. Ancak Hersh, Körfez Savaşı sırasında ABD'nin olağanüstü gelişmelere karşı ne gibi hesaplar yaptığından söz etmemekte. Başka savunma kaynaklarına göre, bu alternatif planlar arasında, Irak'ın İsrail'e karşı kimyasal ya da biyolojik silahlar kullanması halinde doğrudan doğruya Amerika'nın nükleer silahlarla karşılık vermesi olasılığı da yer alıyordu.

Hersh kitabında (*The Samson Option*, Random House ve Faber and Faber, İngiltere fiyatı 15.99 sterlin), İsrail'in 1973 Yom Kippur savaşı sırasında Nixon yönetiminin İsrail'in kaybettiği silah, cephane ve sair malzemeyi derhal telafi etmesini sağlamak amacıyla nükleer şantaja başvurduğunu; bunun için nükleer füze fırlatıcılarını ABD -ve Sovyet- uyduları tarafından açıkça görülebilecek şekilde kasten yeraltından çıkardığını anlatıyor. İsrail'in Amerikalı casusu, 1987'de ömürboyu hapse mahkum edilen Jonathan Pollard'ın, Tel Aviv'in kabule yaşadığından çok daha uzun bir süre boyunca en yüksek nükleer ve askeri sırları İsrail'e verdiği de, Seymour Hersh'in sergilediği gerçekler arasında.

Pollard'ın İsraili üstlerince aktardığı enformasyon arasında, diyor Hersh, Amerika'nın en ileri KH-11 [*Keyhole* anahtar deliği] casus uydusunun Rusya'nın güneyindeki askeri tesisler ve hava savunma sistemi hakkında edindiği bilgiler de vardı (aynı konuya ilişkin başka bazı bilgiler ise, doğrudan doğruya üst düzey ABD yetkilileri tarafından İsrail'e verilmişti). Ve sonra Şamir, 1983-84 yıllarının Likud-

İşçi Partisi koalisyonunda başbakanlık yaptığı sırada, Pollard'ın aktardığı malzemelerin biraz temizlenip ayıklanmış biçiminin, kısmen bir uyarı, kısmen de bir iyi niyet jesti olarak KGB'ye verilmesini bizzat onayladı (Hersh'e göre Şamir, hep İsrail-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesinden yanaydı) ! Buna rağmen İsrail, resmi tutumu olarak, Pollard olayını yüksek makamların bilgisi ve izni dışında girilmiş bir macera gibi nitelemeye devam etmektedir.

ABD istihbarat servisleri İsrail'in nükleer niyet ve tasavvurlarından, 1950'lerden beri; Sovyetler Birliği'ni de kendine hedef seçtiğinden ise, on yılı aşkın bir süredir haberdar bulunuyorlar. Ancak Hersh, hiçbir Amerikan cumhurbaşkanının bu konuyu İsrail hükümeti nezdinde ciddi biçimde gündeme getirmeyi göze alamadığını da kaydetmekte. İsrail'in nükleer programının babası Ernst Bergmann, ve bu program esas olarak yerli karakter taşıyor. Bununla birlikte Tel Aviv'in, Negev çölünde, Kudüs'ün güneyine düşen Dimona'daki nükleer tesis ile -bu tesisle ilgili bilgiler 1986'da Mordehay Vanunu tarafından kamuoyuna açıklanmıştı- başkent güneyinde, Nahal Sorek'teki nükleer tesis için gerekli hammaddeleri, özellikle de zenginleştirilmiş uranyumu ithalat yoluyla elde ettiği biliniyor.

Bu uranyum başlangıçta, -İsrail jetlerinin 1981'de bombaladığı Osirak reaktörünün yapımında Irak'a da yardımcı olan- Fransa'dan sağlanıyordu. Ancak Fransa 1960'larda İsrail'e yardımı kesince, İsrail başka kaynaklara yöneldi. Mossad ajanları 1968'de bir Anvers antreposunda beklemekte olan bir uranyum sevkiyatını kendi ülkelerine kaçırdılar; ardından Güney Afrika ile bağlantı geldi - ve İsrail, 1979 yılında Güney Atlantik'te kendi nötron bombasının denemelerini başarıyla tamamladı.

Hersh, bugün İsrail'in, Golan Tepelerindeki nükleer mayınlar ve 100'den fazla nükleer top mermisi de dahil olmak üzere en az 300 nükleer silaha sahip olduğu kanısında. Resmi ABD tahminleri ise İsrail'in elinde 100'den az nükleer silah bulunduğu yolunda - ancak Kanada'da yaşayan Victor Ostrovsky adında eski bir Mossad ajanının belirttiği gibi, kesin rakamlar çok önemli değil "Teknik *knowhow* her şeyden fazla önem taşıyor."

İsrail hükümeti ise elinde nükleer silah bulunduğunu kabule asla yanaşmıyor. Son olarak Tel Aviv'de bir sözcü, "İsrail'in Ortadoğu'ya nükleer silah sokan ilk ülke olmayacağını" bir kere daha tekrarladi.

İşçilerden Ne Haber ?

Richard M. Cohen

Geçenlerde *New York Times*'da iş hayatıyla ilgili, aslında her gazetede yer alabilecek türden bir haber okudum. Eastman Kodak şirketinin 3000 kadroyu

The Guardian Weekly'deki (13 Ekim 1991, s. 18) bir *Washington Post* makalesinden çeviren : Halil Berktaş.

elimine edeceğini; herkesin de bunu çok iyi bir adım olarak benimsediğini yazıyordu. Dean Witter Reynolds firmasından Eugene Glazer adındaki bir finansal analizci, "bu şirketin hisselerini satın almanın zamanının geldiği" kanısındaydı. Kodak hisseleri yükseldi de gerçekten. Piyasa, yapıları onaylıyordu.

Bu haberde, şu analizcinin görüşü, bu analizcinin görüşü derken, 24 paragraf boyunca kendisinden aktarma yapılmadık finansal analizci kalmamıştı sanki. Ama bu paragrafların hiç birinde, işçilerin sarfettiği tek söze yer verilmemişti - ne, emekliye ayrılmak isteyen işçilerin sayısı yeterli olmadığı takdirde çıkışı verilecek olan işçilerin; ne de, aslında emekliliğe teşvik edilmekte oldukları için emekliye ayrılmayı kabullenecek olan işçilerin. (İstenmediğiniz bir işyerinde kalmanın ne anlamı var ki ?)

Ben buna B-52 tipi gazetecilik adını veriyorum. Dev B-52'ler o kadar yüksekten uçarlar ki, mürettebat çoğu zaman vurulan hedefi görmez bile. Perspektif yalnızca yukarıdan, uçağın konumundan çizilir aşağıdan, bombardıman kurbanlarının konumundan değil.

Kodak haberinde de buna benzer bir durum söz konusu. Nerede, işçilerin herhangi bir temsilcisinden bir alıntı ? Sadece dolar ve sent hesabı yapmak ve piyasanın neyi onaylayacağı, neyi onaylamayacağına bakmak yerine, halen bir işte çalışmakta olan insanlardan [da] söz edecek bir allahın kulu -bir İnsan Analizcisi diyelim isterseniz- nerede ? Böyle bir analizci olsa, işlerinden olanların bir bölümünün depresyona gireceğine, bir bölümünün hastalanacağına, bazılarının da vaktinden önce öleceğine dikkat çekecek belki. Çocuklarının bazıları üniversiteye gidemeyecek; bazılarının ağzına tel takılamıyacak; bazıları hiç görmeyecek Disneyland'i.

Aslında B-52 tipi gazetecilik, duyarsız ya da sahlak gazetecilerin marifeti değildir; hatta, değişmez bir kural da değildir. Daha çok zamanımızı, şimdiki kültürümüzü yansıtır. Bugün işçilerden söz etmek, maalesef çoğu zaman "yumuşak", üşütük, cırlak, hötöröf ve düpedüz modası geçmiş bir tutum gibi görülüyor; insanların beyzbol maçlarına takım elbiseyle gittikleri ve emek ile sermayeden söz ettikleri bir dönemi çağırıştırıyor. Şimdi ise yalnızca sermaye var. Eğer bir şey sermaye için iyiye, iyi demektir - o derece iyi ki, kimse tarafından sorgulanmıyor.

Kodak'la ilgili bu haber, gerçekte değerlerimize - ya da değerlerden yoksunluğumuza- yönelik bir suçlama gibi. Herkes ve her şey, yalnızca piyasa tarafından yargılanabilir mi olmalı ? İş hayatında alınan hiçbir karar hakkında, doğru veya yanlış olduğu söylenemez mi ? Şirketlerin işçilerine karşı bir yükümlülükleri, hatta belki temel bir yükümlülükleri olmamalı mı ? Bu açıdan Kodak'ın yaptığı çok da korkunç değil. Tensikatının büyük bölümünü zaman içinde, tedrici aşındırma yoluyla gerçekleştiriyor.

Ama sırf borç servisini karşılayabilmek için de kitle halinde çıkışların verildiği pek çok şirket var.

Peki, ne yapalım, dercesine omuz silkiyo! basın, günümüze özgü bir tutumla. Bunlar finans alemiyle ilgili haberler; yoksa insanlarla ilgili haberler değil. İnsani konulara, arada sırada magazinimsi bir yazıyla değiniyoruz - ama böyle yazılar bile, ekonomik bakımdan okkanın altına gidenleri bir [doğa olayı olarak] fırtınadan kaçıp sığınacak yer arayanlar gibi; başka bir deyişle, insanların açgözlülüğünün kurbanı değil de Tanrının (piyasanın) iradesinin kurbanı gibi göstermek suretiyle, bu ideoloji-dışı çağın ideolojisini yansıtmakta.

Kulağa biraz çağdışı geliyor olmaktan; iş alemi ve finans hayatı hakkında anlamadığım ne kadar çok şey olduğunun, örneğin piyasa kararlarının bir kere oluştuktan sonra neden durdurulamayacağını hatırlatılması suretiyle azarlanmaktan korkuyorum. Bunları ben de biliyorum şüphesiz. Ama bu tür haber yazılarından hiç olmazsa birinin, "Bu kadar çok insanın işinden olması ne acı !" demesini istiyorum gene de. Birilerinin işçilerden de söz etmesi, bütün istediğim : çalışıkları şirketleri yöneten -ve, yüzde yüz emin olabilirsiniz, yaptıkları hataların bedelini asla kendileri ödemeyecek olan- kişiler tarafından, nasıl arkadaşan hançerlendiklerinden, örneğin.

Gelin görün ki çağımız, bu tür sorulara uygun değil işte. Geçmişte (çoğu zaman sermayeyi tümüyle dışlamak suretiyle) emeğin şampiyonluğunu yapmış olan "izm"lerin pek az taraftarı kaldı; yaptırım güçleri ise çok daha zayıf. Yanlış ideolojilerin çökmesi kaçınılmazdı; iyi de oldu doğrusu. Ama bir çeşit ruhi beslenmeyi piyasanın ahlak tanımayan işleyişinin yerine sıradan insanların gerçekleşmesi olanaksız hayallerini konu alan ve coşturucu olmakla birlikte tehdit edici olmayan başka bir şeyleri de yitirmiş olduk, aynı zamanda. Solcu ideolojiler o kadar toptan iflas etti ve o kadar bütünsel bir kiniklik [cynicism] hakim oldu ki, 3000 kişinin işten çıkarılmasının o kadar da iyi bir haber olmayabileceğini, buna karşılık piyasanın reaksiyonlarının bazen insana veba salgını sırasında cenaze levazımatçıların ellerini oğuşturmalarını hatırlattığını hafiften dile getirmek bile yontulmamışlık sayılıyor. Ölülerin yasını da mı tutamıycağız ?

Bu soruya genellikle "hayır" cevabı verilmekte. Bazı sanayi kolları daralırken meydana gelen çekilme ve kasılmalar, insanları işlerinden ediyor. Dünyanın hali böyle; piyasa böyle işliyor; bunun dışında bir dünya yok. Etkin olmak iyidir; gerçekçi olmak iyidir; piyasanın sessiz talimatlarına itaat etmek iyidir - ahlaki bakımdan kötü olması dışında, ki o zaman da bundan söz etmeyiveririz zaten.

İngiltere için gelecek, hala yabancı bir ülke gibi

Yeni'nin Uyandırdığı Şok

Geoff Mulgan

Bu yaz milyonlarca İngiliz vatandaşı Avrupa kıtasını ziyaret edecek. Daha hızlı trenlere binip, daha müreffeh bölgeler ile daha iyi planlanmış kentlerden geçerek, kendi ülkelerinde bulabileceklerinden çok daha temiz plajlarda keyif çecekler.

Avrupa'nın büyük bölümünün ölçüleri açısından İngiltere'nin geri bir ülke olduğunu, hepsi farkedecek. Burada yalnız bizim eğitim standartlarımızın düşüklüğü, kamu binalarımızın ve altyapımızın çürüyor olması, ya da Lordlar Kamarası'nın varlığı ve ya Londra'nın biricik resmi temsilcisinin kimsenin tanımadığı, seçimle de gelmeyen bir Lord Belediye Başkanı olması gibi feodalizm kalıntılarının süregelen bakımından bir gerilik sözkonusu değil. Geriliğin kökleri çok daha derinlerde. Her yabancıların kolaylıkla görebileceği gibi, yukarıda sayılan olguların hepsi, eski bir sınıf sistemine ve eskimiş kurumlara sımsıkı yapışmış, yüzü geçmişe dönük bir kültürün tezahürleri aslında.

Geçen yüzyılın bitiminden bu yana, [İngiltere'nin] gerileme[si] siyasal bir sorun olarak dönem dönem hep ön plana çıktı. Bugünse başlıca iki etken, bu konunun tekrar gündeme gelmesini dayatıyor. Bunlardan birincisi [AT ile] siyasal ve ekonomik birliğin hızla yaklaşıyor olması. [Tek pazara geçiş yılı olan] 1992, İngiliz sanayisinin zaafalarını, bütünlüğünün başka boyutları ise hızlı tren bağlantılarından bölgesel yönetimlere kadar her alandaki yoksunluklarımızı gözler önüne seriyor. Bunlar aynı zamanda, yalnız 40 yaşın altında olanların çok daha Avrupa yanlısı olmalarında değil, gençlerin büyük kısmının artık patronlarının İngiliz olmasındansa Japon olmasını tercih etmeleri gibi çok çarpıcı bir gerçekte de somutlandığı üzere, nesiller arasında gideerek büyüyen bir uçuruma yol açıyor.

İkinci etken, Thatcherizm'in hızla çökmesidir. İngiltere'nin artık skleroza uğramış Almanlara yetişmek üzere olduğu hayalini yayan bir nutuklar ve makaleler yağmurundan topu topu üç yıl sonra bugün, Thatcher da, Mosley'in ve Joseph Chamberlain'in, Wilson'un ve Tony Benn'in gençliğindeki halinin yanısıra, [İngiltere'nin] başarısız modernizatörler[i] galerisinde yerini almış bulunuyor. Çünkü Thatcherizm'in ideolojik etkisi ne olursa olsun, kendi önüne koyduğu hedef açısından başarısızlığa uğradığını bugün kimse yadsıyamaz.

Marxism Today dergisinden (Temmuz 1991, s. 5) çeviren Halil Berktaş. İngiltere'de aylık olarak yayınlanan *Marxism Today*, Komünist Partisi'nin "teorik ve tartışma organı"dır. İşçi Partisi, *Guardian* gazetesi, sosyal demokratlar ve liberaller ile örtüşen geniş bir alana hitap edebilen, belirli bir entellektüel cazibesi vardır. Bu makalenin yazarı Geoff Mulgan, İşçi Partisi milletvekillerinden Gordon Brown'un yardımcılarındandır.

Şu anda resesyon, 1979'dan bu yana yıllık ortalama büyüme hızını %1.75'e çekmiş bulunuyor. Bu ise yalnızca rakiplerimizin büyüme hızlarından düşük olmakla kalmıyor; aynı zamanda savaştan bu yana gelip geçen bütün hükümetler arasında en düşük büyüme hızını ifade ediyor. Bunun sonucu ise 1980'li yılların başlarında dinamik ve modern bir görünümü olan Thatcherizm'in, bugün çağdışı bir çehreye bürünmesidir. İngiliz yaşamının görece taşralı kesimlerinde, küçük kentler ve banliyölerinde saldırdığı toplumsal kökler ve [Kraliçe] Victoria döneminin değerlerine bağlılığı (aynı zamanda 1960'lardan duyduğu korku) ile Thatcherizm, değişime ne kadar hizmet edebileceğine her zaman hayli kuşkuyla bakılması gereken bir dünya görüşüydü. Bugün ise İngiltere'yi gelecek yüzyıla sıçratmak şöyle dursun, Thatcherizm'in başka ülkelerin başarılı modernizasyon stratejilerinden ders çıkarmayı reddedişinin aslında geçmişin son tangosu olmuş olduğu daha iyi görülebilmektedir.

Yükselişlerinin doruk noktasında Thatcher yanlılarının tüm dünyayı İngiltere'ye, geleceği görmeye çağırması olmalarına karşılık, bugün biz çok daha mütevazı bir tutumla başkalarından öğrenmek durumundayız. Önümüzdeki derslerden bazıları, çok tanıdık şeyler. Rekabet gücüne sahip bir ekonominin yanısıra, yüksek ve uzun vadeli yatırımlar, anonim şirket yönetiminde istikrar, eğitime ve altyapıya bol kaynak tahsisi, başlıca koşullar arasında. Başka yerlerde hiç tartışma götürmeyecek (ama İngiltere bağlamında hayli radikal gözükken) bir başka fikir ise, hiçbir toplumun, nüfusunun büyük kitlesine fırsat [eşitliği] tanımadıkça, eski ayrıcalıkları söküp atmadıkça, dayandığı hukuk sistemi ve siyasal sistem zamanlaşımına uğramış geleneklerden arınmadıkça gerçekten modern [çağdaş] sayılamıyacağı.

Modernite [çağdaşlık] yalnızca daha iyi bir seçim sistemine, otomobil fabrikalarına ve hızlı trenlere sahip olmakla gerçekleşen bir şey değil. Herşeyden önce bir kültür meselesi; değişimden rahatsızlık duymama meselesi. Modern sanayinin en çarpıcı derslerinden biri, budur milyarlarca dolar, yen ve mark, keşif ve yenilikler akışını sürekli kılmaya harcanıyor. En anlamlı olan da, bu paranın yalnızca yeni alet-edevata değil; bunun ötesinde, yeni ihtiyaçların ortaya çıkarılmasına, aktif bir değişim "vizyonu"nun oluşturulmasına, menecerlerin ve teknoloji uzmanlarının dönem dönem yeniden araştırma ve incelemeye, öğrenmeye sevk edilmesi suretiyle örgütlenmenin tüm dokusunun yeni düşünce tarzları karşısında geçirgen kılınmasına hasrediliyor olmasıdır.

Şimdi hükümetler de aynı yola girerek, araştırmalarını maddi donanımın ötesine, toplumsal yenilikler alanına kaydırıyorlar. Japonya, görkemli teknopolisleri, teletopya ve modetopyaları, "insanlığın gelişme ufukları" programı ile bu konuda en ünlü deneylerin ülkesi. Mitterrand döneminde Fransa da, Sophia Antipolis gibi bilim kentlerine, Paris'teki La Villette "dekonstrüksiyon parkı" ve teknoloji gösterisine, aynı zamanda parkların, çocuk bakımının ya da sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi alanındaki deneylere muazzam paralar yatırdı. Ülke halkını geleceğe

ısındırmak suretiyle geleceğe uzanan öğrenim eğri-sinde hep bir adım önde gidiyor olmanın ekonomik değeri, bütün bu harcamaları haklı ve yerinde kılıyor.

İngiltere'de geleceğin haritasının nasıl çizilmekte olduğuyla tam bir tezat içinde, bütün bu deneylerin en iyileri, halkçı ve açık olanlardır. İnsanları yeni şeyleri bizzat denemeye teşvik edenlerdir çünkü neyin işe yarayıp neyin yaramadığını saptamanın başka hiçbir yolu yok. Bu deneyler yalnızca bir uç noktayı ya da öncü kesimi kapsıyor gibi gözükseler de, yeninin hızla yayıldığı, yaşlıların gençlerden öğrendiği, bütün bilgi ve varsayımların habire yeniden değerlendirilmeye açık olduğu, daha geçirgen bir toplum idealini yaygınlaştırmak suretiyle, daha geniş bir siyasal anlam da kazanıyorlar. En başarılı oldukları noktada, Churchill'in geleceğin imparatorluklarının insan zihninin imparatorlukları olacağı yolundaki sözlerini bilince çıkarıyor ve aynı zamanda, küçük bir azınlığın değil de çok sayıda insanın zihninden beslenebildikleri ölçüde daha sağlam kurulacakları sezgisiyle tamamlıyorlar.

İngiltere, böyle deneylerle karşılaştırılabilecek hiçbir şeye sahip değil. Şimdiki hükümetin böyle projelere giriştiğini hayal etmek bile nerdeyse imkansız. Başka ülkelerde geçmiş yabancı bir diyar gibiyken, İngiltere'de gelecek daha yabancı ve uzak duruyor. Tarihi mirasın korunmasına yönelik çabalarımız, geleceğe dönük aulılarımızdan çok daha başarılı - Londra'nın Doklar bölgesi[nin yeniden imarı] ya da [Londra yakınlarındaki] Milton Keynes [sanayi kenti], kimseye pek bir esin kaynağı oluşturmuyor. En başarılı edebiyat ve sinema ürünlerimiz nostaljik duygulardan besleniyor; politik kültürümüzün en düşük olduğu жанr, tarihsel biyografi. Bütün bunların, geleceğe ilişkin en korkutucu iki tablonun 1984 [George Orwell] ile *Brave New World*'un [Aldous Huxley] her ikisinin de İngilizler tarafından kaleme alınmış olmasıyla da bir ilişkisi vardır, kuşkusuz.

İngiltere ensesinden tutulup feryat-figan Avrupa'ya sürüklenirken, bütün bunlar değişmeye başlayabilir belki. İleriye dönük projeksiyonlarla ilgilenen kurumlarımız, bugünkü dar ilgi alanlarının ötesine geçip, bizim biçimlendirebileceğimiz bir şey olarak gelecek konusunda bize belirli bir duyarlılık sunabilirler. En mükemmel örgütlenmelerin verdiği şu dersi biz de benimseyebiliriz : Değişim, asıl, yaygın olarak tartışılıp kavrandığında başarılı ve kalıcı olabilir (diğer yandan bu dersi, baş vergisi uygulaması ile Ulusal Sağlık Hizmetlerinde reform denemelerinin başına gelenler de başka bir açıdan kafamıza çakıyor zaten). Herşeyden önce, yurtseverliğin illa gerici olmasının gerekmediğini de anlayabiliriz; Constable ile Elgar'ın, William Morris'in, Philip Larkin'in ve yumuşak bir kayışın olanca insancılığına karşın, bugün tutarlı bir ulus olarak ayakta kalabilmemiz, kendimizi geçmişin hayaletleriyle yaşamaktan aldığımız zevke kaptırmaktansa o hayaletlere meydan okumaya bağlı olduğunu içimize sindirebiliriz belki.

Afrika'nın "Büyük Adam" Yönetimleri Artık Miadını Dolduruyor

Neil Henry

LILONGWE, Malavi - "Ömür boyu Cumhurbaşkanı" ünvanına sahip Hastings Kamuzu Banda'nın ülkesinde herkes, iplerin kimin elinde olduğunu biliyor. En küçük köyünden başkente kadar, "Ekselansları"nın otoritesinin izleri herkesin görebileceği kadar belirgin.

Malavi'ye gelecek bir ziyaretçi mi bekliyorsunuz, ya da başka bir ülkeye mi gideceksiniz? Önce Büyük Kamuzu Profesyonel Yolu'ndan geçip, Kamuzu Uluslararası Havalimanı'na gitmeniz gerekiyor.

Hasta mısınız, ya da canınız top mu oynamak istiyor? Kamuzu Merkez Hastanesi'ni, Kamuzu Hemşire Kolci'ni, ya da Kamuzu Stadyum ve Spor Tesisleri'ni deneyin.

Çocuğunuza iyi bir eğitim mi vermek istiyorsunuz? Ülkenin üniversite öncesi tek iyi okulu olan Kamuzu Akademisi'ne yollamanız gerek. Ancak okul harcı için, yerel para birimi olan Malavi Kwaça'sından bol miktarda hazırlamanız gerek. Ve tabii hepsinin üzerinden Kamuzu'nun suratu size bakıyor.

Bağımsızlık sonrasının kibirli Afrikalı diktatörlerinin karmaşık dünyasında bile, Banda gibisine az rastlanır. ABD'de tıp eğitimi gören ve yaşı 85 ile 95 arasında bir yerde tahmin edilen Banda, Afrika'nın güneyindeki bu küçük ülke, 1964'te Malavi'nin ilk cumhurbaşkanı olmasından bu yana hep aynı demir yumrukla yönetiyor.

Kısacası Banda, tipik bir Afrikalı süper şef, bir "Büyük Adam", -Zambia'nın Kenneth Kaunda'sı, Zaire'nin Mobutu Sese Seko'su ve bir dizi diğer isim gibi- ülkesinin kurucu atasıdır; siyasal yönetim tarzı ise, demokratik uzlaşma ve onay nosyonlarından çok, zamanın sınavından geçmiş cebir ve güçlü kişilik yöntemlerine dayanmaktadır.

Banda'nın katı ve hoşgörüsüz yönetim tarzı, daha ilk başta, ilk Malavi hükümeti içindeki karşıtlarının toptan tasfiyesi ve Afrika'nın en yaygın ve etkili gizli polis sistemlerinden birinin kurulmasıyla, kendini hemen belli etmişti. "Dobra dobra konuşmak istiyorum," diyordu Banda, birkaç yıl önce yaptığı ve önderlikle ilgili görüşlerini açıkladığı bir konuşmasında "Ben burada olduğum sürece ve beni cumhurbaşkanı olarak görmek istediğiniz sürece, kendi istediğinizi değil, benim istediğimi yapmak zorundasınız. İpler Kamuzu'nun elindedir....İşte benim bildiğim yol bu."

Bugün bu "yol" hala yürürlükte. Aralarında ülkenin en iyi eğitim görmüş insanların ve dünya çapında üne kavuşmuş şair Jack Mapanje'nin de bulunduğu sayısız Malavili, hiçbir suçlama ya da yargılama olmaksızın, sırf "Büyük Koruyucu"yu

eleştirdikleri veya daha kapsamlı özgürlükler istedikleri için -ve bazıları 26 yıldır- hapiste tutuluyorlar. Ekselansları'nın gazabından kaçabilen yüzlerce akademisyen ve aydın ise, Senegal ve İspanya gibi uzak diyarlarda sürgün hayatı yaşamakta.

Ayrıca Banda'nın "yolu" yakın çevresi dışında kimseye güvenmemeyi gerektiriyor. Bu yakın çevreye, yalnızca cumhurbaşkanının "Resmi Evsahibi" olarak tavsif ettiği bir hanım arkadaşı ile onun varlıklı amcası dahil. Banda öldüğünde yerini kimin alacağı konusunda ise hiçbir gerçekçi adım atılamamakta.

Kendi kendini 1971'de "Ömür Boyu Cumhurbaşkanı" ilan ettiren Malavi liderinin ülkede barış ve istikrarı koruması ve genelde aklı başında sayılabilecek ekonomik politikalar uygulaması, olumlu icraatı olarak görülüyor. Gerçekten de Banda, İngiltere ve ABD ile yakın ilişkilerini korumakta başarılı. ABD, geçen yıl Malavi'ye sağladığı askeri yardımı yüzde 50 oranında artırdı üstelik.

Ancak rejimi eleştirenler, Banda'nın olağanüstü uzun süren demir pençeli yönetimine damgasını vuran zalim kişiye tapma ve baskı politikalarının, ülkede bireyin gelişimine çok ağır biçimde sekte vurduğunu dikkat çekiyorlar.

Ve gitgide artan sayıda Afrikalının, dünyayı etkisi altında bulunduran özgürlük ve siyasal reformlar cereyanına katıldığı bu tarihi dönüm noktasında, Afrika'nın dört bir yanındaki hükümetlerin tipik özelliği olan "Büyük Adam" yönetimlerinin, bağımsızlığa kavuşma döneminde kendilerine açılan krediyi çoktan tükettiği kanısı Afrikalılar arasında yaygınlaşıyor.

Afrika'da siyasal yönetimler ve iktidar yozlaşması konusunda araştırmalarıyla tanınan Nijeryalı akademisyen Adewala Maja-Pearce, "Banda, çok tipik bir Afrikalı lider, ancak birçoklarından çok daha dürüst bu konuda," diyor "Hep, Afrikalıların henüz kendilerini yönetecek olgunluğa erişemediğini savundu. Banda'ya göre, bir diktatöre ihtiyaçları vardı, işte o kadar." Maja-Pearce'e göre, "Pek çok Afrikalı lider aslında aynı şeyleri düşünüyor, ama bunu halkın önünde söylemiyor. İşte bu da Afrika'nın en büyük günahlarından birini oluşturuyor."

Birleşmiş Milletler'in dünya sahnesinde giderek büyüyen bir rol oynamaya başladığı şu günlerde, Afrikalı delegeler, artık Afrika liderlerinden birinin BM Genel Sekreteri olması zamanının geldiğine inanıyorlar. Delegeler, Zimbabwe'nin Maliye Bakanı Bernard Chidzero ile Nijerya eski cumhurbaşkanı ve askeri lideri Olusegun Obasanjo'nun adaylığı için yoğun kulis faaliyetinde bulunuyorlar.

Ancak BM Genel Sekreterliğinin yarattığı bu heyecan, aynı zamanda Afrika'nın bilgili ve yetkin çevrelerinde, Afrika'nın liderlik geleneğinin genel karakterine ilişkin bir tartışmaya yol açtı. Afrikalılar kendi ülkelerindeki hükümetlere, 25 yıllık bir zaman dilimi içerisindeki performansları gözönüne alındığında, başarısız, zalim, hoşgörüsüz ve beceriksiz yönetimler olarak bakıyorlar.

Geçenlerde Kenya'nın *Daily Nation* gazetesinde

Gwunian Weekly 'de n (22 Eylül 1991, s. 18) çeviren: Zeynep Çağlayan.

yayınlanan ve Birleşmiş Milletler konusunu irdeleyen bir makalenin yazarı, neden hiçbir Kenyalının Genel Sekreterliğe layık olacak derecede uluslararası üne sahip olmadığı sorusunu ortaya attı. Daha sonra adını gizli tutan bir okuyucu, mektubunda, cevabın çok basit olduğunu belirtti: Kenya dahil tüm Afrika rejimleri, iş dünyası, sanat, akademik yaşam ya da siyaset alanlarında gerçek liderlerin ortaya çıkıp sivrilmesine ya da olanca potansiyellerine ulaşmalarına imkan tanımıyorlar, çünkü böyle kişilerin eninde sonunda kendi otoritelerine rakip olmasından korkmaktadırlar.

Mektubun yazarı, "İşte bu yüzdendir ki en iyi insanlarımız daima yurtdışında yaşamışlardır" sonucuna varıyor.

On küsur yıldır Kenya'dan uzakta sürgün hayatı yaşayan ve halen Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin İnsan Hakları Programı'nın proje müdürü olan Kenyalı avukat Makau Wa Mutua, Afrikalı liderlerin en önemli sorununun, iktidarı ve yönetim mevkilerini özel mülk edinebilecekleri nesneler gibi görmeleri olduğunu belirtiyor.

Mutua, "Bağımsızlıktan beri Afrika'da hükümet, liderlerin kişisel timarları olarak görülüyor ve liderin, ailesinin ve klanının varlıklarını arttırmak için kullanılıyor" diyor. "Lider hiç kimse tarafından eleştirilemez ve her dediği kesin bir emir niteliği taşır. Bu 'hükümeti mülk edinme' kavramı, Banda'nın gibi bir 'ömür boyu cumhurbaşkanlığı' örneğinde en aşırı şeklini alıyor."

Ne ki Afrika'da Banda, "hükümete temellük" konusunda yalnız değil. Bu acılı kıtanın şimdiye kadar tanıdığı despotlar listesi çok uzun ve derin. Örneğin Etiyopya'da Mengistu Haile Mariam'ın geçtiğimiz aylarda sona eren 13 yıllık terör rejiminin en trajik mirası, aralarında ülkenin en ileri akademisyenleri ile düşünürlerinin de bulunduğu binlerce kişinin, herhangi bir şekilde rejime karşı çıktıkları gerekçeyle sistematik olarak idam edilmeleri oldu.

Afrika'nın "resmi yağma" vekayinamesinde ise en önemli yeri, Zaireli Mobutu Sese Seko alıyordur herhalde. Batılı tahlilcilere göre, Mobutu'nun görevi sırasında edindiği kişisel varlık 3 milyar dolar civarında. Söylentilere göre, Zaire'nin yıllık bütçesinin yarısına yakın bölümünü patronaj ilişkileri ve kişisel kullanımı için ayırıyor.

Bağımsızlık çağının başlangıcında, Afrikalıların kendi kendilerini yönetmek ve sömürgecilik döneminde yaşadıklarından çok daha adil toplumlar kurmak iddiasıyla ipleri gururla kendi ellerine aldıkları bir dönemde, Kaunda, Mobutu ve Fildişi Sahili lideri Felix Houphouet-Boigny gibi otokratlar, Afrika kıtasının en yüksek umutlarını temsil ediyorlardı.

"Ancak bir kere sömürgecilerin yerini aldıklarında, aynen onlar gibi olmak istediler. Yönetim modelleri sömürgeci modeldi. Sonsuz güce sahip olup her alanda etkilerini hissettirmek istediler," diyor Mutua. "Bizler yalnızca beyaz yüzlerin yerine siyah yüzleri geçirmiş olduk."

Ancak günümüzde Afrika liderleri, işsizlik, adalet ve yöneticilerin hesap vermesi gibi konularla ha-

retle ilgilenen yeni ve daha aktif bir kuşak ile karşı karşıya bulunuyorlar. Bunun bir sonucu olarak da, Zambia'dan Madagaskar'a kadar tüm Afrika'da demokrasi hareketleri patlak veriyor, süregelen rejimler sarsılıyor ve "büyük adamlar"ın paslı zırhları delinip, kadirimutlak liderliklerin sis perdesi dağılmaya başlıyor.

Gerçekten de artık zemin Afrikalı otokratların ayakları alundan kaymaya başlamış gibi gözüküyor. Geçenlerde başkent Lusaka'da kalabalık bir Zambia'lı grubu, bir zamanlar halkın sevgilisi olan Kaunda'nın makam arabasının üzerine çöp bidonlarını boca edecek kadar ileri gitti on yıl önce asla düşünülemeyecek bir şeydi bu.

Zimbabve'de ise geçen ay Cumhurbaşkanı Robert Mugabe, konuşması "Ian Smith daha iyiydi!" diye haykıran siyah bir yurttaş tarafından kesildiğinde, şaşkınlıktan donup kaldı. Ian Smith, ülkeyi bağımsızlık öncesinde yöneten beyaz hükümetin başbakanıydı. Görgü tanıklarına göre bazı dinleyiciler bu cesur çıkışı alkışlarken, çıkışı yapan kişi cumhurbaşkanına "hakaret" suçundan hapse yollandı.

Dünyada özgürlük ve insan hakları için verilen mücadeleler günden güne çığ gibi büyürken, Kenya'da Cumhurbaşkanı Daniel arap Moi, demokrasi taraftarlarının yoğun baskısı karşısında tek-parti yönetimine inancını savunmakta güçlük çekiyor. İşin tuhafı, Kenya 1963'te bağımsızlığını kazandığında daha genç bir siyaset adamı olan Moi, bugün rejimine karşı çıktıkları gerekçeyle hapsettiği muhaliflerden pek farklı düşünmüyordu.

"Hükümetler, halkın gereksinimleri konusundaki duyarlılıklarını yitirmemeli. Bunu da ancak muhalefet sağlar," diyordu Moi, 1964'te *Daily Nation*'da yayınlanan bir söyleşide. "Muhalefet olmazsa hayat durur."

Ne ki Afrika'da fikirlerini değiştirmek, büyük adamların ayrıcalığıdır. Geçtiğimiz ay içinde Kenya'nın 13 yıllık lideri, ülkenin ekonomik gelişme açısından Batı'yı "200 yıl geriden takip ettiğini" söylüyor ve Kenyalıların çok-partili demokrasi ya da Batı'da olduğu gibi özgür ifade ve örgütlenme hakkının güvence altına alınması yolundaki beklentilerinin, ancak bu süre geçtikten sonra gerçekleşebileceği sonucuna varıyordu.

Afrikalıları hayret verici düzeyde aşağılayan bu sözler, bundan otuz yıl önce Kenyalıların henüz kendi kendilerini yönetmeye hazır olmadıkları, daha onlarca yıl geçmeden de hazır olamayacakları gerekçeyle Kenya'nın bağımsızlığına karşı çıkan İngiliz İmparatorluğu yöneticilerinin söylediklerinin bilinçsiz yankıları adeta.

Reformlar ve kalkınma konusunda duyarlı pek çok Afrikalı, Moi'ninkine benzer sözleri hakaret sayıyor. Nijerya'nın Nobel ödüllü yazarı Wole Soyinka, geçtiğimiz günlerde Afrika'nın "siyasi liderlik krizi"ni irdeleyen bir yazısında şunları söylüyordu "Eğer Afrika yenilenme zorunluluğunun üstesinden gelecekse, liderlerimizin ihanetlerini hoşgörme, görmezlikten gelme ve hatta haklı çıkarma geleneğinden kendimizi kurtarmamızın zamanı gelmiştir."

Özellikle yeni filizlenen demokrasi hareketleri ile birçok ülkede siyasal ve ekonomik reformların izleyeceği yolu çizmek üzere toplanan ulusal konferanslar dikkate alındığında, Soyinka ve diğer eleştirmenler, Afrika'da liderliğin geleceği açısından ümit verici birtakım göstergelerin de bulunduğunu belirtiyorlar.

Togo, Benin ve Kongo'da siyaset ve iş çevreleri ile entellektüellerin kauldığı bu tür konferanslarda, özellikle yolsuzlukların ve insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması, otokratların otorite ve imajlarının aşındırılması açısından bazı başarılar kaydedildi.

Geçtiğimiz ay Togo'da, hükümetin ulusal konferansı dağıtmak üzere asker göndermesi üzerine, vatandaşların etten bir duvar oluşturarak toplantıyı kordukları bildirilmişti. Askerler daha sonra Moskova'da gerçekleşecek benzeri olayları haber verircesine sivillerle çatışmayı reddedince, Togo yönetimi amacına ulaşamamış oldu. Nitekim konferansa katılanlar bir süre sonra Cumhurbaşkanı Gnassingbe Eyadema'yı iktidardan indirmeyi de başardılar.

Africa Watch adındaki insan hakları grubunun lideri Rakiya Omaar şunları söylüyor "Afrika'da liderlik sorunu, belirli bir büyük adamın iyi ya da kötü olması ile sınırlı değildir; esas sorun, büyük adam sendromunun son otuz yıl içinde güvenilir ve bağımsız kurumların, hukuki sistemin ve sivil toplumun gelişmesini ikame etmiş olmasıdır. " Omaar, "Ulusal konferanslar işte bu yüzden muazzam önem taşıyor" diyor : "İnsanlar, ahlaki ve siyasi yolsuzluğun gerçek boyutlarını, bütün bu liderlerin Afrika için iyi olan hiçbir şeye katkıda bulunmadıkları gerçeğini günışığına çıkarıyorlar."

Moi hükümetinin sert tepkisine rağmen Kenya'nın geleceğini ele alacak bir ulusal konferans düzenlemek konusunda destek arayışına girmiş bulunan Mutua, bu görüşe katılıyor. "Afrikalıların canına tak etti," diyor : "Liderlerin hoşuna gitsin ya da gitmesin, Afrika tarihi yeni bir dönüm noktasının eşğinde. Afrika'yı, dünyanın kalanını yönlendiren ideallerin dışında tutamazlar. Hukukun üstünlüğünün tanınmasını istiyoruz; insan haklarına saygı ve yaptıklarından sorumlu tutulabilecek, kendilerinden hesap sorulabilecek hükümetler istiyoruz."

Afrika'nın bu eşığı ne denli aşacağı henüz belirsiz. Malavi için bu eşik, şimdilik oldukça uzak gözüküyor.

Geçtiğimiz günlerde Banda, bir şeker kamışı plan-tasyonunun kuruluş yıldönümü kutlamaları nedeniyle Blantyre kentinde katıldığı mitingde, üzerlerinde liderin resmi olan elbiseler giymiş yüzlerce kadın ile dans etti.

O gün dünyanın dikkati, Sovyet devlet başkanı Mikhail Gorbaçov'a karşı düzenlenen darbe üzerinde yoğunlaşmıştı. Malavi'nin devlet mülkiyetindeki biricik günlük gazetesi ise ertesi gün tüm ilk sayfasını, günün en önemli haberine ayırdı. Manşet şöyleydi: "Ömür Boyu Cumhurbaşkanı Şeker Sanayiinden Memnun Kaldı."

Latin Amerika : Misyonu Kalmamış Askerler

Diktatörlükler dönemi kapandı.
Öyleyse bölgedeki ordular
şimdi ne yapacak ?

Michael S. Serrill

Bundan topu topu on yıl önce Latin Amerika'nın büyük bölümünde siyasal iktidar üniformayla dolaşıyordu. Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Paraguay ve Uruguay, hep cuntaların ve güçlü liderlerin pençesindeydi. Guatemala, Honduras ve Panama'yı da bu ülkelerin orduları yönetiyordu. Ekvator ile Peru'da generaller dizginleri daha yeni devretmişlerdi ve perde arkasında hala önemli bir nüfuza sahiptiler. Bu ülkelerin birçoğunda askeri yönetim keyfi ve zalim bir biçim almıştı. Arjantin silahlı kuvvetlerinin kendi başına bir "kanun" haline geldiği, askerlerin solcu olduğundan şüphe edilen binlerce kişiyi kaçırıp işkenceden geçirdiği ve ordunun desteğindeki ölüm mangalarının en az 9000 kişiyi katlettiği, 1976'dan 1983'e kadar süren o "kirli savaş"ı, bugün kıtada kimse unutmuyor.

Bugün ise Latin Amerika'nın hemen tamamına demokrasi geldi; üstelik, insan hafızasının sınırları içinde ilk defa, öyle kalacağı da benziyor. Peru, Kolombiya ve El Salvador'daki yönetimlerin orduları, yerli isyancılarla savaş halinde; Guatemala ve Paraguay'da generaller hala oldukça güçlü. Ancak bölgedeki silahlı kuvvetlerin büyük çoğunluğu, nüfuzlarını hızla yitirirken mevcutlarının ve bütçelerinin de aynı hızla daraltılmasına tanık oluyor. Latin Amerika'nın seçimle gelen sivil yöneticileri, darbe girişimleri korkusuyla yaşamayı bırakıp, silahlı kuvvetlerin maaş ve ayrıcalıklarını nasıl kısıbabileceklerine bakıyorlar.

Askerlerse kışkalarında oturup, ücretlerinin düşüklüğü ve donanımlarının eskiliği yüzünden kendi kendilerine homurdanırlarken, asıl büyük acıları, daha az elle tutulur nedenlerden kaynaklanıyor. Bir zamanların bu mağrur orduları, yaygın bir prestij kaybına uğramış durumda. Yeni emekliye ayrılan Brezilyalı general Jonas Correia, "silahlı kuvvetleri gözden düşürmek, aşağılamak ve moralsiz bırakmak amacıyla sürdürülen düşmanca bir kampanya"dan söz ediyor. Siyasal olayları etkileme kapasitelerini hızla yitiren Latin Amerika orduları, Arjantin silahlı kuvvetleri konusunda uzman Rosendo Fraga'ya göre, "şimdi kendilerinden ne beklendiğini tam bilemiyorlar." Kolombiya ve Bolivya gibi bazı ülkelerde askerler, artık uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele üzerinde yoğunlaşıyorlar; ancak bu orduların çoğu, hala kendilerine yeni bir rol aramaktalar.

Generallerin 1964'ten 1985'e bir özel subay külü-

Haftalık *Time* dergisinden (19 Ağustos 1991, s. 16-17) çeviren : Halil Berktaş.

bü gibi yönettikleri Brezilya'da, askerlerin nüfuzu adeta serbest düşüş halinde. 18 ay önce göreve gelen Cumhurbaşkanı Fernando Collor de Mello, toplam 320,000 mevcudu olan silahlı kuvvetlere, askeri törenlere başkanlık etmek ve bizzat avcı uçağı kullanmak gibi bazı destek jestlerinde bulundu gerçi. Ama öte yandan Collor, ordudan gelen eleştirileri hiçe sayarak, ulusal istihbarat servisini kısmen sivilleştirmekten ve gizli bir askeri nükleer projeyi durdurmaktan da geri kalmadı. Ordu egemenliğinin alut çağında, 1971'de ulusal bütçenin %23'ünü aşan askeri harcamalar, bu yıl bütçenin yalnızca %3.71'ini oluşturmaktadır.

Bu bütçe kesintileriyle enflasyonun bileşimi ise, Brezilya ordusunun maaşlarında büyük gedikler açıyor. Bugün sıradan bir erin her ay eline geçen 50 dolar, topu topu üç yıl gibi kısa bir süre içinde satın alma gücünün yarı yarıya azalmasını ifade ettiğinden, askerlerden bazıları yasaları hiçe sayarak ikinci işlerde çalışmaya zorlanıyorlar. Hizmet süresi 35 yılı bulan bir generalin eline geçen [yıllık] 29,000 dolar ise, bir milletvekilinin maaşının yarısından az. Hazi-ran'da Collor, sivil kamu görevlilerinin maaşlarını %29 artırırken askerlerin ücret zammını %23 ile sınırlayan bir kararnameyi imzalamak suretiyle, silahlı kuvvetlerin duyarlılıkları üzerinde bir kere daha tepindi. Bu tasarıyı geri çeviren Meclis ise, kendi mensuplarının maaşlarına bir çırpıda %38 zam yapıverdi. Buna çok sinirlenen generaller, -silahlı kuvvetlerin iktidarı devretmesinden bu yana ilk defa- en yüksek rütbeli 150 subayı toplantıya çağırıp, sivil maaşlar ile asker maaşları arasındaki farkı "savunulması imkansız" ve "siyasal bakımdan sağlıksız" olarak niteleyen bir bildiri yayınladılar.

Ordunun komşu ülkelerdeki durumu da bundan çok iyi değil. Arjantin ile Şili'nin çok uzak geçmişe dayanan bir dizi sınır anlaşmazlığını nihayet çözüme kavuşturan bir anlaşmayı bu ay [Ağustos] başlarında parafe etmeleri, bu iki ülkenin büyük silahlı kuvvetler bulundurmaları için ileri sürülen zaten pek az sayıdaki gerekçeden birini daha ortadan kaldırdı. Şili'nin çok korkulan 100,000 kişilik ordusu, General Augusto Pinochet Ugarte'nin Mart 1990'da iktidarı sivil Cumhurbaşkanı Patricio Aylwin'e devretmesinden bu yana oldukça sessiz. Hala silahlı kuvvetlerin başında bulunmasına karşın Pinochet karar süreçlerinden dışlanmış durumda ve rejimine yönelik zulüm ve işkence iddiaları konusunda sürdürülen araştırmalar yüzünden otoritesi aşınmaya devam ediyor.

Arjantin'de, "kirli savaş" ile Malvinas Savaşında İngiltere karşısında uğranılan bozgun, silahlı kuvvetlerin saygınlığına iyiden iyiye gölge düşürdü. 1987'den bu yana hoşnutsuz subayların giriştiği dört başarısız ayaklanma denemesi ise, tahribatı büsbütün arttırmaktan başka işe yaramadı. Bunun sonucunda, selefi Raul Alfonsin gibi şimdiki Cumhurbaşkanı Carlos Saul Menem de hiç tereddüt etmeksizin askeri bütçeyi kesip biçmeye girişti. Yönetimin sivilere geçtiği 1983 yılından bu yana reel ücretler yarı yarıya azaldı ve şu sırada bir tuğgeneral ayda yalnız 1,435 dolar alıyor. Silahlı kuvvetlerin mevcudu ise

on yılda 170,000'den 91,000'e indi. Geçen Mayıs ayında Menem, hava kuvvetlerinin geliştirmekte olduğu çok prestijli bir projeyi : Kondor-II satıhtan satıha füzesini, iptal etti. Askerler söz konusu projenin durdurulması yolunda daha önce alınan bazı kararlara kulak asmamışlardı; ancak bu sefer eski hava kuvvetleri kurmay başkanı General Ernesto Crespo, Arjantin'in bir "muz cumhuriyeti" derekesine düşürüldüğü gerekçesiyle itiraz ettiğinde, Menem'in emriyle derhal tutuklanıverdi.

Bazı hükümetler için, askeri bütçelerde kesinti yapmak, silahlı kuvvetlerin geçmişteki kötülüklerini cezalandırmanın biricik yolunu oluşturabiliyor. Bunun nedeni, pek çok ülkede generallerin iktidardan çekilmeden önce kendilerini emir ve kumanda zinciri içinde yapılmış işlerden ötürü gelecekte yargılanmaya karşı koruyan yasalar çıkarmak gibi bir önleme -kamuoyunun büyük tepkisi pahasına- baş vurmuş olmaları. Ancak Arjantin'de yüksek rütbeli komutanlar herşeye karşın yargılandılar ve içlerinden yedisi mahkum edildi. Şili'de ise Pinochet yılları boyunca askerlerin uyguladığı zulme ilişkin davaların görülmesine, daha Pinochet başkanlık makamından ayrılmadan başlanmış bulunuyordu.

Peki, yönetime el koyamayan ya da bastıracakları bir ayaklanma da bulamayan bu Latin Amerika orduları, şimdi ne olacak ? Kosta Rika ve Panama'da yapıldığı gibi lağvedilmeleri, [kıta ölçeğinde] sözkonusu değil. Yüksek rütbeli bir Brezilyalı subay, "Tarih, barışın geçici olduğunu göstermiştir" diyor "Her ülke, sınırlarını korumak zorundadır. Silahlı kuvvetlerimizi, ancak yeryüzündeki bütün ülkeler aynı şeyi yaptıklarında feshedebiliriz."

Ancak Latin Amerika'nın yeni demokrasilerinin görünürdeki dayanıklılığı gözönünde bulundurulduğunda, büyük kesintiler devam edeceğe benziyor. Elde kalan olanakları en iyi biçimde değerlendirmek amacıyla, Arjantin genelkurmay başkanı Martin Bonnet, mevcut birliklerini çok yüksek düzeyde eğitilmiş bir çevik müdahale gücüne dönüştürmek niyetinde. Bunun ötesinde, bazıları askerlere toplumsal bir rol öneriyorlar. Brezilya kara kuvvetlerinden emekli Albay Perciles da Cunha, "Bizim gerçek düşmanlarımız ülke içindedir" diyor ve devam ediyor "Bunların başında açlık, yoksulluk ve cehalet gibi, az gelişmişliğe özgü bütün kötülükler geliyor." Da Cunha, askerlerin kışlalarından çıkıp çevreyi koruma, okullarda ders verme ve Kızılderililere yardım gibi işlevleri üstlenmelerini önermekte "Paramızı silahlara çarçur etmeye gerek yok. Bizim, Brezilya'nın ilerlemesine yardımcı olacak insanlara ihtiyacımız var."

Olabilir. Ama çok yakın geçmişe kadar Latin Amerika'da bütün iktidar lövyelerini ellerinde tutan general ve albaylar, henüz anlı şanlı günlerini unutmuş değiller. Brezilya silahlı kuvvetleri Da Cunha'nın önerisini alkışlamak şöyle dursun, Cumhurbaşkanı saygısızlıktan yargılanmasını talep etti. Da Cunha 10 gün hapis cezasına çarptırıldı.

Barişı korumak için savaşıma devam

Birleşmiş Milletler, yeni dünya düzeninde yerini bulmak zorunda.

Hella Pick

Geçen hafta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'a karşı benimsediği yeni bir karar tasarısıyla, Başkan Saddam Hüseyin'in yeniden nükleer ve başka kitle imha silahları edinme çabasına girişmesine kesinlikle set çekecek, esaslı surette müdahaleci bir gözetim ve denetim rejimini yürürlüğe koydu. Bu arada ülkedeki BM heyetleri de, Irak'ın geçmişte bu yolda gizlice tesis etmeyi başardığı üretim kapasitelerini bulup çıkarmayı ve yoketmeyi sürdürüyorlar.

Birleşmiş Milletler geçen yıl Kuveyt'in işgaline gösterdiği hızlı ve güçlü tepkiyi, Irak kuvvetleri bu ülkeden sökülüp atıldıktan sonra da sürdürdü. Irak'ın yeniden tehditkar bir askeri güç konumuna yükselmesini ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasını önlemek gibi ikili bir hedef uğruna Güvenlik Konseyi, BM üyesi bir ülkenin içişlerine ender görülen bir düzeyde müdahaleyi onaylamış bulunuyor.

Bu, soğuk savaşın sona ermesini fırsat bilen BM'nin, uluslararası işbirliği ve kolektif güvenliğin merkezi bir aracı olarak kendisine biçilen rolü üstlenmeye nihayet hazır olduğu yolunda belirli bir iyimserliğe yol açmakta.

Ne ki BM, sonu gelmeyen tezatlarla dolu bir kurum. Yugoslavya'nın can çekişmesi karşısında gösterdiği tavırla, hiç ıslah olmamış yüzünü sergiliyor. İşe kıyısından köşesinden bulaşmak konusunda bile son derece isteksiz davranan Güvenlik Konseyi, Yugoslavya'yı barışa teşvik eden, suya sabuna dokunmaz nitelikte bir karar tasarısını kayıtlara geçirdikten ve ülkeye silah ambargosu koyduktan (ama uygulanmasını teminat altına almaya yönelik hiçbir yaptırım benimsemedikten) sonra, tarafları uzlaşırma çabalarında önceliği Avrupa Topluluğuna devretmekle, sorumluluğu sırtından atmış oldu.

Geçtiğimiz ayın [Eylül] sonunda Güvenlik Konseyinin bu kararı alış tarzı, dışişleri bakanlarının konunun önemini vurgulamak istercesine toplantıya bizzat katılmalarına ve ABD dışişleri bakanı James Baker'in, Sırbistan'ın Hırvatistan'a karşı başlattığı tarruzu mahkum eden ateşli bir konuşma yapmasına karşın, kimseye onur kazandırmayan bir olay olarak tarihe geçecektir.

Güvenlik Konseyinin "bloksuz" üyelerinin, entepüften bir karar tasarısının dahi teşkilata üyeliğine şimdiye kadar hiç gölge düşürmemiş bir ülkenin

içişlerine müdahale anlamına geleceği, bunun da bir gün belki kendilerine karşı kullanılabilecek tehlikeli bir içtihat oluşturacağı kaygısını taşımaları nedeniyle, toplantı az kalsın yapılamıyordu bile.

Aynı endişe, geçtiğimiz hafta içinde Çin ile Küba'yı, Haiti'deki askeri darbeyi mahkum eden bir Güvenlik Konseyi karar tasarısını -Birleşmiş Milletlerin yetki alanı dışında kalan, tamamen içsel bir çatışmanın söz konusu olduğu gerekçesiyle- engellemeye itti.

Bu tür olaylar, egemen devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin yeniden düşünülmesi ve yeniden tanımlanması ihtiyacını su yüzüne çıkarıyor.

Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (GİK), daha şimdiden el yordamıyla böyle bir arayış içinde. Daha yeni sona eren Moskova konferansında GİK'in 38 üyesi, insan haklarına ve azınlık haklarına ilişkin ihlallerin kolektifin sorunu olduğu; dolayısıyla sorumlu durumdaki ülkenin kendisi karşı çıksa bile dış baskıların uygulanmasını haklı kıldığı noktasında anlaşmaya vardılar.

Birleşmiş Milletlerin, uç vermeye başlayan yeni dünya düzeninde önemli bir rol oynama umutları açısından ise, üye ülkelerin dokunulmaz iç alanı ile dış müdahalelerin yapılabileceği alan arasındaki sınır çizgisini bir ölçüde beriye kaydırması vazgeçilmez gözüküyor.

BM uzmanları, daha şimdiden, hayli iddialı değişiklik tasarıları peşindeler; ancak bunların ne ölçüde uygulama şansı bulabileceği hiç açık değil.

En dikkat çekici -ve aynı zamanda en tartışmalı- öneri, Birleşmiş Milletlerin barışı korumaya yönelik faaliyetlerinin "kriz önleme diplomasisi" yönünde genişletilmesini içeriyor.

Bu fikrin en ateşli savunucusu, Dag Hammarskjöld'den bu yana bir dizi genel sekreter döneminde BM sekretaryasında görev almış olan ünlü İngiliz diplomatı Brian Urquhart.

Urquhart, BM'nin gerek uzmanlarca hazırlanmış analizler, gerekse ulusal istihbarat servislerinin sunacağı bilgiler temelinde, muhtemel patlamalar konusunda Güvenlik Konseyinin önceden uyarılmasını içeren bir "barış ihlallerini öngörme ve önleme kapasitesine sahip olması gerektiğini" savunuyor.

Bu da, BM'ye üye ülkelerin iç gerilimleri ile uluslararası istikrarsızlık arasında artık çok sıkı bir ilişkinin olduğu koşullarda, "ulusal egemenliğe ve iç hükümlerinin kutsal dokunulmazlığına ilişkin" şimdiki BM oyun kurallarının değiştirilmesini zorunlu kılıyor.

Urquhart, Güvenlik Konseyinin "bir kere bir kriz durumu ortaya çıktıktan sonra harekete geçmek ya da belki geçmemek yerine, daha kriz patlak vermeden önlem alarak önünü kesmesini" öneriyor.

[Urquhart'a göre] bunun için, silah ambargosu koyma ve benzeri başka yaptırımlara başvurma yetkisinin Güvenlik Konseyine tanınması şart. Ayrıca

BM'nin herhangi bir kriz bölgesinde derhal konuşlandırılacak durumda "çevik barış koruma birimleri" bulundurulması; bunların bir kriz önleme gücü, bir "tarafsız enformasyon" kaynağı ve "uluslararası ilginin bir sembolü" olarak görev yapması gündeme geliyor.

Yaratıcı, yenilikçi bir BM Genel Sekreteri, BM'nin barışı koruma işlevinde böyle cesur bir dönüşümün itici gücü rolünü oynayabilir.

Ne ki, Javier Perez de Cuellar'ın görev süresi sona ererken, yerine kimin geçeceğine ilişkin ayıklama mekanizması her zamanki politik pazarlıklarla ilerlemekte olduğundan, sonuçta hiç de böyle seçkin bir adayın belirlenebileceği umudunu vermiyor.

Genel Kurulun daha yeni sona eren yıllık "tartışma"sı -bu deyim çok yanıltıcı aslında- sırasında birçok ünlü konuşmacı, soğuk savaş sonrası dünyada Birleşmiş Milletlere parlak bir gelecek biçti.

Gelgelelim bunlardan pek çoğu, bunun, ancak doğru insanları seçtikleri, BM bürokrasisini basitleştirdikleri ve en önemlisi, BM kurumlarına yeterli siyasal yetkileri tanıdıkları takdirde gerçekleşebileceğini, henüz göremiyorlar.

Sovyetler Birliği:

Yeni Düşünce Okulları

Augus Roxburgh

Eğer Moskova'nın merkezindeki 22. Okul'un öğrencileri ölçüt kabul edilebilirse, komünizm sonrası Rusya'nın güvenilir ellerde olduğu söylenilebilir. Dokuz yaşlarında bir grup öğrenciye Genç Öncüler örgütüne girerken içtikleri andı tekrarlamalarını rica ettiğimde, ilk bölümü ("Anavatani yürekte seveceğime...") kıkırdıyarak geçıştirdikten sonra ikinci bölüm olan "...ve yüce Lenin'in bize öğütlediği ve Komünist Parti'nin öğrettiği şekilde yaşayacağıma, çalışacağıma ve mücadele edeceğime and içerim"i söylerken kahkahalara boğuldular.

Saçını kocaman kırmızı kurdellalarla tutturmuş şirin bir kız, anti-komünist devrime küçük de olsa katkısı olduğu için gözle görülür bir zevk duyarak, "Bu bölümü söylemeyi hep reddettim" diyordu.

Çocuklar bu ay başında yaz tatillerine son verip okula döndüklerinde, ders programının önemli ölçüde değiştiğini, bazı konuların tamamıyla program dışı bırakılıp, diğerlerinin her satıra sinmiş bir siyasal

içerikten arındırıldığını gördüler. Daha geniş, ideolojik olmayan bir eğitime doğru gidiş geçen yıldan itibaren gözlenirken, son ayın olayları bu yaklaşımda ani bir değişikliği gerektirdi.

Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği bazı genel ilkeler varsa da bu yıl öğretmenlere, kendi takdirlerine bağlı olarak ders programlarının yüzde 20'sini değiştirme hakkı tanındı. Okul müdiresi Valentina Rudenko, "Artık çocuklara hiçbir şey empoze etmiyoruz" diyor. "Öncüler örgütü konusunda ise ne yapacağımızı henüz bilmiyoruz. Eğer çocuklar buna katılmayı istemezlerse, bu onların bileceği iş."

Yardımcısı lafa karışıyor: "Artık yeni kulüpler var: Yeşil Partisi, Yeryüzü Dostları, İzçiler." Son sınıf öğrencilerinin üye olduğu genç komünist örgütü Komsomol hala mevcut, ama geleceği belirsiz görünüyor. Bu örgüte üyelik eskiden olduğu gibi üniversiteye girebilmek yada iyi bir iş bulabilmek için gerekli bir adım olmaktan çıktığı gibi, ayakbağı olmaya bile başlamış.

Eğitim programından iki ders tamamen çıkarılmış. Bunlardan ilki, lise seviyesindeki öğrencilere bilimsel komünizm ve diyalektik materyalizmin başlangıç ilkelerinin verildiği "sosyal bilim" dersi; diğeri ise, gaz maskesi ve Kalaşnikof tüfek kullanımının öğretildiği "temel askeri eğitim" dersi.

Geçen yıldan beri öğrencilere, Danilov manastırından gelen bir rahip tarafından din tarihi dersleri veriliyor. Müdür muavini Valentina Mityukhina, "Peder Iguman Irınark ahlaki konulara ağırlık veriyor" diye açıklıyor. "Eğitim programımızda din konusunda büyük bir boşluk vardı. Pederi bunun için çağırdık; öğrencileri ayaklandırsın diye değil, onlara gerekli bilgileri verip hayatta kendi yollarını kendilerinin seçmelerine yardımcı olması için."

Askeri eğitim dersinin yerini nükleer kazalar, depremle yada bunun gibi afetler karşısında neler yapılabileceğinin anlatıldığı bir ders almış. Birtakım temel tıp ve ilk yardım bilgileri öğretiliyor.

En büyük sorun, bir zamanlar komünist değerleri yerleştirmede temel araçlar olarak görülen tarih ve edebiyat dersleri konusunda çıkıyor. Geçmişte "sevilmeyen" yazarlar tamamıyla dışlanırken, Sovyet tarihinin son 70 yılı parlak bir geleceğe doğru muzaffer bir yürüyüş olarak sunuluyordu. İlkokul birinci sınıfta kullanılan ilk okuma kitaplarında bile, genç Lenin hakkında öyküler ve şiirler yer alıyordu.

Şimdi, yeni okul kitapları hazırlanadursun, öğretmenler kendi yaratıcılıklarını kullanıp, daha çok basından, bir ölçüde de eski kitapların az çok objektif olan bölümlerinden yararlanarak ders yapıyorlar. Marina Ziltsova adlı 30 yaşında bir tarih hocası, habire sınıf mücadelesini incelemekten sıkılmış öğrencilerini, güncel olayların ise büyülediğini söylüyor: "Olup bitenlere tutkulu bir ilgi duyduklarından, ger-

çek tartışmalar yapabiliyoruz sınıfta."

Ziltsova, Ekim Devriminin öyküsünü "değişik açılardan" anlatmaya karar vermiş, çünkü "öğrencileri tek bir bakış açısını kabule zorlamak" istemiyor. Tarih sınavları şimdi seçmelik; bu sınavlara giren öğrenciler, "bazı olguları tekrarlama kapasitelerine göre değil, düşünme ve analiz yeteneklerine göre" değerlendiriliyorlar.

Rus edebiyatı derslerinde ise "Leniniana", yani ilk Sovyet liderine ilişkin övgüler edebiyatı, programdan çıkarılmış. 19. ve 20. yüzyıl yazarları çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınacak. "Lenin'in biyografisini incelemeye devam edeceğiz" diyor edebiyat hocası Lydmilla Usatova, "çünkü istesek de istemesek de Lenin var oldu. Ama onu Newton yada Puşkin gibi tarihe mal olmuş bir kişilik olarak inceleyeceğiz."

"Siyasi görüşleri yüzünden öğretil-meyen" önemli yazarlar yeniden programa alınacak. Bunların arasında, son sınıf öğrencilerinin hepsini ilk kez bu yıl okuduğu Soljenitsin, Nabokov, Voinoviç gibi yazarlar ile Ahmatova, Gumilyov ve Mandelstam gi-

bi şairler var.

Öğretmenler açısından en büyük yenilik, "yukarıdan" kesin talimatlar gelmemesi. Bundan önce ülkedeki tüm öğrenciler, aynı dersleri tamı tamına aynı şekillerde, hemen hemen aynı zamanda öğrenirlerdi. Şimdi ise, 22. Okul'un müdiresine göre, "Bakanlık bize hiçbir talimat yollamıyor! Herşey bize kalmış durumda."

Öğretmenlerin, yeni edindikleri bu değişik yöntemler deneme özgürlüğünü memnuniyetle karşıladıkları görülüyor. Mityukina, "Değişikliklere ayak uyduramıyoruz" diyor. "Kendi inisiyatifimizi kullanıyoruz. Ve çocukların da aynı şekilde davranmasını bekliyoruz."

Arta kalanlar

Fred Hiatt

Dimitri Zuyev, 20 yıldır resmi okul kitapları yayınevini yönetiyor. Gür sesli, delici bakışlı bu adam, uzun yıllar boyunca komünizme "kalpten" inandığını, bunun kendisi için "neredeyse bir din haline geldiğini" söylüyor. Şimdi ise, "tüm bireysellik filizlerini bastırmış olmamızın çok trajik olduğuna inanıyorum" diyor.

"340 milyon adet kitap basıyoruz" diyor Zuyev. "Bir Amerikalı yayıncı bu sayıya ulaşmayı hayal bile edemez. Ama 340 milyon kitap basıyor olmamız bir hataydı aslında. Biz tek bir yayıneviyiz, ve 3 milyon çocuk bizim bastığımız kitaplarla öğrenim görmek zorunda...Oysa o 3 milyon çocuğun herbiri farklı birer kişiliğe sahip."

Zuyev bugün işleri değişik bir şekilde yürütmeye çalıştığını söylüyor; öyle ki, bir konu ile ilgili iki alternatif ders kitabı yayınladığı bile oluyormuş.

Ama Zuyev'in tek sorunu ideoloji değil. Son zamanlara kadar resmi yayınevi, Doğu Almanya'da devlete ait bir yayınevinden, doğal gaz ve petrol karşılığında yılda 3 milyon cilt kitap alıyormuş. Doğu Almanya'nın yeryüzünden silinmesiyle birlikte bu yayınevi özelleştirilmiş; yeni sahipleri ise Zuyev'den 90 milyon mark talep ediyorlar.

Resmi yayınevi artık müşterilerine de keyfi muamele uygulayamayacak. Bir öğretmen anlatıyor: Bu yıl okulu Rus halk öyküleri satın almak istediğinde, Gorbaçov'un yapmayı düşünüp de yürürlüğe koyamadığı ekonomik reformları içeren bir kitaptan da aynı miktarda almaları gerektiği söylenmiş.

İlkokul birinci sınıfta okutulan bir kitapta, Lenin'in yumuşak bakışlı bir resminin yanında yer alan eski Birlik haritasına bakan yayınevi görevlisi Aleksandr Sudakov, iki yıl, hatta bir ay öncesine kadar "SSCB'nin böyle parçalanacağını kim bilebilirdi?" diye sormaktan kendini alamıyor. "Bizim için değişiklik, Pravda gazetesinin yaptığı gibi bir gün Dünya İşçileri Birleşin sloganı altında çıkıp, ertesi gün sloganı başlıktan atmak kadar kolay olmaz."

Gayri mükemmel birinci tekil şahıs

Gleb Shestakov

Bu ay (Eylül), SSCB'deki son başarılı darbenin 19. yıldönümü. Söz konusu darbe 1972'de Gürcistan'da gerçekleşti. Gürcistan Komünist Partisi'nin yaşlanmaya yüz tutmuş Birinci Sekreteri o sıralar tahttaydı. İşbaşı yapacağı gün olan 30 Eylül'de birdenbire hastalandı ve "ilerleyen yaşı yüzünden emekliye ayrılmasına izin verilmesini" rica etti. Gürcistan Merkez Komitesi de derhal darbenin başını çeken genç ve hırslı İçişleri Bakanını Birinci Sekreterliğe getirdi. Bunu geniş kapsamlı bir tasfiye hareketi izledi.

Darbeden sonraki iki yıl içinde tutuklanan 25.000 kişinin çoğu rejim aleyhtarı idi. Yeni Birinci Sekreter'in "Gürcü milleyetçilerine uyguladığı zalim bas-kılar, Uluslararası Af Örgütü raporlarına girdi. ABD'nin Özgürlük Radyosu ise 1985'te, yeni liderin, "Gürcistan hapishanelerinde tutuklu bulunan insanlara işkence yapılmasına bizzat izin verdiğini" söyledi.

1978'de hapse atılan rejim aleyhtarlarından biri, *Gürcistan'da İşkence* adında bir kitap yazdı. Kitabın yazarı, bugünkü bağımsız Gürcistan'ın başkanı Zviad Gamsakhurdiya. 1972'deki darbenin lideri olan Şevardnadze ise, Gorbaçov'un dışişleri bakanlığından istifa ettikten sonra, şimdi *Gelecek Özgürlüğündür* adında bir kitap yazmış. Garip bir kitap, bu. Sovyet rejiminin siyasal yaşantısı hakkındaki bilgilerimize hemen hiç katkıda bulunmamasının yanı sıra, Gamsakhurdiya'nın Gürcistan hapishaneleri konusunda yazdıklarının da üstüne çıkmıyor. Gamsakhurdiya'nın ve insan hakları savunucularının suçlamalarını üstü örtülü bir şekilde çürütmeye çalışıyor sadece. Ama bazı tuhaf cümleler bu çabayı etkisiz kılıyor; örneğin: Gürcü rejim aleyhtarları, "sistemin kusurlarını açığa vurmada sözcüklerle yetinmeyen ve Ceza Yasasına aykırı adımlar atan öfkeli erkek ve kadınlar" olarak betimleniyor.

Adil olmak açısından şöyle bir hatırlatma yapmakta yarar var: Şevardnadze, kitabının "kendi özel hayatının ayrıntılarının gözlemlenebileceği bir anahtar deliği" değil, perestroyka ve Yeni Düşünce felsefesi gibi "daha yüksek düzeydeki olayları anlamakta kullanabilecek bir anahtar" olduğunu belirtiyor. Beklenileceği gibi bir miktar süslü laf mevcut: "Evrensel insan değerleri diğer değerlerden önde gelir"; "insanlık, vatandaşların ve toplumun çıkarlarının uyumlu bileşkesi yoluyla kendini gerçekleştirmelidir"; "ahlaksal ölçütler, dar, bencil kaygılardan üstün

tutulmalıdır" gibi. [...]

Şevardnadze kendini ne kadar bir siyasal idealist gibi göstermeye çalışırsa çalışsın, son davranışlarından pragmatist bir politikacıdan başka birşey olmadığı ortaya çıkıyor. 70'lerdeki yönetimi yüzünden Gürcistan'da akıllara ve kalplere hükmetme şansını kaybetmiş olsa dahi Şevardnadze, batan gemiye tekrar binmeyi reddederek - yani, Gorbaçov ile yeniden beraber çalışma teklifini geri çevirerek - Rus politikasının fırsatlı denizleriyle boğuşabilecek bir can simidini garanti altına almış oldu. Ama gelecek ile ilgili planları ne olursa olsun, *Gelecek Özgürlüğündür* daha yayınlandığı günden itibaren, bir zamanlar Sovyetler Birliği olarak bilinen ülkedeki özgürlük akımının gerisinde kalmaya mahkum olmuştur.

Time'da (21 Ekim 1991) bir okuyucu mektubu

Lenin daha iyisine layık

Şimdi artık değişmiş olduğu umulan Sovyetler Birliği'nin geçmişini simgeleyen heykellerin yıkılışına ilişkin yazınızı okurken, insanları kendilerini kölelikten ve sömürüden kurtarmaya çağırmış olan Vladimir I. Lenin'in heykelleri içimi burktu ister istemez. Ne de olsa Lenin, büyük bir ulusu korkunç karanlıklardan çıkarmıştı. Lenin olmasaydı, ne Gorbaçov olurdu, ne de Yeltsin. - Agnete Mertz (Frederiksberg, Danimarka).

Özbekistan'da Korku Atmosferi

Taşkent- Cumhurbaşkanı İslam Kerimov hiç bir şeye karşı çıkmıyor. Özbekistan başkentinde iktidar yapısı, kentteki anıtlar kadar sarsılmaz görünüyor. 14 Eylül'de Komünist Parti birdenbire Halkın Demokratik Partisi haline geldi. Ama bunun sadece bir isim değişikliği olduğunu görmek gerekir: "Yeni" Parti, eskisinin bütün taşınır ve taşınmaz mallarıyla birlikte ideolojisini de devraldı.

Özbek Komünist Partisi kongresinin yapıldığı gün *İzvestia*'da çıkan bir yazıda, başkan Kerimov'un üç günlük darbe sırasında darbe ile arasına mesafe koyacak herhangi bir demeç ya da hareketten titizlikle kaçındığı belirtiliyordu. Ancak

Edvard Şevardnadze'nin yazdığı *The Future Belongs to Freedom* (*Gelecek Özgürlüğündür*) adlı kitabın, *Guardian Weekly* 'de (22 Eylül 1991, s. 28) yer alan eleştirisinden kısaltarak çeviren: Zeynep Çağlayan.

Le Monde muhabiri Philippe Pons'un Eylül 1991'de Orta Asya'ya yaptığı gezinin izlenimleri. *Guardian Weekly*'nin 6 Ekim 1991 sayısından çeviren: Orhan Koçak

olaylar yatıştıktan sonra Kerimov darbenin Anayasaya aykırı olduğunu söyledi. Bu arada, Özbek basın yayın organları da darbecilerin bütün bildiri, demeç ve açıklamalarını yayınlamıştı. Özbek liderleri, ülkeyi Moskova'nın zararlı etkilerinden korumak için, Rusya kaynaklı bütün haber ve yorumların yayını yasakladılar.

Özbekistan bugün akıntıya karşı direnmeye ve S.S.C.B.'nin öteki bölgelerinde sarsılan, hatta sürgün edilen ortodoks sosyalizme tutunmaya çalışıyor. Kerimov'un 31 Ağustos'ta Cumhuriyetin bağımsızlığını ilan ettirmesinin ardında, ülkenin hükümrانlığına duyduğu inanç kadar, Özbekistan'ı başka cumhuriyetlerde meydana gelen dönüşümlerden uzak tutma isteğinin de rol oynadığı söylenebilir.

Taşkent ve Semerkant'da hüküm süren korku atmosferi, kamuoyunun özgürce oluşmasını önüyor. Muhalefet üyeleri demeç vermekten kaçınıyorlar ve size de "tehlikeli insanlarla" karşılaşabileceğiniz uyarısında bulunuyorlar. Boris Yeltsin'i desteklemek için yapılan bir gösteride Birlik Hareketi üyesi 25 kişi tutuklanmış. Onlarla birlikte karakola çekilenler arasında bir İngiliz TV ekibi de var. Şu anda Birlik militanları faaliyetlerini yer altında sürdürüyorlar.

Birlik Partisi gibi sistemin kendisini tartışma konusu yapmadan bugünkü siyasal çerçevenin içinde muhalefet sürdürmek isteyen küçük Erk Partisi ise 500.000 üyesi olduğunu iddia etmesine rağmen, sesini duyurmakta güçlük çekiyor. [...]

Birlik lideri Abdülrahim Pulatov, bugüne kadar yönetimin ciddi bir muhalefetle karşılaşmadığını söylüyor. Pulatov'a göre bu durumu değiştirebilecek üç etken var: Rusya'daki dönüşümlerin etkisi; Özbekistan'da İslami Hareketin canlanması; ekonomik koşulların kötüleşmesi.

Ekonomik durum bugün de iyi değil. Fiyatlar hızla artıyor. Eski Komünist Partisi'nin sekreteri ve Taşkent Üniversitesi Tarih Fakültesi öğretim üyesi Prof. Abdülrahimov'a göre, gıda maddeleri yetersizliğinin bu kış da sürmesi durumunda kitlesel gösteriler başlayabilir. Başkanın yönetim aygıtı içindeki muhalifleri de bu tür olayları Kerimov'u istifaya zorlamak için kullanabilirler.

Bu ülkede değişimin tabandan gelen bir halk hareketinden çok nomenklaturanın kendi içinden doğacağına inanılıyor. Yönetim kademeleri içinde "modernist" bir ekibin oluşmaya başladığı da görülüyor. Halkın Demokratik Partisi'ne katılan Abdülrahimov, yönetim cihazını içerden dönüştürmek isteyen reformcu aydınların tipik bir örneği. Eski KP sekreteri "belli bir sosyalizm türünün son bulması, sosyalist ideallerin tümüyle bırakılması anlamına gelmez" diyor. Abdülrahimov ve onun

gibi düşünenlere göre, sosyalizme duyulan inanç, İslamiyetin gittikçe güçlenen etkisine karşı da bir siper rolü oynayabilir

Taşkent Üniversitesi Modern Tarih Kürsüsü Başkanı Prof. Goga Hidoyatov, "Totaliter tehlike geçmişte kaldı. Ama şimdi de İslam fundamentalizminin güçlenmesi gibi gerçek bir tehlike var." diyor. "Bu açıdan, Halkın Demokratik Partisi bir karşı ağırlık oluşturuyor. Seçenekler belli: Ya molaların diktatörlüğü, ya da yeni bir reformcu parti. Eğer Cumhurbaşkanı Kerimov İslam fundamentalizminin yükselişini durdurabilirse, onu desteklerim."

Perestroykanın başlangıcından bu yana ülkede İslamiyetin ve Suudi Arabistan'ın etkisinin arttığı söyleniyor. Ülkedeki cami sayısı kısa sürede 1000'in üzerine çıkmış. Kuran da Kiril alfabesine çevriliyor. Taşkent Müftüsünün etkisi de darbeden sonra çok artmış; Müftünün şimdiye kadar görülmeyen bir bağımsız tavır sergilemeye çalıştığı söyleniyor. Müftünün geçenlerde Kırgızistan'ın reformcu Cumhurbaşkanı Akayev'e verdiği açık destek, burada otoriteleri bir hayli kızdırmış. [...]

Müslümanların bir siyasal güç oluşturmaya çalıştıkları da söyleniyor. Bir yıl önce bazı gruplar demokratik bir İslami parti kurmaya kalkışmışlar ama hükümet bu girişimi hemen yasaklamış. Bu arada Vahhabi tarikatı üyeleri çarşıda ve camilerde para toplamayı sürdürüyorlar. Suudilerden destek alan Vahhabiler, bütün bu Fergana Vadisi boyunca örgütlüler.

Kuzey Kore Yardım Dilenirken Çin'in Yüzyüze Bulunduğu İkilem

Francis Deron

BEYCİNG - Yeryüzünün son komünist diktatörlerinden Kim İl-sung, uçağa binmeye tahammülü olmadığından, daima özel bir trenle yolculuk yapar. Bu, Çinli evsahiplerini, başkent in havalimanı içi ve civarında Güney Kore mallarının reklamını yapan sayısız panoyu misafirlerine seyrettirmek gibi bir sıkıntıdan kurtarmıştır herhalde. Daha önce Üçüncü Dünya sosyalizmini göklere çıkaran bir sloganın kapladığı bir panoda, şimdi Kore Havayollarının reklamı yer alıyor.

Guardian Weekly'nin (20 Ekim 1991, s. 15) Le Monde yazılan bölümündeki, 9 Ekim tarihli İngilizcesinden çeviren : Halil Berktaş.

"Büyük Önder" in bu 39. resmi ziyaretine (Beycing basınının açıkladığı bu rakam, pek çok gizli geliş-gidişi de içermekte) ilişkin resmi bildirilerde, belirli bir serinlik sezmemek mümkün değil. Görüşmelerin, geçmişin kardeşçe ve militan havasında geçmediği anlaşılıyor.

Muhtemelen Çin, açıkça belirtilmemekle birlikte, Güney Kore rejimiyle "kaçamaklar" yapmış olduğunu, Seoul ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmek konusunda zaten giderek belirginleşen bir özlem duyduğunu, Kim İl-sung'a itiraf etmekten başka çıkar yol görememiş olmalı. Kuzey Kore liderinin ziyaretinden topu topu birkaç gün önce, Güney Kore ile Çin dışişleri bakanları, Birleşmiş Milletler toplantısı münasebetiyle bulundukları New York'ta biraraya geldiler. Görüşmede, yalnız ikili ticaret ilişkileri değil (toplam ticaret hacmi, geçen yılın tamamı için 3.8 milyar dolardan, bu yıl daha şimdiden 5 milyar dolara ulaşmış bulunuyor), Kore yarımadasının siyasal sorunu da ele alındı; bu ise derhal, Kuzey Kore'nin nükleer programının arzettiği temel problemi gündeme getirdi.

Çin dışişleri bakanı Kian Kiçen'in, Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonunun askeri denetimlerde bulunmasını Pyongyang'ın kabul etmesi yolundaki Japon, Güney Kore ve Amerikan taleplerine bir çeşit destek verdiği sanılıyor. Nükleer karaborsadan Fransız teknolojisi kırıntıları edindiği tahmin edilen Kuzey Kore ise, şimdiye kadar bu tür istekleri hep reddedegelmişti.

Kim İl-sung'un ziyaretine ilişkin resmi bildiriler, boşluk ve atlamalarla dolu. Örneğin ne komünist ideolojiye herhangi bir atfı var, ne de Kore Savaşına. Kim İl-sung Beycing'de özel treninden indiğinde onu bizzat karşılayan şimdiki Çin Komünist Partisi lideri Ciang Zemin'in, Büyük Önderi Çin'in taşra eyaletlerini gezmek üzere Beycing'den ayrılışında uğurlamaya gelmemesi ise, hepsinin üstüne tuz-biber ekliyor.

Bir zamanlar Beycing'in Pyongyang'a "ebedi" sözcüğüyle ifade edilen desteğinin bu sefer daha gevşek bir niteliğe bürünmüş olması gibi, bu son diplomatik tersleme de, Çin'in misafirinin ziyaretinin başlangıcında gördüğü görkemli karşılama ile biraz tezat teşkil ediyor.

6 Ekim'de Şandung eyaletine gitmek üzere yola çıkan Kim İl-sung'un, "Çin sosyalizminin üstünlüğü"nün adı konmamış bir kapitalizmde somutlandığı özel ekonomik bölgelerden birkaçını da ziyaret etmesi beklenmekte. Bu gezi, eski müttefiki Rusya tarafından kapının önüne bırakıliveren Kuzey Kore liderini, ülkesinin ekonomisini yabancı sermayeye açması konusunda ikna etmeyi amaçlıyor.

Zira Kuzey Kore rejiminin, politik dogmalar konusunda hala en az Çin önderliği kadar esneklikten uzak olmasına karşılık, kendi ihtiyaçlarını

karşılamaya yeterli ekonomik kaynakları yok. Pyongyang'da dışişleri bakanlığında görevliyken Mayıs'ta Güneye iltica eden Ko Yong-hwan adında bir yetkili, geçenlerde Seoul'da düzenlenen bir basın toplantısında, Kuzey Kore ekonomisinin kıtlıklarla malul olduğunu; sanayi için gerekli hammaddelerin artık temin edilemediğini ve bazı fabrikaların, ancak üst düzey hükümet yetkililerinin ya da önemli yabancı misafirlerin ziyaretleri söz konusu olduğunda çalıştırılabildiğini söyledi.

Tabii bu durum, Kuzey Kore İşçi [= Komünist] Partisi'nin yayın organı günlük *Rodong Sinmun* gazetesinin Eylül sayılarından birinde, bütün ülkede "sosyalist zaferlerin uğultusu"nun yankılandığını yazmasını engellemiyor. Kuzey Koreliler, diyor adıgeçen başmakale, "sosyalizme giden geri dönüşsüz yola girmiş olmalarının haklılığına yürekten inanıyorlar." Ama bunun üzerinden henüz bir ay bile geçmeden, aynı gazete, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 42. kuruluş yıldönümünü selamlarken, Çin'in "reformları ilerletmek ve dış dünyaya açılmak" yolunda gösterdiği çabalara da, Çin çizgisinin daha pragmatik yönleri konusunda Pyongyang'daki komünistlerden şimdiye kadar hiç duyulmadık nitelikte övgüler yağdırmaktan geri durmadı.

Sığınmacı Ko Yong-hwan, "Kuzey Kore rejiminin iç güçlükler nedeniyle beş yıl içinde çökebileceği" görüşünde. Ko'nun açıklamaları, bu "yeryüzü cenneti"nin bürokrasisi içinde karanlık düşünceler besleyenlerin kendisinden ibaret olmayabileceği izlenimini uyandırıyor. Mareşal Kim İl-sung'un oğlu ve varisi, "sevgili önder" Kim Jong-il'in damak zevki konusunda Ko'nun anlatıkları, ister istemez, müteveffa Nikolay Çavuşesku ve çevresine hakim olan tefessühü çağrıştırıyor.

"Genel Güvenlik Dairesinin görevlileri," diyor Ko Yong-hwan, "Kim Jong-il'e Fransa'dan Hennessy konyacı, Norveç'ten yengeç, Karadeniz havyarı ve hatta Angola açıklarında avlanan mavi köpekbalıklarının karaciğerlerini getirsinler diye yurt dışına gönderilmektedir." Bu yiyeceklerin, kansere karşı önleyici hassalar taşıdıklarına inanılıyor. Ko, bu seçkin yiyecekler sayesinde Kim İl-sung'un oğlunun, "emperyalistlerin ve gericilerin sosyalizm düşmanı manevralarını ezerek ülkeyi tekrar birleştirmek ve sosyalizm ve komünizm davasını nihai zafere ulaştırmak" zamanı geldiğinde tam formunda olacağını da sözlerine ekledi. Pyongyang radyosu ise sığınmacıya ateş püskürdü ve Ko'yu "bir insan enkazı" olarak niteledi.

Harikulade Keşmekeş

David Marquand

Sosyalizmden sonra - liberalizm gelir. Yeryüzünün İngilizce konuşulan kesiminin genelgeçer bilgeliliği, bu kısa formüle indirgenmiş gibi. Francis Fukuyama, komünizmin çöküşünün tarihin sonunu haber verdiğini öne sürerken, bunu kastediyordu. Ralf Dahrendorf'un, *Reflections on the Revolution in Europe* (Avrupa'yı Saran Devrim Üzerine Düşünceler) adlı kitabında, komünizm ile açık toplum arasında herhangi bir "üçüncü yol" olamayacağına ısrarı, aynı fikri örtük olarak barındırıyordu. Roy Hattersley ve Brian Gould gibi İşçi Partisi politikacılarının, can havliyle sosyalizmi özgürlük olarak yeniden tanımlamaya çalışmalarının ardında da bu var. Aynı anlayış, İşçi Partisinin politikalarını kapsamlı bir şekilde gözden geçirme girişiminin itici gücünü oluşturduğu gibi, Beveridge ve Attlee'lerin kurduğu refah devletinin, yerini, sosyal-vatandaşlık haklarını teminat altına almakla yetinen, "olanak sağlayıcı" [*enabling* - ç.n.] bir devlete bırakması öncrisinin revaç buluşunu da temellendiriyor. Şart 88 [*Charter 88*: İngiliz yazılı haklar bildirgesi hareketi - ç.n.] etrafında şekillenen ideolojik koalisyonun genel çerçevesi olsun; Paddy Ashdown'un, geleceğin partisinin Liberal Demokratlar olduğu, İşçi Partisinin ise geçmişte kaldığı yolundaki övünmesi olsun, gene aynı eğilimden kaynaklanıyor.

Bütün bu örneklerin de düşündürdüğü gibi, söz-konusu fikir önemli bir gerçek payından yoksun değil aslında. Klasik, yukarıdan aşağı devlet sosyalizmi -ister Fabiancı, ister Marksist biçimiyle- çoktan iflas etmişti. Orta Avrupa'daki 1989 devrimleri ve Sovyet devletinin çırpına çırpına çözülüşü, Kruşçev'in devrilmesi, Dubçek'in ezilmesi ve Bevan'ın ilkeselliği ile Gaitskell'in revizyonizmi arasında Harold Wilson'un giriştiği uzlaşırma denemesinin başarısızlığa uğraması ile başlayan bir öykünün yalnızca son bölümlerini oluşturuyor. En geç 1970'e gelindiğinde, Doğu bloku sosyalizminin ekonomik bakımdan irrasyonel, siyasal bakımdan baskıcı ve ahlaki bakımdan çöküntü içinde olduğu, böyle kalmaya da devam edeceği; İngiliz İşçi Partisi ile Fransız Sosyalist Partisinin resmen savunduğu demokratik sosyalizmin ise, dünya pazarının ve çoğul bir toplumun realiteleriyle yüzyüze geldiği anda fosla-

yacağı, artık son derece açıktı. O günden bu yana, lafzen sosyalist partiler ancak sosyalizmi terkettikleri ölçüde ayakta kalabilmişlerdir.

Gene aynı doğrultuda, hiç şüphe yoktur ki klasik devlet sosyalizminin iflası, kısmen, devlet sosyalistlerinin ya Doğu'da olduğu gibi liberalizmi tümüyle reddetmiş ya da Batı'da olduğu gibi "elde bir" saymış olmasından kaynaklanıyor. Stalin'in Gulag'ının kökenlerinin bir bölümü, Marx'ın burjuva parlamentarizmine ve burjuva vatandaşlığına duymuş olduğu nefret ve küçümsemede yatar. Wilson-Callaghan hükümetlerinin en kaba başarısızlıklarının ardında ise, İngiltere'nin tefessüh etmiş ve liberallikten çok uzak *ancien regime*'inin [eski düzen] sosyal demokrasi için elverişli bir araç oluşturabilecek derecede liberal olduğu yolundaki çok safça bir varsayım kendini hissettirir. 20. yüzyıldan çıkan ders, *iktidarın yozlaştırdığı; çoğunlukların da diktatörlük uygulayabileceği; özgürlüğün bedelinin sonsuz uyanıklık olduğu; anayasal denge ve frenler olmadan ise bu uyanıklığın etkili olamayacağı* gibi tarihsel önemdeki liberal ilkeleri unutmanın insanlığa çok pahalıya patlayabileceğidir. Klasik sosyalizmin iflası, bu ilkeleri en az Merkez ve Sağ kadar kendini Sol olarak tanımlayanların da gözönünde bulundurması gerektiğini gösteriyor.

Bununla birlikte [başta söz ettiğimiz] genelgeçer bilgelik bazı tehlikeler de taşıyor. Klasik devlet sosyalizminin iflasının, yukarıda saydıklarımın yanı sıra, daha derin nedenleri de var. Bunlardan üçü çok belirgin ekonomik indirgemecilik, teleolojik historisizm [tarihsicilik] ve pozitivist toplum mühendisliği. İster Fabiancı, ister Marksist olsunlar, klasik sosyalistler ekonomiyi başat, siyasayı ise ikincil kabul ettiler. Siyasal özelemler ekonomik çıkarları yansıtır; siyasal düzenlemeler ekonomik koşullara denk düşüyordu. Keza ister Fabiancı ister Marksist olsunlar, tarihin belirli bir patika üzerinde bilinebilir bir hedefe doğru yol aldığını; kendileri bu hedefin ne olduğunu bildiklerine göre, tarihi şöyle bir hızlandırmanın hem hakları, hem de görevleri olduğunu farkettiler. Ve en kötüsü, gerek Fabiancılar ve gerekse Marksistler, sosyalizmin manuksal düzeyi bakımından doğa bilimleriyle karşılaştırılabilir bir toplum bilimini ifade ettiğini; doğa bilimleri bir mühendise daha iyi bir köprüyü nasıl inşa edebileceğini ne kadar kesinlikle gösterebiliyorsa, bu toplum biliminin de kendilerince daha iyi bir dünyayı nasıl kurabileceklerini aynı derecede kesinlikle gösterebileceğini; dolayısıyla da, haritasının çıkarılması olanaksız bütün o karşılıklı-bağımlılıkları ve darmadağınık öngörülemezliği ile sivil toplum, bu şekilde ileri ittirilmeye karşı isteksizlik gösterdiğinde, ona, bir mühendisin beton bir bloka davrandığı gibi davranabileceklerini sandılar.

Klasik sosyalizmin ahlak planındaki hemen bütün başarısızlıkları, bu varsayımlardan türemiştir. Ne

ki, bunların hiçbirisi sosyalizme özgü değildir aslında. Hepsi, liberalizmin belki istisnasız bütün türlerinde değilse bile, en etkili varyantlarından bazılarında kesinlikle bulunabilir. Ekonomik indirgemecilik, 19. yüzyıl liberalizminin öncüleri arasında, en az sosyalist karşıtlarında olduğu kadar yaygındı. Bu, tabii başka tür bir indirgemecilikti ve kıssadan çıkardığı hisse, özel mülkiyetten uzaklaşmanın değil, özel mülkiyete dayalı bir piyasa düzeninin vazgeçilmezliği oluyordu. Ama sonunda o da politikayı ekonomik çıkarlar arasındaki bir mücadele olarak görüyor ve siyasal sistemin ekonomik sisteme uyması gerektiğini savunuyordu.

Gene klasik sosyalizm gibi klasik liberalizm de, taraftarlarına büyük harflerle TARİH'in kendilerinden yana, kendilerinin de TARİH'in safında olduğunu söyleyen teleolojik bir historisizm ile dolup taşmaktaydı. Macaulay'ın tarihsiciliği ile Marx'ın arasındaki en belirgin fark, birincisinin çok daha kaba ve göze batır bir biçim almasıdır. Keza klasik liberaller de, belirli bir toplum biliminin anahtarını yakalamış olduklarına; sosyal mühendislerin bu toplum biliminden, gerçek mühendislerin doğa bilimlerinden çıkardığı kadar kesin sonuçlar çıkarabileceklerine, klasik sosyalistler kadar güçlü bir inanç besliyorlardı. Gerçek şu ki klasik liberal bireycilik ile klasik sosyalist kolektivizm, farklı derilerinin altında ikiz kardeş gibiydiler. Her ikisi de aydınlanmanın çocuklarıydı; aydınlanmanın nice trajedilere gebe [*hubristic* ç.n.] rasyonalizmi, ikisinin de içine sinmişti. Her ikisi de, gerçek tarihlere ve gerçek geleneklere sahip gerçek toplumların korkunç karmaşıklığını, *a priori* uslamaların ürünü olan basitleştirilmiş modellere indirgiyordu; ve realite bu model ile çatıştığında, her ikisi de modeli yeğlemeye felaket derecede yatkındı. Bu, liberalleri çocuk işçi çalıştırılmasını savunmaya; sosyalistleri Ukrayna köylülerinin sistematik biçimde katledilmesini aklamaya götürdü.

Sosyalizm sonrası dünyanın liberal gelenekten öğrenecek çok şeyi vardır - tıpkı sosyalist gelenekten de öğrenecek çok şeyi olduğu gibi. Ancak en çok özümlemesi gereken ders, Goethe'nin ilkesidir : Teori gridir, hayat ise yemyeşil. Hiçbir sistem, insanlığın harikulade keşmekeşinin tam hakkını veremez. Tom Paine gibi liberaller de, William Morris gibi sosyalistler de, bunun içgüdüsel olarak farkındaydılar. Trajedi, onların gürül gürül akan hümanizminin, genellikle sistem kurucuların enkazı altında kalmış olmasında yatıyor. Eğer sistemlerin bugünkü krizi içinde yolumuzu bulabileceksek, bu hümanizm bizim için, ister Bentham ile Keynes'in, ister Marx ile Lenin'in rasyonalist kibirinden daha iyi bir kılavuz oluşturacaktır.

Ekoloji Karşısında Marksizm

Reiner Grundmann

Çağdaş Marksizm, karşısına çıkan ekoloji sorununa çeşitli şekillerde tepki vermiştir. Kabaca koyarsak, üç düşünce akımı ayırt edilebilir. Birincisine "muhalif Marksist" tepki diyeceğim. Bunun savunucuları, ekolojinin ortaya koyduğu yeni sorunların Marksizmin teorik çerçevesi içinde çözümlenemeyeceğini ileri sürerek, Marx'ın teorisinin merkezi öğelerini bir kenara bırakmışlardır. Bu görüşün en önde gelen yazarı Rudolf Bahro'dur.¹ Bu grubun karşısında, Marksist literatürün merkezi öğelerini savunmayı amaçlayan bir eğilim buluruz. Bu akıma da "Marksist ortodoksluk" diyeceğim.² Bu ikisinin arasına, ekolojinin Marksizm için gerçekten ciddi bir sorun oluşturduğunu düşünen, ama aynı zamanda da sorunun çözümünün Marx'ın düşüncesinde hazır halde bulunduğu inanan üçüncü bir grup yazarı yerleştirebiliriz. Bu tutum Marx'ın kendisinin *kendine rağmen* de olsa Yeşil olduğunu ileri sürer. Ben bu tutumun sadece savunucularının arzularına dayandığını düşünüyorum.³ Kısa süre önce Ted Benton, ekolojik bir boyut içerecek şekilde yeniden kurulmuş bir tarihsel materyalizm önerdi.⁴ Benton'un bu girişimi yukarıda sıraladığım yaklaşımların boşluklarından ve tuzaklarından sakınmaktadır. Benton, "Marx'çı tarihsel materyalizm literatürünün bütününde ekolojik bir perspektifle zaten uyumlu olan çok şey bulunduğu" iddiasındadır.⁵ Ama tarihsel materyalizmin yeniden formüle edilmek ve yeniden kurulmak zorunda olduğunu da göstermek amacındadır. Asıl istediği, Marx ve Engels'in, insanlığın ve toplumun gelişimine doğanın empoze ettiği sınırları yeteri kadar dikkate almadıklarını vurgulamaktır.⁶ Benton'a göre, Marx'ın anlayışı "[insanlığın ve toplumun] doğal olarak verilmiş ve/ya da görece kontrol-edilmez koşullara ve sınırlara tabi oldukları çeşitli hususları yeterince teorileştirmeyen ya da göz önüne getirmeyen, [üretici emek sürecinin] potansiyel olarak dönüştürücü karakteri[ni] abartmak[tadır]".⁷ Yine Benton'a göre, "Marksistlerle ekolojistler arasında bu kadar husumet"⁸ varken "tarihsel materyalizmin temel fikirleri [nin] eğilip bükülmeksizin ekolojik bir yaklaşım önerisi olarak düşünülebilir"⁹ olması paradoksunun asıl se-

bebi budur. Bu paradoksa Benton'un bulduğu çözüm Marx'ın düşüncesindeki bir belirsizliği vurgular: "Benim merkezi argümanım, Marx ve Engels'in felsefe ve tarih teorisindeki materyalist öncülleri ile ekonomik teorilerinin bazı temel kavramları arasında can alıcı bir boşluk bulunduğudur."¹⁰ En önemlisi Marx'ın "söz konusu kavram ve varsayımları paylaştığı ve kendilerinden türettiği klasik politik ekonominin önde gelen temsilcilerini *yeterince radikal bir şekilde eleştirmemesi* dir."¹¹

Benim buradaki kendi argümanım, hem ekolojistlerle Marksistler arasında çok fazla husumet bulunduğu olgusunu hem de tarihsel materyalizmin ekolojik sorunlar üzerine söyleyecek çok şeyi olduğunu kabul etmektedir. Aslında tarihsel materyalizmin, Benton'un iddia ettiğinden de çok söyleyecek sözü vardır. Bunu arzularımın aldattıcılığına kapılmadan göstermeyi umuyorum. Yukarıdaki paradoksu kabul ediyor ve farklı bir çözümü olduğunu düşünüyorum.

Kavramsal açıklık sağlamak için önce ekolojik bir sorunun ne olduğuna ilişkin kendi tanımımı vereceğim. Sonra Marx'ın teorisini ekolojik sorunlarla Benton'un yaptığından daha geniş bir şekilde ilişkilendirip, Marx'ın insan emeğinin doğayı dönüştürücü özelliğine ilişkin abartılı görüşlere sahip olduğu iddiasını ele alacağım. Doğaya egemen olma teması bu "Promete tavrı" ile yakından bağlantılıdır; bunu da daha sonraki bölümde tartışıyorum. Sonra da argümanımız için yararlı görünen iki farklı yabancılaşma nosyonunu kısaca inceliyorum. Son olarak, paradoksa alternatif bir çözüm öneriyorum.

Ekolojik Bir Sorun Nedir?

Önemli bir bakımdan, ekolojik sorunların tanımları bu sorunların çözümünü önceden tasarlar. Aynı şekilde, bunlar için verilen açıklamanın tipi de hem onlara verilen önemi hem de önerilen çözümleri belirler. *Fakat* Benton böyle bir analizin söz konusu olduğu yerde fazla birşey söylemez; basitçe kaynakların tüketilmesinin ve nüfus büyümesinin en zorlayıcı (en azından Marksizm için) sorunlar olduklarını düşünüyor gibidir. Ne var ki, çeşitli çalışmaların gösterdiği gibi, ekolojik sorunlar en azından şunları içermektedir: (1) kirlenme (hava, su); (2) yeraltı sularının tüketilmesi; (3) zehirli kimyasalların çoğalması; (4) tehlikeli atıkların çoğalması; (5) erozyon; (6) çölleşme; (7) asitleşme; (8) yeni kimyasallar.¹² Aydınlatıcı fakat az tartışılmış kitabında John Passmore bu sorunları şunlara indiriyor: (i) kirlenme; (ii) doğal kaynakların tüketilmesi; (iii) türlerin yok edilmesi; (iv) yabanıl bölgelerin tahrip edilmesi; (v) nüfus büyümesi.¹³

1, 3, 4, 7 ve 8 daha genel (i) kategorisinde kapsandığından, tartışma için Passmore'un listesini temel alacağım. (iii) ve (iv) de (ii) içinde kapsandığından, ekolojik sorunlar olarak önümüzde kirlenme, (yenilenebilen ve yenilenemeyen) kaynakların tüketilmesi ve nüfus büyümesi vardır.¹⁴ Nüfus büyümesi iki anlamda ekolojik bir sorun olabilir. Birincisi, nüfusun artması hammaddele- rin daha yoğun bir şekilde sömürülmesini ya da yan etkisi kirlenme olan daha büyük bir teknolojik gelişmeyi gerektirebileceği için, kirlenmeye ya da kaynakların tüketilmesine yol açtığı düşünülebilir. İkincisi, kendi başına ekolojik bir sorun olarak görülebilir; yani belli bir yerde nüfusun artması insan refahına zarar verebilir. Öyleyse nüfus büyümesi ekolojik bir sorunun birinci anlamda bir nedeni, ikinci anlamda ise bir örneğidir. Kirlenmenin kendisi, kaynakların tüketilmesinin ve nüfus büyümesinin yol açtıkları zaten karmaşık sorunları bir araya getirir. Dolayısıyla Marksist teorisinin önündeki sorun Benton'un ikiliğinin aklı getirdiğinden daha da büyüktür.

Nelerin ekolojik sorun olarak görüldüğünü saptadıktan sonra, bunların neden ortaya çıktıklarını açıklamamız gerekiyor.

Ekonomik ve toplumsal teori gibi çeşitli disiplinlerden açıklamaları bir araya getirerek şu listeyi önerebiliriz: (a) insan eyleminin amaçlanmamış sonuçları;¹⁵ (b) teknoloji (önemli bir alt-sınıf olarak sanayi kazalarıyla birlikte);¹⁶ (c) ekonomik büyüme;¹⁷ (d) yüzeysel yaklaşımlar;¹⁸ (e) kolektif akıl-dışılığa götüren bireysel akılcılık.¹⁹

Bu etkenlerin hiçbiri *ekolojik* bir soruna neden olmak için tek başına yeterli değildir. İnsan eyleminin amaçlanmamış sonuçlarının böyle bir soruna yol açması gerekmez. Akılcı eylemin, yüzeysel tavrın, ekonomik büyümenin, ya da teknoloji kullanımının da öyle. Bunlar ekolojik sorunlara ancak özgül bir bileşim içinde ya da hep birlikte neden olurlar. Ama daha yakından incelendiğinde teknoloji belirleyici gibi görünür. O sanki diğer etkenlerden başka bir mantıksal düzeydedir: ekolojik bakımdan zararlı davranışın, içinde ve kendisi aracılığıyla cisimleştiği ve etkili olduğu araç.²⁰ Ne var ki, bazı yüksek riskli teknolojiler hariç, *bizatihi* teknolojinin ekolojik sorunların nedeni olarak görülemeyeceği açıktır: bazı teknolojiler nötrdür, bazıları yararlıdır, bazıları da doğal çevreye ve insan refahına zararlıdır. (Hangi koşullarda öyle oldukları aşağıda açıklanacak.) Bunun çeşitli içerimleri vardır. Bu içerimlerden biri, bu sorunlara basit bir çözümün bulunamayacağıdır. Ekolojik sorunların hepsi için basit bir neden-sonuç ilişkisi kurulamayacağından, bunları kaynaklarında ortadan kaldırmak hemen hemen olanaksızdır. Başka bir irdeleme de bunu doğrulayacaktır. Toplumlar

kirlenme gibi kritik bir sorunun ancak son zamanlarda farkına varmışlardır. Bu farkına varış bazı durumlarda, sanki kirlenmenin olmadığı bir durum olabirmiş gibi, bir "temizlik" takıntısına yol açmıştır.²¹ Böyle bir temizlik mitine karşı, başka bir bağlamda olsa da "kirlilik doğru yerde olmayan maddedir" gözlemini yapan Mary Douglas'ın keskin yorumunu hatırlamalıyız.²² Bir yeri yanlış yer yapan şey, verili bir toplumun kültürel değer sistemine bağlıdır. Batı toplumları söz konusu olduğunda, o yerin estetik olarak yanlış olabileceğini, sağlığa zararlı olduğunu, ya da yabancı hayatı mahvettiğini söyleyebiliriz.²³ Ekolojik sorunlar modern toplumların birlikte yaşamaları ve başa çıkmaları gereken bir özelliğidir. Onlarla başa çıkma süreci içinde bu sorunlar muhtemelen tamamen ortadan kaldırılmayacak, yalnızca azaltılacak, dönüştürülecek ve yerleri değiştirilecektir. Bu sorunların algılanışını biçimlendiren kültürel güçlerin değişmesi de söz konusu olabilir. Bunun sonucunda, neyin ekolojik bir sorun olarak görüldüğünün tanımı değişecektir.²⁴

Tarihsel Materyalizmi Genişletmek

Bu bulguları Marx'la ilişkilendirirsek, onun olanaklı bütün "nedenler"i dikkate aldığını görürüz. Fakat Marx en çok, kârı artırma yönündeki sınırsız itkisiyle "yüzeysellikler" ve amaçlanmamış sonuçlar üreten, akılcı kişisel eylemin özgül kapitalist tarzı üzerindeki vurgusuyla bilinir. (Ekolojik sorunların en büyük bileşeninin gerçekten amaçlanmamış mı yoksa aslında, örtük olarak, en azından kısmen kabul ediliyor mu olduğu başka bir konudur.) Marx'ın kendi zamanında tanık olduğu ekolojik sorunlara kendi cevabının özünü bunun oluşturduğuna kuşku yoktur. *Kapital* 'de söylediği gibi:

"Kapitalist tarımdaki [bütün] ilerleme, yalnız emekçinin değil toprağın da soyulması sanatındaki bir ilerlemedir; *belli bir zaman için* toprağın verimliliğini artırmadaki bütün ilerleme, bu verimliliğin süregelen kaynaklarını mahvetmeye doğru bir ilerlemedir. Bir ülke gelişimini ne ölçüde modern sanayi temelinde başlatırsa, örneğin Birleşik Devletler gibi, tahrip etme süreci de o ölçüde hızlı olur. Demek ki kapitalist üretim teknolojiyi ve çeşitli süreçlerin bir toplumsal bütün halinde bir araya gelişini ancak bütün zenginliğin kaynaklarını – toprağı ve emekçiyi– kurutarak geliştirir."²⁵

Fakat bu tipte bir açıklama yeterli değildir, zira sosyalist ülkeler (ya da kapitalist ekonomilerdeki kapitalist-olmayan işletmeler) de ekolojik sorunlar üretirler. Ama ben Marx'ın analizinin hâlâ derin ve konuyla ilgili olduğunu ve ekoloji sorunu için bir kavrayış sağladığını ileri süreceğim. Benton'un

tersine ben, "daha geniş bir tarihsel materyalizm"in, Marx'ın emek sürecini analizinin kavramsal bir yeniden-kuruluşuyla ortaya konabileceğini savunuyorum.²⁶ Marx'a göre insanoğlunun varoluşsal durumunu, onun aynı anda hem doğanın içinde hem de doğaya karşı yaşamak zorunda olması gerçeği karakterize eder. Yani insanların yaşayabilmek için (yiyecek, korunak, vb.) doğayla bağlantı içinde kalmaları gerekir.²⁷ Ama aynı zamanda da, doğayı *teknoloji* aracılığıyla kendi amaçları için *dönüştürürler*. Bu çifte ilişki basit biçimlerden karmaşık biçimlere doğru gelişmiştir. İlkel toplumlarda doğaya sadece "sahip olunuyor", yani meyveler ve sebzeler toplanıyor ve hayvanlar avlanıyordu. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, doğaya bu sahip olma artık dolaysız olmaktan çıkar, dolayimli hale gelir. Bu dolayım lanma teknoloji aracılığıyla olur. Marx'ın dediği gibi, "teknoloji insanın doğayla uğraşma tarzını açığa vurur"²⁸. "Fakat, tıpkı nefes almak için insanın akciğerlere ihtiyacı olması gibi, fiziksel güçleri üretici şekilde sarfetmek için de insan elinin ürünü olan birşeye ihtiyacı vardır."²⁹ Marx bu sürece "metabolizma" ya da "doğayla mübadele" (*Stoffwechsel*) der.³⁰ Teknolojinin gelişmesiyle insan/doğa ilişkisinin dolayimli hale geldiği şeklindeki tarihsel açıklamayı kabul edersek, doğanın dolaysız sahiplenilmesi aşamasına bir geri adımın gerçekleştirilebilir olmadığı açık görünür. Öyleyse ekolojik sorunsalla uğraşırken, doğaya karşı modern bir tutumu öncül almak zorunludur. Benim savunduğum, Marx'ın teorisinin böyle bir anlayışa çok şey sağladığıdır.

Ama burada başka bir nokta daha var. Benton Marx'ın, emek sürecinin doğayı-dönüştürücü kapasitesini abarttığını söyler. İlk olarak, "üretken, dönüştürücü emek süreçlerinin tersine tarımsal emek süreçlerinde insan emeği bir hammaddede amaçlanmış bir dönüşüm meydana getirmek üzere kullanılmaz. Öncelikle, tohumların ve hayvanların büyüyüp gelişebilecekleri çevre koşullarını korumak ya da düzenlemek üzere kullanılır. Bu emek süreçlerinde bir dönüştürme momenti vardır ama dönüşümler insan emeği uygulamakla değil, doğada-verili organik mekanizmalar yoluyla meydana gelirler"³¹ der. Fakat Marx bu olgunun kesinlikle farkındaydı (argümanını desteklemek için Benton, Adam Smith'ten *Kapital* 'de yapılan bir alıntıyı tekrarlar). Benton, hazırlanmış toprak el değmemiş doğadan tamamen farklı olduğundan, Marx'a göre bu doğal süreçlere insan müdahalesinin de dönüştürücü eylem sayıldığı gerçeğini gözden kaçırmış gibidir.³² Dolayısıyla ben, dönüştürücü ve "çevre-düzenleyici" emek süreçleri arasındaki önemli ayrılığı kesinlikle göremiyorum. Benton bütün dönüştürücü süreçlerin, "amaçlı kontrole göre-

ce kapalı", hatta bazı durumlarda "kesinlikle kontrol- edilmez" doğal sınırlarla ve bağlamsal koşullarla karşılaşmak zorunda olduğu olgusunu vurgular. Fakat bu argüman söz konusu olduğu sürece bu, saptanmış bir olgu olmaktan çok ampirik kanıt gerektiren birşeydir. Zira Benton'un verdiği örnekler (güneş ışıması, hava durumunun kontrolü, biyo-teknoloji) tartışmaya ve bilimsel araştırma ile teknolojik gelişmeye açıktır.³³ Böyle teknolojilerin sonuçlarına ne değer verileceği de bir başka sorundur, ama bunun varolan ya da varolacak olanaklarla bir ilgisi yoktur. Öyle görünüyor ki, teknolojik olanaklar kendisine sakıncalı görüldüğünden Benton bunları çok dar tanımlıyor. Bu karışıklık bir yana, Benton'un "bağlamsal koşullar"ın ve "doğal sınırlar"ın katı karakterini gerçek sanayi toplumlarının bu engelleri gittikçe daha geriye itmenin olanaklarını araştırdıkları bir dünyada vurgulaması çok garip –hammaddelerin ikame edilmesini, yeni sentetik maddelerin geliştirilmesini, genetik mühendisliğini ve enformasyon teknolojilerini başlıca örnekler olarak sayabiliriz.

Doğaya Egemen Olma

Çok tartışılmış (elbette sık sık da ihmal edilmiş) doğaya egemen olma kavramının yerleştirilmesi gereken yer *Stoffwechsel* 'in kavramsal çerçevesidir. Teknoloji insanların o olmadan doğayla mübadelelerini güvence altına alamayacakları dolayım kertesidir. Marx'ın yaklaşımı asıl olarak Hegel'e dayanır: "Üretim yapmak zorunda kaldığı anda, ulaşabildiği doğal nesnelerin bir kısmını doğrudan iş aracı olarak kullanma seçeneği insanın elinin altındadır ve Hegel'in doğru bir şekilde söylediği gibi, bu nesneleri daha fazla bir dolaşımın süreci olmaksızın kendi eyleminde içerir."³⁴ Ve: "Doğa makineler, lokomotifler, tren yolları, elektrikli telgraflar, kendi başına çalışan çıkırıklar yapmaz. Bunlar insan endüstrisinin ürünleridir; doğaya yönelik insan iradesinin organlarına dönüştürülmüş doğal malzemedirler. *İnsan beyninin organlarıdır, insan eliyle yaratılmışlardır*; bilginin nesnelleşmiş gücüdürler."³⁵

Marx'ın doğa kavramı Bacon'a kadar giden bir söyleme aittir ve Hegel ve Nietzsche gibi düşünürleri içerir.³⁶ Bu modern doğa görüşü uzun süre felsefi akıl yürütmeyi yapılandırmış ve son zamanlarda saldırılara konu olmaya başlamıştır. Göreceğimiz gibi Marx basitçe Bacon'ı ya da Hegel'i izlememiş, "modern" doğa kavramına ne kadar sağlamca kök salmış olsa da tamamen *benzersiz* bir konum geliştirmiştir. Sonuç olarak, Marx'ın yaklaşımı tartışılırken bütün bu felsefi gelenek işe karışır. Nitekim Marksçı konumu reddeden fundamentalist ekolojininki gibi bir konum bu söylemin

bütününe kafa tutar. Dolayısıyla Marx'ın konumu, doğa üzerine modern söylemin sağlamlığı için bir sınav vesilesi sayılabilir. Marx'ın, benim görüşüme göre, "doğaya egemen olma" kavramına en katı formülasyonu verdiği düşünülünce bütün bunlar daha da ilginç hale gelir. Burada iki noktanın sözü edilmelidir: (1) Marx'a göre egemen olma kavramı ancak çıkarlara ve ihtiyaçlara ilişkin olarak anlam taşır. Dokunduğu her şeyi altına çevirme gücü olan Kral Midas örneğini hatırlayalım. Bu açıkça, kabul edilebilir bir egemenlik kavramına dahil edemeyeceğimiz, kendi kendini yok eden bir güçtür. Aynı şekilde, doğayı dönüştürmesinin kendi üzerindeki sonuçlarını hesaba katmayan bir toplumun hiç de doğaya egemen olduğu söylene- mez. Alışılmış anlam bu versiyonda tersine dönmüştür. Alışılmış anlamda, ekolojik krizler bizzat doğaya egemen olmanın bir sonucu olarak anlaşı- lırlar. Burada ise onun *yokluğu* olarak görülürler. (2) Marx doğaya egemen olma kavramını komünizm projesine bağlar: ona göre komünizm insanların (ilk defa olarak) kendilerini tamamen gerçekleştirmeye muktedir oldukları bir durumdur. Bütün doğal ve toplumsal koşullar onların *ortak bilinçli kontrolünün* ürünleridir. Dolayısıyla komünizm, doğa üzerinde hakimiyetin artması sürecinin doruğudur.

Marx birçok kere, doğaya tapmanın ve duygusallığın bütün biçimleriyle alay etmiştir. Bu tutum, onun kapitalizmi "burjuva toplumunu ve böylece doğanın evrensel sahiplenilişini yarattığı"³⁷ ölçüde alkışlamasına bakığımızda açıklık kazanır. "Gerçek sosyalist"lere karşı bir polemiginde (*Alman İdeolojisi* 'nde) Marx doğada asıl olarak uyum gören bir görüşle alay eder:

'İnsan' 'özgür doğa' ülkesine girer ve, başka şeyler yanında, bir gerçek sosyalistin kalbinin şu ince coşkularını dile getirir:" ...Rengarenk çiçekler... yüksek, görkemli meşeler [...] orman kuşları... [...] görüyorum ki bu yaratıklar hayatlarının dışavurumunda ve zevkinde bulunandan başka bir mutluluk bilmiyorlar da istemiyorlar da."³⁸

Marx bunun üzerine şu yorumu yapar: " 'insan' doğada başka bir sürü şeyi, örneğin bitkiler ve hayvanlar arasındaki en şiddetli rekabeti de gözleyebilir; 'orman kuşları' arasında açık savaş durumu olduğunu ve 'sonsuz çokluktaki minik yaratıklar'ı da gözleyebilir".³⁹ Marx'ın herhangi bir "doğa kültü"nü şiddetle reddetmesinin bir başka örneği, Daumer'in *Die Religion des neuen Weltalters* 'indeki şu pasajlar üzerine yorumunu içeren polemikindedir. "İnsan ve erkekten farklı olarak doğa ve kadın gerçekten kutsaldır... insani olanın doğal-olana, erkek olanın dişi olana feda edilmesi, içten gelen, tek gerçek tevazu ve kendini-açma, en yüksek, hayır, tek erdem ve dindarlıktır."⁴⁰ Dau-

mer sonra Stolberg'in "An die Natur" şiirini aktarır: "Kutsal doğa, hoş Ana, / Yolun yol olsun bana. / Tut bebek ellerimi, / Peşinde yürüt beni." ve yorumlar: "Böyle şeylerin modası geçti ama bu kültürün, gelişmenin ya da insan mutluluğunun lehine olmadı."⁴¹ Şimdi Marx'ın saldırısına bakalım:

"Bay Daumer'inki garip bir doğa kültü. Hristiyanlıkla karşılaştıldığında bile gerici olmayı başarıyor. Eski Hristiyanlık-öncesi doğa dinini modern bir biçim içinde restore etmeye çalışıyor... Bu doğa kültürünün, başka bir kuşun yuvasına yumurtlayan kumruya... göz yaşının gözlerin yüzeyini ıslak tutmak için olduğuna... falan çocukça hayret eden bir küçük taşra kasabası sakininin Pazar gezintileriyle sınırlı olduğunu görüyoruz... *Modern sanayi ile birlikte doğanın bütünü devrimcileştirmiş* ve başka çocuksuluk biçimleri gibi *insanın doğaya karşı çocuksu tutumuna da son vermiş olan modern doğa biliminin* sözü edilmiyor tabii. Bunun yerine esrarengiz imalar ve Nostadamus'un kehanetleri, İskoçların önsezileri ve hayvan manyetizması karşısında hayrete düşmüş filistin nosyonlar buluyoruz. Diğer konuya gelince, Bavyera'nın hantal köylü ekonomisi, yani üzerinde papazların ve Daumer'lerin yetiştiği toprak, sonunda modern tarım ve modern makineler tarafından baştan başa sürülse iyi olurdu."⁴²

Bu duygusal doğa nosyonu yerine Marx, gerçekçi görüşleri için Hobbes'u ve Hegel'i över: "Hobbes'un, kendi *bellum omnium contra omnes* 'inin* bir kanıtı olarak; gerçek sosyalistlerimizin yorumuna dayandıkları Hegel'in de, doğada o yarılmayı, Mutlak Fikir'in düzensiz periyodunu görmek üzere, hayvanlara Tanrının somut ızdırabı diyerek de olsa, doğaya başvurmak için çok daha iyi sebepleri vardı."⁴³ Burada ilginç olan, Marx'ın doğa üzerine çağdaş ekolojik söylemde de bulunan bir argümana saldırmasıdır. Marx'ın polemiği doğrudan bir ekolojik fundamentaliste karşı yazılmış gibidir: "Gerçek sosyalist, hayatla mutluluk arasındaki bölünmenin sona ermesi gerektiği düşüncesinden yola çıkar. Bu tezi kanıtlamak için, bu bölünmenin doğada varolmadığını varsayarak doğanın yardımına başvurur ve bundan, insan da doğal bir cisim olduğuna ve cisimlerin genel olarak sahip oldukları özelliklere sahip olduğuna göre, bu bölünmenin insan için de varolmaması gerektiği sonucuna varır."⁴⁴

Benton Engels'in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'inden bir pasajı doğru bir şekilde özetleyip açıkladıktan sonra yorumlar: "Tarihin ilk aşamalarında insanlar çift koşullu bir özerklik yokluğuna katlanmak zorundaydılar. Doğa karşısındaki dönüştürücü güçleri henüz sınırlı bir düzeyde olduğu ölçüde, dış doğanın güçlerinin mer-

hametine ve egemenliğine tabiydiler. Fakat bunun yanında, toplumun kendisine kök salmış, bir "ikinci doğa" gibi yaşanan, başka bir egemenlik kaynağı daha vardı. Doğa karşısında insanın toplumsal güçlerinin tarihsel olarak gelişmesiyle birlikte, her iki baskı kaynağına ilişkin olarak durumu tersine çevirebilme olanağı ortaya çıkar: insanlar kendi toplumsal hayatları üzerinde ve bu yolla da doğanın kendisi üzerinde komünal kontrol sağlayabilirler."⁴⁵ Fakat Benton bu perspektife eleştirici bir gözle bakar. Şöyle devam eder: "Ama insan özerkliğinin sağlanması doğa üzerinde kontrol gerektiriyorsa, bu, insan amaçlarıyla doğa arasında temelde bir antagonizma olduğunu ima eder: ya biz doğayı kontrol ederiz ya da o bizi kontrol eder! Bu ilişkide ortak-yaşam (symbiosis) için, barış içinde birlikte varoluş için, karşılıklı kayıtsızlık için, ya da akla gelebilecek başka metaforlar için görünüşte hiçbir yer yoktur."⁴⁶

"Doğaya egemen olma" ifadesinin kullanımı söz konusu olduğu sürece, eğer bu "bilinçli kontrol"ü belirtiyorsa, hiçbir sorun yok gibi görünür. Bu anlamda bir nehri ya da vahşi hayvanları "uysallaştırmak"tan söz ederiz. Başka bir örnek alalım: Çalgısını ustalıkla çalan bir müzisyen düşünelim. Bu müzisyenin çalgısına "hakim" olduğunu söyleriz; Almancada "*sie beherrscht ihr Instrument*"* denir. İşte doğaya egemen olmayı bu anlamda anlamak zorundayız. Çalgısına (örneğin bir kemana) çekiçle vurduğunda usta müzisyenin çalgısına egemen olduğunu düşünmeyeceğimiz gibi, doğaya egemen olma da doğaya karşı pervasız bir tarzda davranılması anlamına gelmez.

Çevre-merkezciliğe Karşı İnsan-merkezcilik

İnsan-merkezli görüşün böyle bir yoruma doğal olarak uygun düştüğü kanısındayım. İnsan-merkezli olmayan görüşler çoğunlukla (ve tipik olarak) "doğaya hükmetmek"ten söz etmeyi reddederler. Fakat böyle akıl yürütmek konuyu yanlış bir şekilde ele almaktır. İnsan-merkezciliği savunan Amerikalı filozof Bryan Norton haklı olarak çevrecilerin sık sık iki karışıklığın kurbanı olduklarını gözlemler. Birincisi, bir nesneye için bir değer atfetmeyle araçsal bir değer atfetme arasında bir seçim yapmak gerektiği –hiçbir nesnenin aynı zamanda hem kendi için değeriyle hem de yararlılığıyla değerlendirilemeyeceği– inancıdır. İkincisi, ya bir nesneye için değer atfetmek ya da aksi halde o nesneyi insanların tüketici taleplerinin kaprisleri karşısında korunmasız bırakmak gerektiği inancıdır. Böyle inançlar bazen, doğanın insan-merkezli zeminlerde korunmasının terimlerde bir çelişki olduğu şeklindeki karışıklığa götür-

*Herkesin savaşı herkese karşıdır.

*Çalgısına hükmediyor.

mektedir.

Birinci inanca ilişkin, Norton haklı olarak şunu savunur: "Bir nesneye, o yararlılığın ötesinde bir değeri olduğunu otomatik olarak reddetmeksizin araçsal değer isnat edilebilir... Bir nesneye içkin değer atfetme o nesnenin kullanılabileceği *yolları* sınırlar ama bütün kullanımlarını yasaklaması gerekmez."⁴⁷ Norton ikinci inancın da yanlış olduğunu gösterir. Basit bir analogi bunu açıkça ortaya koyar: "Komşunun mülkünü mahvetmemenin iyi bir sebebi olması için bu mülke içkin değer atfetmek gerekmez. Doğayı tahrip edici bir şekilde kullanmamanın iyi bir sebebi olması için de doğaya içkin değer atfetmek gerekmez."⁴⁸ İlginçtir, bu şekilde anlaşılan araççı bir doğa görüşünden, türlerin korunması için gene insan-merkezli olan bir mantık türetilir. Başka canlı şeyleri mahvetmektense koruyan insanların diğer insanlara karşı tavırlarında saldırgan olmalarının daha az muhtemel olduğuna inanılabilir. Dolayısıyla, Norton'dan bir başka örnek alarak diyebiliriz ki, yabani kuşlara "insan tutum ve değerlerinin yükselmesi için fırsat sağlamaları yüzünden"⁴⁹ değer verilmelidir.

İnsan-merkezli yaklaşımın asıl erdemi ekolojik sorunlara değer biçmek için bir referans noktası sunmasıdır. Göreceğimiz gibi bu referans noktası değişik şekillerde tanımlanabilir (yaşamakta olan insan bireyleri, toplum, insanlık, gelecek kuşaklar); ama nasıl tanımlanırsa tanımlansın, varolan ekolojik fenomenlerin nasıl yargılanacağını açık seçik bir kıstasını sağlamca yerleştirir. Öte yandan herhangi bir "çevre-merkezli" yaklaşım, mistik bir bakış açısı kabul edilmedikçe, tutarsız olmaya mahkumdur. Bu yaklaşım tutarsızdır, çünkü ekolojik sorunları sırf doğa açısından tanımlıyormuş gibi davranır. Bütün insan eyleminin kendisini uydurması gereken doğa ve doğal yasalar üzerine varsayımlarla işe başlar. İnsan-merkezliliğin reddini, doğayı insan-biçimlileştiren, yani insan icatlarını ve standartlarını doğanın işleyişine yansıtan garip bir tutumun izlediğine dikkat edilsin. Fakat doğa niçin "dengeli" bir tarzda işlesin ki? Ya da niçin her zaman güzel olsun? Doğaya güzellik yasalarını sokan insanoğlu değil midir? Marx *Paris Elyazmaları*'nda bunu şöyle koyar: "İnsan nesneleri güzellik yasalarına göre biçimlendirir."⁵⁰ Dolayısıyla "doğanın doğası"nın ve ekolojik dengenin tanımlanmasının bir insan eylemi (ve dolayısıyla toplumsal bir eylem) olduğu, toplumsal ihtiyaç, zevk ve arzulara göre bir ekolojik denge saptayan bir insan tanımlaması olduğu açık görünüyor. İnsanları doğa içinde ve doğaya egemen olarak yaşadıkları şeklinde karakterize etmek, birbiriyle uyumlayan iki ifade ortaya çıkarmaz. Toplumun doğayla uğraşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir soruna ekolojik denmesini çok kişi onayla-

yabilir. Ama ben bu noktayı daha ileri götürmenin yararlı olacağını düşünüyorum. Bu, doğayla uğraşma (kontrol etme, egemen olma, dizginleme ya da yönlendirme) olgusunun kendisinin belirleyici nokta olduğu, ekolojik sorunların, öyle diyebilirsek, "nedeni" olduğu anlamına gelmez. Ekolojik sorunlar doğayla uğraşmanın sadece *belli* tarzlarının sonucudurlar. Önceki iddiamı tekrarlısam: Toplumun doğa içindeki varoluşu ile doğaya egemen olma çabası uyumludur; insanlar gerçekten doğanın içinde yaşarlar ve ona egemen olurlar.⁵¹

Bu ilişkiyi yanlış anladıklarından, hem ekolojistler hem de onların düşman gördükleri, bu iki yüklem birbiri karşılıklı dışladığını ileri sürerler. Çevre-merkezli yaklaşımı uç noktalara götüren ve böylece saçmalığını açığa vuran aşağıdaki argümanı ele alalım. Doğa için neyin "normal" olduğunu bilmek zordur. Ekolojistler muhtemelen "normal" doğa durumunun denge durumu olduğunu öne süreceklerdir. Bu tanımın insan çıkarlarına ve tanımlamalarına başvurmadan nasıl anlamlı olabileceğini göremediğim için, ben doğanın her zaman "kendisiyle denge" içinde olduğunu ileri sürüyorum. Kirlenme (deterjanlar) yüzünden içinde artık balıkların yaşamadığı bir nehir örneğini alalım. Ama balık yerine başka hayvanlar ve bitkiler (örneğin su yosunları) gelişmektedir. Böyle bir argümanla karşılaşan ekolojist muhtemelen, eğer bu nehir kendi güçleriyle önceki ("normal") durumuna dönemiyorsa onun ekosistemine "dengesiz" denmesi gerektiğini söyleyecektir. Fakat böyle akıl yürütmekle sadece, daha yüksek canlı organizmalar lehine kendi tercihini açığa vurmuş olacaktır. Böcekler ve bakteriler gibi daha aşağı hayvanlar genellikle ekolojik akıl yürütmenin ilgisini dışındadırlar. (Albert Schweitzer tutarlı olmaya çalışarak çeçe sineği ve tüberkül için yaşam hakkını savunmuştu. Etik ve dinsel bakımlardan radikal olan bu tutum insan eyleminin tutarlı bir yönelimini olanaksız hale getirir. AIDS virüsü örneğini düşünün!)

Argümanı bir adım daha ilerletip kurumakta olan bir nehir örneğini ele alalım. Bu örnekte önmüzde bir kere daha kum, kayalar, bitkiler, böcekler, amfibiye, sürüngenler, memeliler halinde "doğa" vardır. Ekolojist muhtemelen doğanın çeşitliliğinin ve karmaşıklığının mahvedildiğini ileri sürecektir. Burada ise, ironik bir şekilde, insan-merkezli görüşün (zımni de olsa) yeniden ortaya çıktığını görüyoruz: yani, doğal karmaşıklığı korumakta çıkarı olanın insan olduğunu. Şimdi çevre-merkezli görüşün bir taraftarı, "kendi için" doğanın karmaşık olması gerektiğini öne sürebilir. Fakat, mistik ya da dinsel bir bakış açısı kabul edilmedikçe, doğanın olduğu yerde "kendi için" bırakılması gerektiği şeklindeki tutumun arkasın-

da her zaman bir insan çıkarı vardır. Böyle bir insan çıkarının arkasındaki saikler, ya estetik ya da sırf bencil bir karakterde olabileceği gibi, insanlığın çevresine duyduğu genel ilgiden de türeyebilirler. "Bencil" saiki dar, ekonomik, kısa-dönemli bir tarzda anlamazsak bütün kıstaslar bu kategoriye indirgenebilir. Kuşku o ki, ekoloji söylemi kendi argümanlarını ekonomi teorisine karşı bir konumlanma içinde biçimlendirmiş ve bu teorisinin temel bir kusurunu kendine mal etmiş, yani kısa dönemli (ekonomik davranışta ifade bulan) akılcılığı bizatihi akılcılıkla özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirmenin sonucunda, insan-merkezli bir yaklaşımı ekolojik sorunların çözümü için bir rehber olarak reddetmek tamamen mantıklı olur: insanlar doğuştan basiretsiz görülürler, bundan da onların ihtiyaçlarının ekolojik politika için kıstas olarak kabul edilemeyeceği sonucu çıkar. Bu karışıklıktan uzak olan insan-merkezli bakış açısı, "doğanın serpilmesi" için tasalanmayı tamamen olanaklı kılar; hiçbir şekilde ekolojik sorunlara neden olan eğilimlere suç ortağı olmak zorunda değildir. Hatta, dahası, bu bakış açısının "serpilen doğa" gibi terimlerle konuşabilecek olan ve bu sorunlar için yapılacak analizlerin ve bulunacak çözümlerin işini kolaylaştıracak şekilde kendi eleştiri tarzını açık tutan tek bakış açısı olduğunu öne sürüyorum.

Doğanın Versiyonları

Kısa süre önce Mechthild Oechsle çağdaş ekolojik düşünce üzerine bir çalışmada doğalcılığı hakim görüş açısı diye nitelendirdi. Oechsle'ye göre doğalcılık şu şekilde ilerler: Önce doğa ile toplumu karşı karşıya koyar; bunların birbirleriyle çelişki içinde olduğu düşünülür. Sonra bu çelişkiyi, toplumun kendi yasalarını doğanın kilere uyduracağı bir yolla çözmeye çalışır. "Doğalcılık toplumu doğa yasalarının görüş açısından açıklamaya, toplumun örgütlenme ilkelerini ve toplumsal hayatın normlarını ekolojik ilkelerden üretmeye çalışmak demektir."⁵² (Organizmaların çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilimi belirtmek üzere "ekoloji" terimini bulan) Haeckel zaten insanoğlunun hayatını doğa yasalarıyla uyum içinde sürdürmesi gerektiğini öne sürmüştü. Bu doğalcı dünya görüşünün ekoloji söylemi içindeki bütün politik eğilimlerde bulunduğunu öğrenmek şaşırtıcıdır. Gruhl⁵³ gibi tutucu, Harich⁵⁴ gibi Stalinist-Komünist, Bookchin⁵⁵ gibi anarşist ve Lalonde⁵⁶ gibi eko-sosyalist yazarlarda bu dünya görüşünü buluruz. Hepsisi de doğa ve yasalarının otoritesinin ekolojik sorunları çözecek olan yeni bir toplumun temel taşı olmasını talep ederler. Gruhl ve Harich doğanın işleyişindeki katı zorunluluğu vurgulama-

larıyla birbirlerine benzerler ve bundan benzer katı politik ölçüler türetirler. Bookchin hayattaki kendiliğindenliğin doğadaki kendiliğindenlikle buluştuğunu savunur.⁵⁷ Lalonde ise doğanın kendi kendisini düzenlemesi olgusunu vurgular ve toplumun da öyle olması gerektiğini söyler. "Doğa" bu durumda, karşı çıkılmayan bir otorite gibidir. Ne var ki daha yakından bir analiz, doğanın her versiyonunun yazarının bir yorumu olduğunu gösterir. Sonuç olarak, "doğanın doğası" bir kesinlik olmaktan çok bir tartışma konusudur.

Öyleyse açıktır ki, doğa ve ekolojik sorunlar üzerine hiçbir söylem faraziyelerden uzak değildir; bu faraziyelerse söyleme katılanların kültürel arka-planları içinde bulunurlar –tarihin bir ürünüdürler. Dolayısıyla "doğa"nın ya da ekolojik sorunların bir tanımı her zaman insan-merkezli bir öğeyle bağıntılıdır. Örneğin Oechsle haklı olarak insanın doğa içinde özel bir konumu olduğunu savunur ve ekolojik doğalcılığı reddeder. Ne var ki insan-merkezcilik karşısında ikircikli olması onu muğlak bir savunuya götürür. Tekrar edeyim: benim görüşümde insanlığın doğa içindeki özel konumu onun *doğaya egemen olmasıyla* karakterize edilir. İnsanlığın doğa içinde özel bir statüsünün olup olmadığı sorusunu insanlığın doğaya egemen olmasının gerekip gerekmediği sorusundan ayırmak için Oechsle, batı uygarlığında "demokratik" bir teknolojinin örneklerinin bulunduğunu savunan Mumford'u (onaylayarak) aktarır. Bu argüman Oechsle'nin doğaya egemen olma nosyonuna kucak açmak zorunda kalmadan bir çeşit insan-merkezliliği savunmasına izin verir. Ne var ki demokratik ve otoriterci teknolojiler arasındaki bir ayrım ancak insanlığa ilişkin olarak anlam taşır, doğaya ilişkin olarak değil. Her teknoloji, en yumuşak bile, insanlığın doğaya egemen olmasının bir parçasını oluşturur.⁵⁸ Oechsle doğanın tahrip edilmesinin kökenlerini araştırmak zorunda olduğumuz konusunda Amery, Bahro ve Meyer-Abich gibi yazarlarla aynı fikirdedir. Bu kökenleri batı insanının kendini ve dünyayı anlayış tarzında görür. Amery bunu şöyle koyar: "Zahmetli bir gezegensel devrim sürecini başlatmak için bu tarihsel ve ideal tutumların köklerini açığa çıkarmalıyız... Eğer bu kökler unutulursa bütün gerekli öneriler politik ve toplumsal direnişle karşılaşacaktır ve ancak eğer bu köklerin kolektif bilinçdışımızın ne kadar derinlerine uzandığının farkına varırsak girişim başarıya ulaşacaktır."⁵⁹ Fakat bu "gezegensel devrim" bir ölçüde ütöpik bir proje gibi görünüyor; kimileri bunu çok tehlikeli bile görebilir. Bu yüzden, sorunsala *modern* bir yaklaşımın bize sunduğu olanakları araştırmaya değer diye düşünüyorum.

İnsanların yaşamaları gereken sabit bir yer

yoktur; bu gezegende hemen her yerde yaşayabilirler. Bununla, sadece sınırlı bir coğrafi, biyolojik, iklimsel bölge içinde hayatta kalabilen başka hayvanların (ve elbette bitkilerin) çoğundan ayrılırlar. İnsanlar "emniyetsiz bir çevre" içinde nasıl hayatta kalabilirler? Cevap şudur: etraflarında ikinci bir "doğa" kurarak.⁶⁰ Bu yapay, insan- yapısı doğa onların doğaya karşı savaşıma zorunluluklarının cisimleşmesidir; doğanın içinde ve ona karşı olmaları şeklindeki görünüşteki çelişkinin çözümüdür. Ama bundan başka bir sonuç daha çıkar. İnsanlar hayatlarını betimlediği şekilde düzenlediklerinden, bütün diğer türlerin aksine, "doğal düşmanları" yoktur. Fakat doğanın belli öğelerinin insanlara karşı koyduğu zamanlar vardır; doğa insanlara direnir. John Stuart Mill'in gözlediği gibi, doğa güçleri "sık sık düşman konumuna girerek insana karşı çıkarlar ve insan bunlardan alabildiği kadarını kendi kullanımı için zorla ve maharetle koparıp almak zorundadır."⁶¹

Olduğu haliyle doğa insanlara her zaman yararlı değildir. Doğayı "iyi" ile, teknolojiyi ya da insan kültürünü de "kötü" ile özdeşleştirmek tamamen yanlıştır.⁶² Vaaz vererek nadiren çare bulunur. Passmore'un doğru olarak gözlediği gibi "bu doğal süreçler gerçekten çok zararlı olabilirler; öyle ki, diyelim granit bölgelerinde çıkarılan istiridyelerin insan tüketimine sunulması engellenmelidir. 'Doğal' olanın, insana yararlı olmak şöyle dursun, zararsız olması bile gerekmez."⁶³ İsviçre Alplerinin görünümü üzerine düşünen Adorno da tamamen aynı kanılarla şöyle söyler: "Hem şu uygarlık izleri hem de orman sınırının ötesindeki el değmemiş bölge doğanın neşe ve sıcaklık kaynağı olduğu, sadece insana tahsis edildiği fikrine karşı çıkıyorlar; evrenin neye benzediğini gösteriyorlar. Alışılmış doğa imgesi sınırlı, dar fikirli burjuva, sadece içinde tarihsel olarak tanıdık hayatın serpilmediği ufacak yere duyarlı bir imgedir; şu koşu yolu da kültür felsefesi."⁶⁴ Yine Passmore, Barry Commoner'in "Ekolojinin üçüncü yasası –en iyisini doğa bilir"ine cevap verirken şöyle söyler:

"Bir ekosisteme her insan müdahalesinin sistemin bazı üyelerine zararlı olacak şekilde o sistemin işleyişini herhalde etkileyeceği... doğrudur. İnsandan gelsin doğadan gelsin, bu kadarı bütün değişimler için doğrudur. Fakat bundan, Commoner'in "yasa"sının ima ediyor görünebileceği gibi, bütün böyle değişimlerin, ya da böyle değişimlerin çoğunun, insanlara zararlı olduğu sonucu çıkmaz. Commoner'in saatlerle karşılaştırdığı ekolojik sistemler saatler gibi insan kullanımı için düzenlenmemişlerdir. İnsanlar bitkilerin tohumlarını toplayıp onları hazırladıkları toprağa ektikleri zaman, düşen tohumlarla beslenme alışkanlığında ki organik hayata zarar verecek şekilde davranı-

yorlardı.. Fakat tarımla uğraşan uzak atalarımızın bu eylemlerinin insan çıkarlarına zarar verdiğini ancak en bağınaz bir ilkelci öne sürebilir. 'En iyisini biliyor' diye tamamen kendi başına bırakılan bir doğa ancak en sıkıcı ve en monoton bir hayatı destekleyebilir."⁶⁵

Fakat Marx'ın bu konuya kattığı özgül bükülme, Benton'un destekleyeceği bir eleştiriye değilse de eleştiriye açıktır. Marx'ın taslağının sorunlu olmasının nedeni, insanların kendi yarattıkları dünyayı doğal olarak verili olan dünyadan çok daha iyi anlayabilecekleri şeklindeki epistemolojik tutumda yatar. Bu *verum idem factum* * ilkesi Marx'a Vico'dan miras kalmıştır.⁶⁶ Vico'ya göre doğa Tanrının bir ürünüdür ve bu yüzden sadece Tanrı için anlaşılabilir; öte yandan kültür insanın bir ürünüdür ve bu yüzden insan için anlaşılabilir. Ne var ki bu düşünce Marx'ın karşısına ciddi teorik sorunlar çıkarır. Bu sorunlardan biri, modern toplumsal ilişkilerde olduğu gibi insanın nesneleşmelerinin artık herkesin anlayamayacağı kadar karmaşık hale gelebilecekleri olasılığını Marx'ın hesaba katmamasıdır. Marx –Hegel'in *Hukuk Felsefesi* 'nin 4. paragrafını okurken– insanların birinci doğayı ne ölçüde ikinci doğaya dönüştürürlerse o ölçüde kendi kaderlerine hakim hale geleceklerini düşünüyordu. Bu ise Marx'ın eleştirisinin gerçek çekirdeği ve nihai motivasyon kaynağıdır. İnsan onurunu yaralayan her şeyin teorik eleştiriye uğratılması ve pratikte engellenmesi gerektiği şeklindeki *humanist* inançtır bu. Dolayısıyla insansal olaylar üzerinde bilinçli kontrol teması, Marx'ın kapitalizm eleştirisini (ama daha önceki üretim tarzlarını eleştirisini de) yükselttiği kaldıracın dayanak noktasıdır. Komünist bir toplumun neye benzeyeceği hakkındaki *normatif* perspektifini Marx bu noktadan türetir. Komünist toplum ilk elde, kendi kaderi üzerindeki bilinçli insan kontrolünü kurumlaştıran bir toplum olmalıdır. Marx'ın önceki ve varolan üretim tarzlarını değerlendirmesini yönlendiren de budur. Marx'ın "Metaların Fetiş Karakteri ve Bunun Sırları"nı tartıştığı *Kapital* 'in birinci cildinin ilk bölüm 4. kesimi bu bakımdan çok öğreticidir. Marx insanların eski dünyada beyinlerinin ürünü (yani din) tarafından yönetildiklerini, oysa modern dünyada onların ürünleri tarafından yönetildiklerini söyler. Her iki durum da insan onuruna yakışmaz. Marx'ın bütün yapıtı boyunca yabancılaşma, şeyleşme ve fetişizm konusunu bu kadar vurgulamasının sebebi budur. Kapitalizm yalnızca ekonomik krizlerde görünür hale gelen ekonomik başarısızlığı yüzünden eleştirilmez; yalnızca işçileri sömürdüğü için eleştirilmez,⁶⁷ aynı zamanda onları bir ücret-köleliği sistemine bağımlı hale getirerek⁶⁸

* Kişi işinden bellidir.

ve kendilerini gerçekleştirmelerini engelleyerek işçileri *köleye* indirgediği için eleştirilir.⁶⁹ Fakat kapitalistler de benzer şekilde insan doğalarına yakışmayan bir durum içindedirler: işçilerden daha iyi durumda olsalar da, kendi eylemlerinin dünya pazarı üzerindeki toplam etkisini kontrol edemezler. Böylece, aynı ilkelerin doğadan korkmaları gibi, kendi davranışlarının yankılarından korkarlar.⁷⁰

Marx'ta Yabancılaşma

Bu hümanist modelin herhangi bir eleştirel toplumsal, politik ve felsefi teoride hala önemli bir yeri olduğuna inanıyorum.⁷¹ Buradaki argümanımız için önemli olansa, bu modelin ekolojik sorunlarla da doğrudan ilişkili olmasıdır. Zira doğanın modern toplumlar tarafından dönüştürülmesi bu toplumların kendilerini tehdit ediyorsa, Marx'ın yukarıdaki analizi bu duruma uygulanabilir. Konunun merkezinde teknolojinin olduğunu veri olarak kabul edersek, *Marx'ın kendi düşüncesi temelinde* daha da büyük bir anlayışa ulaşırız. Bunun sebebi Marx'ın *Grundrisse*'de ve 1861-63 *Elyazmaları*'nda bir *çifte yabancılaşma nosyonu* kullanmasıdır.

Birinci yabancılaşma anlayışı iyi bilindiğinden burada işlenmesi gerekmez. Kapitalizmdeki yabancılaşma meta üretimi (ki her şeyden önce değer üretimidir) temelinde, özel üretim ve pazar koşulları altında ortaya çıkan toplumsal bir fenomendir. Bu argümanda kapitalizmin ortadan kalkmasıyla birlikte yabancılaşma da yok olur.

Fakat yabancılaşma nosyonunun ima ettiği ikinci bir anlayış daha vardır. Marx kavramı teknolojinin analizinde, yani sadece değer kazanma süreci düzeyinde değil emek süreci düzeyinde de kullanır. Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin teorik çerçevesindeki ana kavramları ikili bir karakter taşıdığından –kullanım değeri/değişim değeri birliği olarak meta; somut ve soyut emeğin birliği olarak emek; üretici güçlerle üretim ilişkilerinin birliği olarak üretim tarzı– yabancılaşmanın belirmlerinin kullanım değeri düzeyinde bulunup ortaya çıkarılması söz konusu olabilmektedir. Marx bu düşünceyi kapitalist makine kullanımına ilişkin olarak geliştirir. *Kapital*'in yayınlanmasından önceki on yıl içinde Marx kapitalist makine teknolojisinin nasıl değerlendirileceği sorunuyla uğraşmıştır. Biryandan, üretici güçlerin gelişmesinin komünist topluma götüreceği olan nesnel, açıp gelişen bir süreç olduğuna inanır. Öte yandan, işçileri alçaltan, kötürümleştiren ve yoksun bırakan makine kullanımının –büyük ölçüde– belirlediği kapitalist emek sürecinin gerçekliğini görür.⁷² Bu son gözlem Marx'ın iyi yaşama anlayışına, in-

sanların yaratıcı oldukları ve kendini gerçekleştirme kapasitelerini arttırmaları gerektiği inancına ters düşmektedir.

"Geçmişteki emek işçinin karşısına görünüşte emekten özerk, kendi kendine çalışan bir makineyi hareket ettiren bir otomat halinde çıkar. Emeğe tabi olacak yerde emeği kendisine tabi kılar: Et ve kandan yapılmış insana karşı demirden yapılmış insan. Kapitalist üretim kavramıyla birlikte zaten verilmiş olan... emeğinin sermaye karşısındaki tabiyeti, burada teknolojik bir olgu gibi görünür. Temel taşı hazırdır. Hareket kazanmış ölü emek, ve yalnızca onun bilinçli organlarından biri olarak varolan canlı emek."⁷³

Marx teknolojilerin ve toplumsal ilişkilerin gelişmesini evrimci bir perspektif içinde kavrar:⁷⁴ Yeni bir toplumsal formasyon ya da yeni bir üretici güç, önceki bir formasyondan doğar.⁷⁵ Marx'ın düşkün olduğu bir metaforla söylersek, eski yeniye gebedir. Fakat teknoloji (ve elbette emek süreci) söz konusu olduğunda bu model bir ikileme düşer: Ya teknolojinin özgürleştirici biçimi kapitalizm koşullarında zaten mevcuttur, ki bu durumda evrimci şema normatif yönelimle uyumludur, ya da bu biçim henüz gelişmemiştir ve dolayısıyla komünist toplumda gerçekleştirilecek bir *özlemden* başka bir şey değildir.⁷⁶ Marx'ın bu konulardan ikincisini kabul etmesi olanaklı değildir, çünkü daha iyi bir gelecek için *idealist* bir umuda varıyordu. Dolayısıyla Marx'ın bu ikileme bulduğu çözüm, makine teknolojisinin bütün olumsuz yanlarını bu teknolojinin kapitalist *kullanımına*, bütün olumlu yanlarını da *bizatihi* makine teknolojisine atfetmektir.

Nasıl görürsek görelim, bu teorik hile ikilemi doyurucu bir şekilde çözebilmemizi sağlar. Yani, doğal çevre üzerinde (ve insanlar üzerinde de) zararlı bir etkisi olduğu sürece teknoloji değiştirilmeli ve yerine bilinçli olarak kontrol edilme ve insan doğasına yakışma kıstaslarına uyan bir teknoloji kurulmalıdır. Aynı zamanda, yukarıda belirttiğim gibi, kapitalizmin ekolojik sorunların asıl nedeni olduğu görüşü terk edilmelidir. Böylece, insanın kendini gerçekleştirmesine izin veren ve kendi kaderi üzerinde bilinçli kontrol uygulayan akılcı bir toplum anlamında komünizm, ortodoks marksizmin öne sürdüğü gibi ilk elde özel mülkiyetin kaldırılmasını ve merkezi olarak planlanan bir ekonominin tesis edilmesini gerektirmeyecektir. Dikkatini Marx'ın *Kapital*'de açıkça uğraştığı fenomenlerden (değer teorisi, kriz teorisi, sınıf teorisi, devrim teorisi) daha geniş bir dizi fenomene yöneltecektir. Fakat bu eleştirinin yöntemi ve kıstasları böyle bir yaklaşımda hâlâ vardır. Teknoloji tarihine Marx'ın kendi ilgisi çağdaş Marksistlerin ve eleştirel toplumsal bilimcilerin

benzer araştırmalarını teşvik etmelidir.⁷⁷

Baştaki paradoksa dönersek: Tarihsel materyalizmin temel fikirleri ile ekolojik yaklaşım arasında görünür bir uygunluk olduğuna göre, Marksistler ve Yeşiller arasında niçin bu kadar husumet var? Benim görüşüme göre bunun cevabı doğaya egemen olma temasında aranmalıdır. Yeşiller doğaya karşı Promete tutumunu bütün kötülüğün nedeni diye reddederler ve doğayla yeni, uyumlu bir ilişki talep ederler. Dünyanın yeniden bylenmesini⁷⁸ ve ekolojik bir etiğin geliřmesini⁷⁹ isterler. Bazı aşırn ekolojik fundamentalistler doğaya karşı modern yaklaşımdan radikal bir kopuşu ve "daha basit hayat" tarzlarına geri dönüşü bile savunurlar. Geriye doğru böyle bir sıçrayışın olanaklı olabileceğini (ki ben reddediyorum) ya da istenir olabileceğini (ki açık bırakıyorum) kabul etsek bile, bu, ekolojik olarak "evrilmiş" bir hayatın varsayılan "kazanım"larıyla karşılaştırılamayacak ağırlıkta toplumsal gerilimlere neden olurdu.

Böyle yaklaşımlar söz konusu olduğu sürece, ben basitçe Marx'ın doğayla modern ilişki formülasyonunun, bazı kayıt ve şartlarla birlikte, yeni bir ilişki üzerine romantik rüyalardan hâlâ üstün olduğunu iddia ediyorum. Doğa ile insanlık arasında hiçbir uyum olamaz; doğayı dönüştürmenin uygun biçimleri tarihsel olarak var olan insan kültürleri tarafından yerleştirilmeli ve tanımlanmalıdır.⁸⁰

Dolayısıyla sözü geçen paradoksun, doğal sınırların Marx tarafından yeterince tanınmamasıyla açıklanabileceğine inanmıyorum. Anlaşmazlık bundan daha derindir. Paradoksa Benton'un önerdiği çözüm  bakımdan kusurludur. Birincisi, Benton genellikle ekolojik sorunları doğal sınırlara ilişkin sorunlara indirgiyor, bu da onu daha büyük eşitilikteki ekolojik sorunlara –kirlenmeye ve eşitili nedenlerine– karşı krleştiriyor. İkincisi, sorunu bu şekilde indirgeyerek, Marksistlerle evreciler arasında sorun oluştıran gerçek tartışma konularını hafifliyor. Fakat ncs ve en kaygı verici olanı, Marksizmi doğaya karşı bir Promete tutumu aldığı için eleştirirken Benton'un kendisi ekolojik akıl yürütmenin bir biçimine yem olmuş görünüyor. Marx'ın ondokuzuncu yüzyılın kendiliğinden bir ideolojisinin, yani sanayileşme ve gelişme ideolojisinin kurbanı olduđunu⁸¹ Benton'un iddia etmesi çok garip, zira yirminci yüzyıl sonlarının kendiliğinden bir ideolojisine kendisi kurban olmuş görünüyor –ekolojik romantizm.

Notlar

- *) Yorumları ve eleştirileri için Robin Blackburn'e, Diane Elson'a, Norman Geras'a ve Maurice Glasman'a teşekkür etmek isterim.
- 1) Bk. Rudolf Bahro, *From Red to Green*, Londra 1984.
 - 2) rneğin, bk. Ernest Mandel, "The Generalized Recession of the International Capitalist Economy", *Inprecor*, 16 Ocak 1975.
 - 3) Bk. Wolfdietrich Schmied-Kowarzick, *Das Dialektische Verbaltnis des Menschen zur Natur. Philosophiegeschichtliche Studien zur Naturproblematik bei Karl Marx*, Freiburg 1984.
 - 4) Bk. Ted Benton, "Marxism and Natural Limits: An Ecological Critique and Reconstruction", *NLR* 178, Eylül-Ekim 1989, s.51-86.
 - 5) Ay., s. 63.
 - 6) Ay., s. 71-73.
 - 7) Ay., s. 73.
 - 8) Ay.
 - 9) Ay., s. 55
 - 10) Ay.
 - 11) Ay., Vurgular benim.
 - 12) *World Commission on Environment and Nature*, Oxford 1987. Bu ve sonraki bölümler ağırlıkla benim *Marxism and Ecology* (Oxford 1991) kitabıma dayanmaktadır.
 - 13) John Passmore, *Man's Responsibility for Nature*, Londra 1974, s. 43.
 - 14) Erozyon ve lleşme bu listenin dışında kalıyor. Bunlar ne de olsa doğal süreçlerdir ve bizim bağlamamızı sadece insan müdahalesi sonucunda ortaya çıktıkları sürece ilgilendirirler.
 - 15) Robert K. Merton, "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action", *American Journal of Sociology*, c.1, 1937, s. 894 ve devamı.
 - 16) Bk. Charles Perrow, *Normal Accidents*, New York 1984.
 - 17) Nitekim Carl Amery gibi bazı fundamentalist ekolojistler olanaklı olduğu yerde üretimi durdurmaya talep ederler (bk. Carl Amery, *Natur als Politik. Die kologische Chance des Menschen*, Reinbek 1978, s. 167).
 - 18) Arthur Pigou, *The Economics of Welfare*, Londra 1932, s. 184.
 - 19) nl "Mahkrnun İkilemi". Birçokları arasında, bk. Mancur Olson, *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass., 1965; Amartya Sen, *Choice, Welfare and Measurement*, Oxford 1982.
 - 20) Commoner benzer bir görüş sunmuştur.: "Modern sanayi toplumlarında, toplumla dayandığı ekosis-

- tem arasındaki en önemli bağlantı teknolojidir. Birleşik Devletler gibi gelişmiş bir ülkede artık üretime egemen olan yeni teknolojilerin birçoğunun ekosistemle uyumsuzluk içinde olduklarına dair çok sayıda kanıt vardır. Dolayısıyla bunlar çevreyi bozarlar." (Barry Commoner, *The Closing Circle*, Londra 1971, s. 178-9.)
- 21) Ayrıca, bk. Hans Magnus Enzensberger, "Critique of Political Ecology", *NLR* 84, Mart-Nisan 1974, s. 3-31.
- 22) Mary Douglas, *Purity and Danger*, Londra 1966, s. 40.
- 23) Bk. Passmore, s. 45-6.
- 24) Bunun iki yönde olabileceğine dikkat edilsin: Bugün ekolojik bir sorun olarak görülen şey değişik bir şekilde algılanmaya başladığı için ortadan kalabilir, ya da gizil olarak zaten var olup da algılanmayan yeni sorunlar ortaya çıkabilir.
- 25) Karl Marx, *Capital* c.1, Londra 1974, s. 474-5. Vurgular benim. Ayrıca bk. *Capital* c.1, s. 257, 398; *Capital* c.3, Londra 1974, s. 813.
- 26) Dolayısıyla Benton'un Marx'ı eleştirisini detaylı bir şekilde eleştirmeye girişmiyorum. Bunun yerine alternatif bir yorum sunuyorum.
- 27) Bk. *Grundrisse*, Harmondsworth 1973, s. 706. Burada Marx insanlığın "doğa üzerindeki haki-miyeti"nden ve "doğaya katılması"ndan söz eder.
- 28) *Capital* c.1, s. 352.
- 29) Ay. s. 365.
- 30) Bk. Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in the Theory of Karl Marx*, Londra 1971.
- 31) Benton, s. 67.
- 32) Marx, "el değmemiş doğa"nın hiçbir yerde bulunmadığını (belki bazı mercan adaları dışında) söyleyerek Feuerbach'la bu anlamda eğlenir.
- 33) "Mirabeau'nun 'şu aptalca 'imkansız' sözcüğünü asla benim karşımda ağzınıza almayın" sözü özellikle modern teknoloji için geçerlidir." (*Capital* c.1, s. 448). Marx "bilimin ve teknolojinin kesintisiz gelişmesiyle" birlikte emeğin üretkenliğinin durmadan büyümesinden söz eder (*Capital* c.1, s. 567). Bu sözleri fazla iyimser ve bilimsel teknolojik ilerlemeye fazla güvenli bulabiliriz. Ama şimdiki bilimsel ve teknolojik gelişmenin gerçeklerine daha da çok uyar gibi görünüyorlar.
- 34) *Grundrisse*, s. 734.
- 35) Ay. Kş. Hegel: "İnsanın aletleriyle gurur duymasına neden vardır, çünkü onlar insanın sağduyusunu ifade ederler. Alet medius terminus'u* [mantıksal tasarımda orta terim-çn.] oluşturur ki bunun aracılığıyla insanın eylemi dış doğaya iletilir. İnsanun başka birşeyi dışarıya yönelip sürtmekle kendi kendisinin devamını sağlaması, Aklın dehasıdır." (G.W.F. Hegel, *Philosophie des Rechts. Die Vorlesung von 1891/20 in einer Nachschrift* içinde, D.Henrich, ed., Frankfurt am Main 1983, s. 159.)
- 36) Bacon ("doğa bir madde deposudur"), Hegel ("doğanın içkin bir amacı yoktur") ve Marx'tan ("doğanın kendi için bir güç olarak kabul edilmesi sona eriyor") Nietzsche'ye ("iktidar arzusu") doğrudan bir hat vardır. Bu söylemin ve tarihsel oluşumunun bir sergilenişi için, bk. William Leiss, *The Domination of Nature*, New York 1972. Fakat insanın dünya üzerinde bir etki yapması gerektiği görüşünü paylaşan diğerlerinden farklı olarak Marx'a göre bu amaç, bütün doğal ve toplumsal süreçleri kontrol etme şeklindeki daha hırslı amaçla bağlantılıdır.
- 37) *Grundrisse*, s. 409.
- 38) Marx-Engels, *Collected Works*, c. 5, s. 471.
- 39) Ay.
- 40) Marx-Engels, *Collected Works*, c. 10, s. 244.
- 41) Ay.
- 42) Ay., s. 245, vurgular benim.
- 43) Marx-Engels, *Collected Works*, c. 5, s. 473.
- 44) Ay.
- 45) Benton, s. 75.
- 46) Ay.
- 47) Bryan G. Norton, *Why Preserve Natural Variety?*, Princeton 1987, s. 219.
- 48) Ay.
- 49) Norton, s. 221
- 50) Marx-Engels, *Collected Works*, c. 3, s. 277.
- 51) Doğaya "egemen" olma kavramı garip çağrışımların yüzünden eleştirilecek olursa, Walter Benjamin'in şu düşüncesiyle cevap verebiliriz: "Emperyalistler bütün teknolojinin amacının doğaya hakim olmak olduğunu öğretirler. Fakat yetişkinlerin çocuklara hakim olmasının eğitim amacıyla olduğunu iddia eden dayak düşkününü bir yetişkine kim güvenir? Eğitim her şeyden önce kuşaklar arası ilişkide gereken düzenin sağlanması ve dolayısıyla çocuklara değil bu ilişkiye hakim olunması (eğer bu terimi kullanacaksak) değil midir? Bunun gibi teknoloji de doğaya değil doğayla insan arasındaki ilişkiye hakim değildir." (Walter Benjamin, "One-Way Street", *One-Way Street and Other Writings* içinde, Londra 1979, s. 104.)
- 52) Mechthild Oechsle, *Der ökologische Naturalismus*, Frankfurt 1988, s. 9.
- 53) Herbert Gruhl, *Ein Planet wird geplündert*, Frankfurt am Main 1975, s. 33, 345.
- 54) Wolfgang Harich, *Kommunismus ohne Wachstum? Babeuf und der Club of Rome*, Reinbek 1975.
- 55) Murray Bookchin, *Die Formen der Freiheit. Aufsätze über Ökologie und Anarchismus*, Telgte-Westbevern 1977, s. 15.
- 56) Brice Lalonde, "Kurze Abhandlung über die Ökologie", *Der Walfischer Ökologiebewegung in*

Frankreich içinde, C. Leggewie ve R. de Mille, ed., Berlin 1978

57) Bookchin, s. 10.

58) Doğaya en "diyaloglu" yaklaşımların (örneğin Priogine'nin önerdiği gibi) bile kaçınılmaz olarak doğaya daha fazla egemen olmaya götüreceğini yazdığında Oechsle, bunu kabul etmeye yaklaşır. Trepl'in sözleriyle, "Ekolojik teknoloji tam kontroldür. Bu sebeple ekoloji gelişme pratiğinin dışında değildir, gelişme onda doruğa varır." (Ludwig Trepl, "Ökologie eine grüne Leitwissenschaft? Über Grenzen und Perspektiven einer modernen Disziplin", *Kurbuch* 74, 1983.)

59) Amery, alıntı Oechsle'den, s. 96-7.

60) Bir karşılaştırma olarak, elverişsiz bir çevredeki bir hayvan türü varlığını sürdürmek için bir evrim sürecine maruz kalacaktır.

61) John Stuart Mill, *Three Essays on Religion*, Londra 1904, s. 15.

62) Kluge'nin ayrıntılı bir çalışmada gösterdiği gibi, ekolojik retoriğin büyük bir kısmı *yaşam ile ölümün* karşı karşıya konulmasından ibarettir –doğa birincisinin, sanayicilik ikincisinin yerine geçer. (Bk. Thomas Kluge, *Gesellschaft, Natur, Technik*, Opladen 1985.)

63) Passmore, s. 47.

64) Theodor W. Adorno, "Aus Sils Maria", *Gesammelte Schriften* içinde, Bd. 10.1, Frankfurt am Main 1968, s. 327.

65) Passmore, s. 185.

66) Bk. *Capital* c. 1, s. 35, n. 2. Ayrıca bk. Isaiah Berlin, *Vico and Herder*, Londra 1976.

67) Bu üzerinde epeyce tartışma yapılmış bir konudur. Bk. M. Cohen, T. Nagel ve T. Scanlon, *Marx, Justice and History* içindeki tartışma (Princeton 1980) ve Norman Geras'ın bu ve diğer tartışmalar üzerine mükemmel incelemesi: "The Controversy about Marx and Justice", *Literature of Revolution. Essays on Marxism* içinde, Londra 1986.

68) Bk. Steven Lukes'in *Marxism and Morality* içindeki keskin analizi; Oxford 1987.

69) Marx'taki bu "etkileyici" emek nosyonu için, bk. Charles Taylor, *Hegel*, Cambridge 1975.

70) Yabancılaşma konusunun sadece yöntemsel bireycilik temelinde mi anlam taşıdığını (bk. Jon Elster, *Making Sense of Marx*, Cambridge 1985) yoksa daha çok yapısal ya da sistemsel özellikleri mi işaret ettiğini araştırmak ilginçtir.

71) Konunun teorisiyle, Marx'ın (ve Hegel'in) tarihe nihai bir barış getirme umuduyla yakın ilişkisi içinde görülmesi gereken bu modelin sınırlarını burada geliştiremiyorum. Bir eleştiri için, bk. Seyla Benhabib, *Critique, Norm and Utopia. A Study in the Foundations of Critical Theory*, New York 1986. Ayrıca, Jürgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge 1988. Fakat yine

de, bu modeli *düzenleyici bir fikir* olarak, yani bütün güçlükleri insanın kendini gerçekleştirmesine indirmek üzere, zayıf bir anlamda kullanabiliriz. Bk. Iring Fetscher, "Aufklärung über Aufklärung", *Zwischenbetrachtungen im Prozeß der Aufklärung*. Jürgen Habermas zum 60. Geburtstag içinde, A. Honneth, T. McCarthy, C. Offe ve A. Wellmer, ed., Frankfurt am Main 1989, s. 657-89.

72) Maxine Berg, *The Machinery Question and the Making of Political Economy*, Cambridge 1982.

73) *Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Manuskript 1861-63*, MEGA içinde, II.3.6, Berlin 1982, s. 2057-8. Marx'ın *Grundrisse*'deki formülasyonu da bunun benzeridir: "Hünere ve kuvvete sahip olan makinedir; makine kendisi ustadır; kendi ruhu vardır... Sadece bir eylem soyutlamasına indirgenmiş olan işçinin eylemi her bakımdan makinenin hareketince belirlenir ve düzenlenir, tersi olmaz." (*Grundrisse*, s. 693. Ayrıca, bk. s. 529 n., 585, 704.)

74) Bk. Reiner Grundmann, *Marxism and Ecology*, Oxford 1991.

75) Bk. Karl Marx, *Preface to the Critique of Political Economy*.

76) Moore inandırıcı bir şekilde, Marx'ın tarihsel materyalizmi ile felsefi hümanizmi arasında bir yanlış olduğunu savunur. Böylece, Benton gerilimi Marx'ın tarihsel materyalizmi ile ekonomik teorisi arasında görünürken, Moore Marx'ın "Hümanist komünizm"in ilkelerini yalnızca "bilimsel" tarihsel materyalizmin ilkelerinden türetemeyeceğini savunur. (Stanley Moore, *Marx on the Choice between Socialism and Communism*, Cambridge, Mass. 1980.) Ayrıca, bk. G.A. Cohen, "Reconsidering Historical Materialism", *Marxism: Nomos xxvi* içinde, J. Penncock ve J.W. Chapman, ed., New York 1983, s. 227.

77) Teknoloji tarihi ve sosyolojisi yeni akademik disiplinlerdir. Son zamanlardaki katkılar için, bk. W. Bijker, T. Hughes ve T. Pinch, *The Social Construction of Technological Systems*, Cambridge, Mass. 1987; ve Peter Weingart, ed., *Technik als sozialer Prozeß*, Frankfurt am Main 1989. Ayrıca, bk. Nathan Rosenberg, "Marx as a Student of Technology", *Inside the Black Box: Technology and Economics* içinde, Cambridge 1982.

78) Serge Moscovici'nin bir makalesinin başlığı. *Jenseits der Krise. Wider das politische Defizit der Ökologie* içinde, A. Touraine, ed., Frankfurt am Main 1976.

79) Bk. Hans Jonas, *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, Chicago 1984.

80) Gelecek kuşaklar sorununu burada tartışamıyorum. Bk. Joel Feinberg, "The Rights of Animals and Unborn Generations", *Rights, Justice and the Bounds of Liberty. Essays in Social Philosophy* içinde, Princeton 1980; Passmore, 1974.

81) Benton, s. 76.